

УНИВЕРЗИТЕТ СВЕТИ КИРИЛ И МЕТОДИЈ - СКОПЈЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА НА УМЕТНОСТА И АРХЕОЛОГИЈА
НАСОКА АРХЕОЛОГИЈА

ОПШТЕСТВО И РОМАНИЗАЦИЈА ВО СКУПИ НИЗ ЕПИГРАФСКИТЕ АРТЕФАКТИ

МАГИСТЕРСКИ ТРУД

Ментор:
Проф. д-р Виктор Лилчиќ

Кандидат:
Маја Басотова

Скопје, 2009

ОПШТЕСТВО И РОМАНИЗАЦИЈА ВО СКУПИ НИЗ ЕПИГРАФСКИТЕ АРТЕФАКТИ

ВОВЕД

Истражувањето на античките градови на територијата на денешна Р. Македонија е меѓу најактуелните археолошки предизвици од минатото сè до денес. Археолошките истражувања честопати бараат поткрепа од читање и толкување на епиграфските артефакти кои ги пронаоѓаме на археолошките локалитети при ископувањата или пак ги среќаваме секундарно употребени и вградени во најразновидни градби од подоцнежната историја. За врежување на натписите се користел варовнички камен, травертин или мермер со кој изобилува поднебјето. Цврстината и текстурата на употребуваниот материјал, каменот, барала во далечното минато, како и низ целокупната историја на човештвото, особен начин на внимателна, естетска рачна обработка, која понекогаш изискувала долгогодишно макотрпно совладување на уметноста на каменорезот. Каменоресците биле истовремено и мајстори и уметници на обликувањето на камените артефакти - споменици, зданија и украси.

Проблематиката опфатена во овој труд е насочена кон собирање, систематизирање, опис на спомениците и местото на пронаоѓање и превод на натписите пронајдени на територијата на Скупи, преку кои е направена реконструкција на општествениот живот на Скупската колонија во периодот од 1 до 3 век од н.е.

Натписите се скоро секогаш документи од прва рака и директни сведоци, било да се тоа надгробни натписи или вотивни, почесни или милјокази, или пак врежани на некоја градба. Времето во кое тие се појавиле, колку често се појавуваат, како изгледаат, самото тоа ни ја прикажува историјата на една област.

Во трудот на натписите им се дава улога на клучен извор. Тие го сочинуваат единствениот масовен, изворен вид што стои на располагање. Истовремено тие се и извори кои можат да дадат најмногу откритија за општеството и романизацијата на Скупи, затоа што за раната историја на римско Скупи нема пишани историски извори, освен некои забелешки кои индиректно и воопштено можат да се поврзат со овој регион.

Како основен корпус на натписи е користен шестиот дел од сериите

Inscriptions de la Mésie Supérieure (Београд 1982) од Борка Јосифовска.¹ Редниот број на натписот не се совпаѓа со истоимениот споменат во корпусот-от, туку редните броеви се дадени според редоследот на обработката во контекстот на трудот, а во заграда се дадени соодветните броеви од корпусот-от.

Освен натписите од горе споменатата збирка кои се вкупно 166 по број², во овој труд направен е напор да бидат сместени и сите останати натписи од Скупи, кои се пронајдени и објавени од 1982 година до денес. Тие се објавувани во разни археолошки списанија и весници и нивниот број изнесува 14.

¹ Понатаму ова дело во трудот ќе се цитира со скратената форма *IMS VI*.

² Не се преведени и обработени фрагментите на кои што не е сочуван натписот или само делумно е сочуван, а текстот е непознаватлив. Бројот на овие фрагменти изнесува 39.

Во процесот на реконструкција на животот во Скупската колонија во рано-римскиот период се наложи потребата од паралелно систематизирање-групирање на натписите по местото на наоѓање и содржината на текстот од самиот натпис. Се појавуваат како милјокази, натписи врежани на саркофази, надгробни стели и плочи, вотивни натписи на жртвеници и на вотивни плочи, почесни натписи, натписи на бази, натписи на *cirusi*, како и еден натпис пронајден на фрагмент од мозаик.

Подготовките и проучувањето на проблематиката која е опфатена во овој труд се протегаат низ повеќе години наназад. Користена е литература од Националната Библиотека во Франкфурт, литература од Универзитетската библиотека во Скопје, како и библиотеките на катедрите за Класични студии и за Археологија на Скопскиот универзитет „Свети Кирил и Методиј“. За време на моите археолошко-истражувачки престои во Словенија во библиотеката на Факултетот за археологија во Љубљана проучував стручна литература за латинската епиграфија која ми користеше при методологијата на обработка на натписите и обликувањето на трудот. Во тој период имав можност да разговарам и добијам корисни совети од областа на епиграфијата од д-р. Милан Ловењак при Факултетот за археологија и д-р. Маријета Шашељ - Кос при Археолошкиот институт во Љубљана.

Фотографиите објавени во овој труд ги добив благодарение на Археолошкиот музеј на Македонија од Фондот на камени споменици во Куршумли - Ан, од Фондот на камени споменици на Музејот на Град Скопје, некои фотографии ми беа отстапени од мојот ментор, а останатите ги направив сама директно на локалитетот или на секундарните мастоположби во околината на Скопје, каде се употребувани низ историјата.

Особена благодарност му должам на мојот ментор д-р. Виктор Лилчиќ за подршката и насоките при развојот на темата.

При навлегувањето во тајните на методологијата на работа за укажаната помош и упатства им благодарам на д-р. Иван Микулчиќ и д-р. Вера Битракова.

Благодарност до Ленче Јованова и д-р. Марина Ончевска Тодоровска раководители на археолошките истражувања во Скупи, за актуелните информации во врска со тековните ископувања на локалитетот.

Се надевам дека преводот и анализата на натписите во овој труд ќе овозможи понатамошни попрецизни сознанија кои ќе ги дополнат и надоградат археолошките истражувања за Скупи.

ИСТОРИЈАТ НА ЕВИДЕНТИРАЊЕ НА ЕПИГРАФСКИТЕ СПОМЕНИЦИ ОД СКУПИ

Англискиот патник Dr. Edward Brown во: *A Brief Account of Some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia*, London 1673, давајќи извештај за неговите патувања во Балканските земји, го идентификувал Скопје со Скупи на Птолемај и го забележал првиот епиграфски споменик, на брегот од реката Вардар, фрагмент од голем камен кој изгледа дека бил дел од потпорен столб со натпис *SHIANC*.³

Патописецот Ami Boué патувајќи низ европска Турција, опишал фрагмент од почесен натпис, посветен на Септимиј Север и на Каракала кој бил секундарно употребен во аквадуктот во делото: *La Turquie d'Europe*, II Paris 1840 p. 354.⁴

³ A. Evans, *Researches* 1885, 83; *IMS* VI, br. 192.

⁴ *Ibid.*; *IMS* VI, str. 13, br. 22.

G. Henzen во 1872 година, во *Ephemeris epigraphica* II (n. 491, n. 492, n. 503, n. 1057), објавил четири натписи, откриени и според копии на Noë Morten⁵; вотивен натпис од село Блаце, вотивен од село Влахчани, почесен натпис, подигнат на императорот Галиен од локалитетот Давина, натпис на милјоказ од Ѓенерал Јанковиќ.⁶

L. Renier, во 1873 година, во *Révue Archéologique* (26, nos.1-7), објавил 7 натписи од Скупи⁷ (според копии на францускиот конзул во Белград M. Engelhardt), сите надгробни: два пронајдени во село Мирковци (*IMS* VI, br. 37, br. 52), натпис од село Бањане (*IMS* VI, br. 44), натпис од село Кучевиште (*IMS* VI, br. 62), три натписи кои потекнуваат од село Злокуќани (*IMS* VI, br. 97, br.105, br.175)

Во 1875 година F. Kenner во *Inschriften aus der Vardarschlucht*, Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften, 80, 1875, p.271-276, објавил четири натписи (според копии на австрискиот консул Herr Lippich)⁸; надгробен од Бардовци (*IMS* VI, br. 47), фрагмент од византиски натпис од Скопје (*IMS* VI, br. 193), два фрагменти од милјокази од Скопје (*IMS* VI, br. 199, br. 201).

Во Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος (17, 1887 p.165), во 1887 година, во Константинопол англискиот мисионер C. G. Kurtis објавил вотивен натпис од село Петровец (*IMS* VI, br. 6), и два надгробни од Скопје (*IMS* VI, br. 67, br. 153), според копиите направени во 1860 година, од британскиот конзул Calvert.⁹

По публикацијата на натписите од Скупи (исто така како и натписите од Куманово и неговата област) од Б. Јосифовска во шестиот дел од серијата *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, во 1983 година Д. Корачевиќ во *Жива аниџика* објавила еден надгробен натпис на ветеран од село Бардовци, пронајден на местото Чешма.¹⁰

Во 1988 година, во *Macedoniae acta archaeologica*, М. Ивановски и Ж. Винчиќ, го забележале фрагментот од надгробна стела која била секундарно употребена во гроб бр. 233, откриен во 1981 година, при ископувањата на источната некропола на Скупи.¹¹

Л. Јованова во 1993 година, во *Macedoniae acta archaeologica*, објавила надгробен споменик со латински натпис зачуван *in situ* од западната некропола, чие постоење било утврдено во 1960 година.¹²

Во 1998 година, во *Македонско наследство* од М. Басотова објавен е фрагмент од плоча со вотивен натпис, секундарно употребена за олтарната преграда во Базилика II, откриена истата година за време на археолошките ископувања на Давина кула.¹³

Во 2005 година во *Römische städte und festungen an der Donau*. Akten der regionalen konferenz, Л. Јованова објави три надгробни натписи, два од западната некропола сочувани *in situ*, еден од источната некропола откриен секундарно во доцноантички гроб, за време на ископувањата во 1996 година.¹⁴ Во истата година Л. Јованова објави во *Македонско*

⁵ *IMS* VI, str. 13.

⁶ *IMS* VI, br. 9, br. 10, br. 23, br. 197.

⁷ *IMS* VI, str 13.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

¹⁰ D. Koračević, Nadgrobna ploča posvećena veteranu Legije Claudia ŽA 33, 1983 215-218. (бр. 28 во трудот).

¹¹ М. Ивановски, Ж. Винчиќ, Скупи - источна некропола, 1981, *МАН* 9 Скопје 1988, 165-174. (бр. 152 во трудот).

¹² Л. Јованова, Скупи- западна некропола, *МАН* 13 Скопје 1993, 195-196 (бр. 151 во трудот).

¹³ М. Басотова Давина Кула Чучер, Латински натписи *М.Н* бр. 8 Скопје 1998, 79-82. (бр. 182 во трудот).

¹⁴ L. Jovanova, Scupi from the 1st to the 3rd century according to new archaeological and epigraphic discoveries, *Römische städte und festungen an der Donau*, akten der regionalen konferenz, (Beograd 16-19 Oktober, 2005, 153-166), со напомена од авторот дека епиграфската анализа на натписите ќе биде предмет на следен научен труд. (бр. 149, бр. 150, бр. 62 во трудот)

наследство два надгробни натписи од село Кучевишка Бара, употребени секундарно во доцноантички гроб¹⁵; во *Зборник на музејои на Македонија* натпис на милјоказ пронајден во населбата Маџари.¹⁶

М. Басотова во *Македонско наследство* објави фрагмент од латински натпис секундарно употребен во Црквата во Горно Оризари.¹⁷

Во 2006 година Л. Јованова во *Macedoniae acta archaeologica*¹⁸ во обидот временски да го определи првото камено утврдување на Скупи, предвид го зема и анализира надгробниот натпис од источната некропола, каде се спомнува племето Костобоки, објавен претходната година.¹⁹ Два вотивни натписи се објавени во 2006 година од Л. Јованова во *Folia archaeologica Balkanika*²⁰, едниот пронајден на локалитетот Црквиште за време на заштитните ископувања во 1983 година во Ново Село другиот случајно откриен на приватен имот, во близина на централниот дел на Скопје.

Во *Arheološki vestnik* во 2007 година, од М. Басотова објавен е надгробен натпис на ветеран пронајден во селото Сопиште.²¹

¹⁵ Л. Јованова, Два латински натписи од Кучевишка бара - Скопје, *М.Н* бр. 24, 2005, 69-84. (бр. 69, бр. 117 во трудот)

¹⁶ Нов milliarium од времето на Марк Аврелиј во Скупи, *Зборник на музејои на Македонија, Археологија* 2, Скопје 2005, 149-154. (бр. 11, во трудот)

¹⁷ М. Басотова, Фрагмент од латински натпис, *М.Н* бр. 26 Скопје 2005, 65-66. Овој фрагмент не е вклопен во трудот, заради малата сочуваност на текстот.

¹⁸ Л. Јованова, Кога било изградено првото камено утврдување во Скупи, *МАН* бр. 17 Скопје 2006, 163-178. (бр. 62 во трудот).

¹⁹ Види ја фуснота бр. 12.

²⁰ L. Jovanova, New data on the citizens of Scupi and their beliefs, *Folia archaeological Balkanika* I Skopje 2006, 313- 324. (бр.16, бр.49 во трудот)

²¹ M. Basotova, A new veteran of the legion VII Claudia from the colonia Flavia Scupi, *Arheološki vestnik* 58, 2007 415-419. (бр. 27 во трудот)

I ИСТОРИСКА ГЕОГРАФИЈА НА СКУПИ

1. ГРАНИЦИ

Територијата на римската колонија Скупи ја претставувала најјужната управна единица на раноримската провинција Горна Мезија. Затоа западната, јужната и дел од источната граница на Скупската област се совпаѓаат со границите на провинцијата. За границите на провинцијата единствен книжевен извор во раното царство е Птолемај,²² но податоците кои тој ги дава се глобални, па припадноста на одделни места и предели во определени гранични области најчесто произлегува од епиграфските податоци.

Положбата на градот Скупи и територијата на оваа римска колонија ја определил И. Микулчиќ.²³ Тој ги корегира претходните научници кои ги прочувале границите на Горна Мезија, а со тоа и припадноста на одделни области кон провинцијата: Полозите (Тетовско-гостиварската котлина) кон јужниот крај на провинцијата, односно кон западниот дел на територијата на Скупи²⁴, потоа Кумановската област со дел од долината на јужна Морава (областите на Прешево, Буџаџовац, Врање и Владичин Хан па се до Грделичката клисура на север²⁵, потврдувајќи го тоа преку распоредот на локалитетите во овие области кои се различни геоморфолошки целини, со обележјата на подвижните археолошки наоди, пограничните утврдувања, и со епиграфските податоци.

Во поново време, трудот: *Камена декоративна и фигуративна скулптура во Дарданија за време на римскиот период* (Приштина, 2003) на D. Exhlale²⁶ истите области, кои ги нарекува територии на античките центри кај Лешок и кај Лопате, и областа на јужна Морава ги приклучува кон Горна Мезија за што сметам дека исто така треба да се направат корекции врз основа на споменатите докази.

²² *Claudii Ptolemaei Geographia*, ed. C. Müllerus, vol I, Parisiis 1883. cap IX:

Ἡ ἄνω Μυσία περιορίζεται ἀπὸ μὲν δύσεως Δαλματίας κατὰ τὴν εἰρημένην γραμμὴν ἀπὸ τῆς ἐκτροπῆς τοῦ Σαούου ποταμοῦ μέχρι τοῦ Σκάφδου ὄρους· ἀπὸ δε μεσημβρίας μέρει Μακεδονίας τῇ ἐντεῦθεν ἐπὶ τοῦ Ὀρβήλου ὄρους γραμμῇ ἕως πέρας, οὗ ἡ θέσις μὲθ' αὐτῆς γ' ἀπὸ δε ἀνατολῶν μέρει Θράκης τῇ ἀπὸ τοῦ εἰρημένου πέρας ἕως Κιάβρου ποταμοῦ κατὰ πέρας, οὗ ἡ θέσις ν' μετὰ καὶ ἐπὶ αὐτῇ τῇ Κιάβρῳ ποταμῷ κατὰ τὴν κάτω Μυσίαν μέχρι τῆς πρὸς τὸν Δανούβιον τοῦ Κιάβρου συναφῆς, ἧς ἡ θέσις μὲθ' αὐτῆς λ' μετὰ λδ' ἀπὸ δε ἄρκτων τῇ ἐντεῦθεν μέχρι τοῦ Σαούου ποταμοῦ μέρει τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ.

Горна Мезија на запад се граничи со Далмација, по оваа линија која што ја спомнавме, од устието на реката Сава па сè до планината Скард; а пак на југ (се граничи) со дел од Македонија, по линијата која води до планината Орбел па сè до крај, чија позиција е 49° 42' 3", на исток се граничи со Тракија, оттука по истата линија сè до крајот на реката Кјабар (денешна Цибрица) чијашто позиција е 50° 43', и по самата река Кјабар покрај Долна Мезија сè до местото каде што се соединуваат Данубиј и Кјабар, на положба од 49° 30' 43" 34", а пак на север со дел по течението на реката Данубиј, па сè до реката Сава.

²³ I. Mikulčić, *Teritorija Skupa* ŽA 21 Skopje 1971, 465.

²⁴ Ф. Папазоглу, *Македонски градови у римско доба*, Скопје 1957, стр. 81.

²⁵ A. Mócsy, *Geschalt und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior* 1970 Budapest, p. 14.

²⁶ Exhlale D, *Plastika dekorative dhe figurative e gurit në Dardani gjatë kohës romake, sepulkrale dhe e kultit*, Prishtinë 2003.

ЕПИГРАФСКИТЕ ПОДАТОЦИ ЗА ГРАНИЦИТЕ НА ТЕРИТОРИЈАТА

Распространетоста на стелите од скупски тип, спомениците кои ги спомнуваат управните и почесните функции на функционерите на оваа колонија, колонизираниите ветерани, е основа за одредување на обемот на оваа колонија, која е денешната Скопска котлина со сливот на Маркова река и долниот тек на Пчиња, до нејзината утока во Вардар. Западно од Вардар природна граница прави планинскиот венец на Караџица - Сува планина - Осој - Жеден и ја дели територијата на Скупии од тетовско гостиварскиот регион кој влегувал во провинцијата Македонија. Поделбата е и на епиграфски план. Имено, од територијата на Полог е евидентирана само една римска стела која била еден од аргументите за припадноста на оваа котлина кон Мезија, и 4 грчки натписи²⁷ од римско време (датирани во 2 - 3 век од н.е) кои според своите особености сосема се разликуваат од Скупските, и кои имаат блиска аналогија со спомениците од северозападна Македонија.

Како доказ на ова во прилог следат натписите, со превод на истите, кои потекнуваат од неколку села од Тетовско - Гостиварскиот крај.

НАТПИСИ ОД РЕГИОНОТ НА ПОЛОЗИТЕ

1. ЛАТИНСКИ НАТПИС ОД ТЕАРЦЕ

Бр. 1 Горен дел од надгробна плоча (67 x 34 x 0.40 см) направена од варовник, била пронајдена во Теарце. Кај Н. Вулиќ, во Споменик 98, (Београд 1941-1948) бр. 471, објавен е препис на натписот според М. Кокиќ. Датирана е во 3 век од н.е. Виздана е во прагот на куќата на Коста Сибиновиќ, во Теарце.

Сочуваниот дел од натписот содржи 3 реда:

D(is) M(anibus)
M. Aureli[us...
vixit an(nis) LX...

На боговите Мани, Марк Аврелиј живееше 6() години...

2. СЕЛО ЛЕШОК

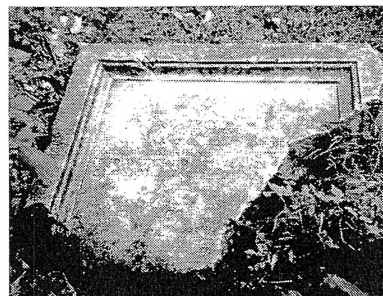
Бр. 2 (сл. 2, сл. 2а) Надгробната плоча (118 x 126 x 25 см) е направена од мермер и откриена е во долниот десен агол. Била пронајдена во Лешок. Датирана е во втората половина на 2 век од н.е. Сега се наоѓа во дворот на семејна куќа во Лешок.

²⁷ Натписите се објавени кај: I. Mikulčić, Teritorija Skupa Ž. A 21 Skopje 1971, 468, 487- 488; Bousquet J. Une épitaphe funéraire grecque de Dardanie, Ž.A 24 (1-2) Skopje 1974, 255-257; Н. Проева, Нови и ревидирани натписи од Полог и Кичевско, Ж.А 39 Скопје 1989, 77-84.

Γέτας Γενθιανήν
τὴν σύμβιον μετὰ
Χάρητος.

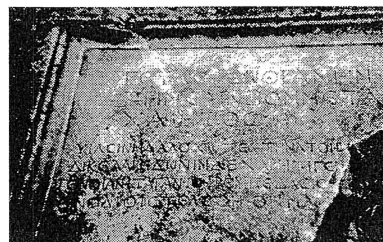
Υἱάσιν ἡδ' ἀλόχῳ τεκτῆνατο ἡρί[ον ἡδε]
5 δίκηλα Ῥήδωνι ἡδε Χάρητι Γέτ[ας]
Γενθιανῇ τ' ἀγανῇ, ὅφρ' ἔμπεδα εἰσ[οράσθαι]
εἰνοδίοις τελέθῃ θήματ[ος ἀγλαῖη].

Сл. 2

*Геџа на својаџа жена Генџијана со Харитџ. За
синовиџе и за жена си, Геџа наџрави ѓробница и
слики за Редон и Харитџ, за милаџа Генџијана
додока оној којџиџо џоминува на џаџиџи џосџиџа-
но да ја ѓледа убавинаџа на сиџоменикоџи.*

Сл. 2а

3. СЕЛО ГРАДЕЦ

Бр. 3 (сл. 3, сл. 3а) Надгробната стела (1,53 x 68 x 17 см) е направена од бел мермер, со полукружен фронтон со претстава на женска биста. Пронајдена е во 1970 година во ј.з дел на село Градец, секундарно употребена во доцноримска гробница. Датирана е на крајот од 2 или почетокот на 3 век од н.е. Сега се чува во Домот на културата во Гостивар.

[---]α Εὐσεβοῦς καὶ Κα-
λιτύχης θυ-
γατρὶ τελευ-
τησ[ά]σῃ ἐτῶν
5 κ [.] συνοικησά-
σῃ τῷ ἀνδρὶ ἐ-
[τῶν .] Αἰλιανὸς
Ἀνθίμου ὁ ἀνὴρ
τῇ σεμνοτάτῃ
10 συμβίῳ ἐκ τῶν
ιδίῳν μνήμης
χάριν.

Сл. 3

Сл. 3а

*... Евсебиј и Калиџиџа на џочинаџаџа ќерка на возрасџи од 2 () ѓодини, која живееџе
заедно со соџруџиџи ... ѓодини. Аџлијан, (син) на Аниџим, соџруџиџи на најџочииџуванаџа
соџруџа со соџсиџвени средсиџва (наџрави сиџоменик) заради сиџомен.*

4. Село Јегуновце

Бр. 4 (сл. 4, сл. 4а) Надгробната стела (164 x 77 x 17 см) направена од темносив варовник со релјефно поле со шест фигури: на лево маж кој принесува жртва на ара на која има пламен, од десно дете. Десно од детето биста на возрасен маж, а над него биста на жена. Над детето, биста на друго дете, а помеѓу ова и мажот кој стои биста на жена. Била пронајдена во с.з периферија на селото, секундарно употребена во гроб од 4 век од н.е. Сега се чува во Лапидариумот на Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 549).

Αὐ(ρ)ήλιος Νικηφόρος
v καὶ Νονίου...

...

...

5 χάριν

...

...

ανδρου Σιντία

...χάριν

Сл. 4

Сл. 4а

Аврелиј Никифор..., и на Нониј, ... во сѿомен, ... во сѿомен на мажой, ... Синѿија.

5. Тетово

Бр. 5 (сл. 5) Долен дел од четвртаста надгробна плоча (112 x 55 x 22 см) од бел мермер, била пронајдена на тврдината Кале, секундарно употребена. Не се знае каде се наоѓа споменикот.

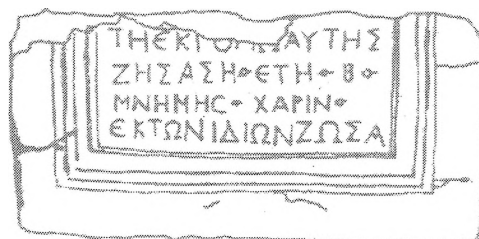
.....

τὴ ἐκ . . . ω αὐτῆς

ζησάση ἔτη β

μνήμης χάριν

ἐκ τῶν ἰδίων ζῶσα.

Сл. 5

... живееше 2 ἔαдини, со соῑсѿивени средсѿива, заради сѿомен, додека беше жива...

Да се вратиме на епиграфските податоци за границите на скупската територија.

На југ природна граница се планините Јакупица и Голешница, оваа линија е и граница помеѓу регионите во кои се зборувало грчки и латински, во Скупи (и Кумановската област) со околу 300 латински натписи²⁸ и повеќе стотини натписи на грчки јазик јужно од оваа граница.²⁹

На север од територијата на Скупи е подножјето на Скопска Црна Гора, југоисточниот дел од подножјето природно го дели Скупи од Кумановскиот регион, не само географски туку и епиграфски. Во регионот на Куманово недостасуваат натписите на ветерани, кои биле дојдени како колонисти и го претставувале главниот елемент на населението во Скупската колонија.

Иако опкружена со планини, Скупската област не е изолирана од соседните провинции на Римската империја. Напротив, благодарение на реките и водените токови, таа се поврзува преку коритата на Вардар и Пчиња со Моравската долина која води до среден Дунав. На југ, Вардар се пробива преку клисурата на Таор и се влева во Егејско море. Големата река Пчиња која се влива во Вардар, југоисточно од нашата област, под Кожле, како и нејзината притока Крива река, овозможуваат комуникација со Кратовско - Злетовскиот регион и висорамнината на Овче Поле. Лепенец, кој се влева во Вардар над Скупи, преку клисурите на Качаник, се пробива кон Косово и од тука кон Метохија и Јадранско Море.

Оваа констелација на речните токови го одредила и распоредот и развојот на патната мрежа во регионот на Скупи.

Додаток

Во групата споменици со грчки натписи од регионот на Полозите припаѓа и новооткриената стела од село Форино, Гостиварско.³⁰

Надгробната стела (сл. А, сл. А1), (198 x 64 x 13 см.) е направена од бел мермер, со полукружен фронтон со претстава на машка биста. Откршена е во горниот дел на натписното поле. Пронајдена е во 2006 година, во село Форино, Гостиварско случајно при изведување на градежни работи. Службата за превенција и инспекциски надзор при Управата за заштита на културното наследство по добиено известување извршила увид. Стелата е датирана во раноримскиот период. Сега се наоѓа во истото село.

Ἀννία τῷ υἱῷ
Ἐπίκαδῳ μνή-
μης χάριν.

Сл. А

Сл. А1

Анија во сѝомен на синои̃ Е̃йикад.

²⁸ IMS VI

²⁹ Н. Вулић, *Сѝоменик на САН LXXI*, Београд 1931; *Сѝоменик на САН LXXV*, Београд 1933; *Сѝоменик на САН ХСѢП*, Београд 1941- 48.

³⁰ Надгробната стела е објавена и преведена во *Информатор* 21, Министерство за култура - управа за заштита на културното наследство, Јуни 2007; евидентирана на терен од м.р Звонимир Николовски, кому што му се благодарувам за податоците.

ПАТНА МРЕЖА

РИМСКИОТ ПАТ НИЗ СКУПСКАТА ОБЛАСТ

Техниката на градење и одржување на патишта како и организацијата на патната служба со сите попатни објекти и ознаки прв пат е целосно и темелно развиена во Римската империја. Ова е потврдено и на римскиот пат Виа Аксија (via Axia) на потегот Скупи - Стоби (Scupi-Stobi) кој е забележан на познатата Tabula Peutingeriana. (Miller, *Itineraria*, 572: Tab. Peut. VII, 4). Патот од Тесалоника (Thessalonica) кон Најс (Naisus) и Сингидун(ум) (Singidunum) бил магистрален и приспособен освен за коњи и за колски сообраќај, што говори за неговото значење.

Неговиот правец во претходниот век го опишува на основа на видни остатоци на патната траса и на сочуваните милјокази А. Еванс. Тој забележува:

„...распространетоста на Римските остатоци во самото Скопје, приближно го покажуваат патот кој без сомнение е од Римско време, главниот пат за врска помеѓу Скупи и Македонските градови на југ. Сегашниот директен пат за Велес и долен Вардар е поблиску до реката, но постариот пат свртува кон исток, по должината на долната страна од бреговите, за да ги избегне мочуриштата од оваа страна на нивото на Вардар. Овој, постариот пат, како што по должина покажуваат остатоците го покажува правецот на Римскиот пат.“³¹

Главните сообраќајни патишта во провинција Горна Мезија на основа на сочуваните итинерарии и епиграфските споменици ги обработил А. Мџси.³² За патната мрежа во Римско време во Скопско пишува И. Микулчиќ.³³ Вардарската магистрала или продолжениот крак на Via militaris, војничкиот пат кој продолжувал кон Дунав и другите антички патишта како Скупи - Полошката котлина, патот од Девини Кули, Девич за Скупи, Скупи - Најс, Скупи - Павталија детално ги опишал В. Лилчиќ во Античка патна мрежа, во *Археолошка карта на република Македонија*, том. I (Скопје 1994, 112-118) потврдени со археолошки наоди, со попатните кастели-стражи.

Доаѓајќи од Улпијана (Ulpiana), овој римски пат минувал низ Качаничка Клисура. Патот го следел текот на реката Лепенец, и минувал близу селото Ѓенерал Јанковиќ. Во ова село пронајдени се 3 милјокази (бр. 6, бр. 7, бр. 8) Потоа патот продолжувал под големата тврдина на Давина, каде кај селото Чучер стоел натпис подигнат во чест на царот Галиен (бр. 146). Од ова место потекнуваат 3 надгробни плочи со епитафи (бр. 91, бр. 142, бр. 144) и еден вотивен, посветен на Јупитер (бр. 182).

Патот го преминувал Вардар, на 2 км источно од градот Скупи; ова место е одбележано со милјоказ (бр. 10), и потоа од Скупи следните 20 километри патот водел по должина на југозападниот раб на Скопското поле, за да кај Таор повторно го премине Вардар. Последните 7 километри патот го допирал крајпатниот castrum praesidium кај Бадар. Од Бадар на југ патот го минувал устието на Пчиња покрај граничната тврдина кај Кожле, продолжувајќи до Сопот, каде била границата меѓу Горна Мезија и Македонија.

³¹ A. Evans, Antiquarian researches in Illyricum, Part IV: Scupi, Skopia and the Birthplace of Justinian, *Archaeologia* vol. 49, 1, London 1885, 101.

³² Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior, Budapest 1970, 17-25.

³³ И. Микулчиќ, Скопје со околните тврдини, Скопје 1982, (54-56); Античка патна мрежа, Антички градови во Македонија, Скопје 1999, 223-236.

Патот живеел во различни периоди од римската историја на ова понднебје, што се потврдува со натписите на милјоказите пронајдени *in situ* и случајно, при други археолошки ископувања на потегот меѓу Генерал Јанковиќ и Катланово (сл. I), кои датираат од различни временски периоди.

Тие се подигнати за време на владеењето на Хадријан (од годината 119-120), од владеењето на Антонин Пиј (од годината 119-120), заедничкото владеење на Марк Аврелиј и Лукиј Вер (во годината 161), од првата година на владеењето на Марк Јулиј Филип Арабјанин (годината 244), од владеењето на Гордијан III (во годината 241), за време на Гај Месиј Трајан Декиј (во годината 249), и од времето на Константин сочуван е само фрагмент од натпис.

НАТПИСИТЕ НА ПАТОТ

МИЛЈОКАЗИ

Римски попатни камени столбови, кои заради вообичаено наведените растојанија во милји ги нарекуваме милјокази, се значајни сведоци за градежните активности, присуството на римските цареви или нивните легати на нашата земја. Уште подрагоцени се ако покрај царските имиња ги наведуваат исто така и делата кои биле изведени од нивните поставувачи. Милјоказните откритија кои покрај другите патни остатоци ги добиваме со теренски истражувања или ископувања се најверодостоен извор за утврдување на правецот на определен пат, па заради нивната големина и тежина не ретко останале цели недалеку од патиштата кои ги означувале.

Римјаните за да ги постават границите на милјоказите се служеле со материјал што го наоѓале на самото место: варовнички камен, мермер или гранит, а облиците се разновидни: со висина до 3 метра и ширина до 2 метра, но и со помала димензија; оние од времето на Август се столбови сосема цилиндрични, оние од времето на Тибериј се четвртasti греди, а пак натписот на оние милјокази од времето на Клавдиј е врамен.³⁴

ЃЕНЕРАЛ ЈАНКОВИЌ

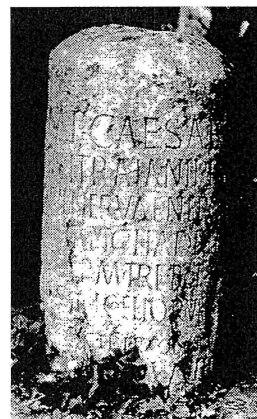
Во јужниот дел на Качаничка клисура, кај денешното место Ѓенерал Јанковиќ, на десетина километри северно од Скопје, во близина на железничката станица биле пронајдени 2 милјокази (сл. 6, сл. 7) кои се наоѓале *in situ*. Ги забележал Н. Вулиќ.

Бр. 6 (*IMS VI, br. 195*) Милјоказот (сл. 6) е исклесан во варовник. На врвот е заокружен а откршен е во долниот дел, предната страна на места е оштетена (со димензии: висина 103 см, дијаметар 45 см). Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 445).

Бил поставен помеѓу 10 декември 119 година и 9 декември 120 година а означените 9 милји (13,3 км) сосема се совпаѓаат со растојанието кадешто е пронајден натписот до самото место на локалитетот Скупи.

³⁴ За милјоказите: Ch. Daremberg – E. Saglio, *Milliarium. Dict. Des ant.*, (1897-1899).

- Imp(eratori) Caesari
 divi Traiani Parthici f(ilio)
 divi Nervae nepoti
 Traiano Hadriano
 5 Aug(usto) p(ontifici) m(aximo) trib(unicia) pot(estate) III
 co(n)s(uli) III L. Coelio Rufo
 leg(ato) Aug(usti) pr(o)pr(aetore) col(onia) Scupin(orum)
 m(ilia) p(assuum) VIIII.

Сл. 6

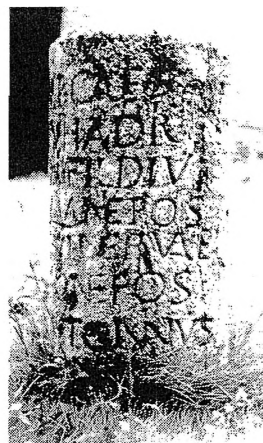
На императорот Кајсар, на синот на божествениот Трајан Партик на внукоот на божествениот Нерва на Хадријан Трајанов Август, врховен свештеник, кога ја обавувал трибунската власт по четврти пати а консулската по први пати, во времето на Л. Коелиј Руф, лежати Августов проретор, до колонијата на жителите на Скупи 9 милји.

Бр. 7 (*IMS VI*, br. 196 со постарата литература) милјоказот (сл. 7) е направен од варовник. Предната страна на места е оштетена, на врвот е заокружен а дел од долниот дел недостасува и е исчезнат (со димензии: првобитна висина 250 см, сегашна 109 см, дијаметар 45 см).

Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 444).

Најверојатно милјоказот е подигнат во почетокот на владеењето на Антониј Пиј во 138 година.

- Imp(erator) Caes(ar)
 divi Hadri
 [a]ni fil(ius) divi
 [T]raiani nepos
 5 divi Nervae
 pronepos
 Antoninus
 Aug(ustus) Piu(s)
 [res]tituit
 10 [m(ilia) p(assuum) VIIII].

Сл. 7

Император Кајсар, син на божествениот Хадријан, внук на божествениот Трајан, правнук на божествениот Нерва, Антонин Август Пиј го возобнови (патот). 9 милји.

Бр. 8 (*IMS VI*, br. 197 со постарата литература) Милјоказот (сл. 8) е направен од варовник (со димензии: висина 195 см и дијаметар 40 см).

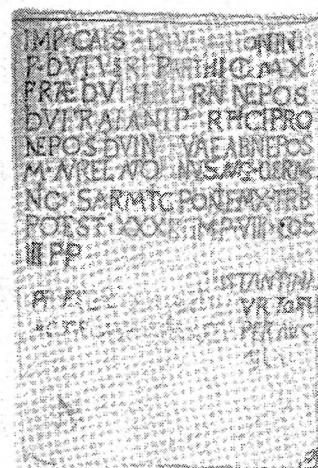
За местото на пронаоѓање на овој милјоказ А. Еванс забележува: “Можно е дека патот на кој овој милјоказ припаѓал, ја поминувал реката Лепенец, во близина на мес-

тото каде бил најден. Помеѓу Качаник и Елес Хан (сега Генерал Јанковиќ) самиот Римски пат многу јасно се забележува, поминувајќи ја падината над десниот брег од реката. На некои места правилната тераса е прекината со камен понор на средна висина на околу стотина и педесет стапки над Лепенец. Иако прав и дури и како со рака воден, од време на време се спушта со значителен пад и на места ја покажува неговата првобитна калдрма. Се појавува блиску до Елес Хан каде ја поминува реката преку мостот, сега веќе уништен, и тука на левиот брег од реката и во близина на модерниот (денешниот) пат кој оттука ја прати римската стаза сеуште се забележува милјоказен столб.

Копијата којашто ја додадов е резултат на неколку посети на каменот кој носи натписи од два периода, еден во чест на Марк Аврелиј, и другиот на Константин “ (Evans, 1885, 77-78).

Се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 442).

- Imp(erator) Caes(ar) divi Antonini
f(ilius) divi Veri Parthici Max(imi)
frate(r) Divi Hadriani nepos
Divi Traiani Parthici pro-
5 nepos Divi Nervae abnepos
M(arcus) Aurel(ius) Antoninus Aug(ustus) Germa-
nic(us) Sarmatic(us) Pontif(ex) Max(imus) trib-
(unicia) potest(ate) XXXIII Imp(erator) VIII Co(n)s(ul)
III P(ater) P(atriciae)
10 Constantini
pii felicis victoris
ac triumphatoris semper Aug(usti)
...mil(ia) XII ?

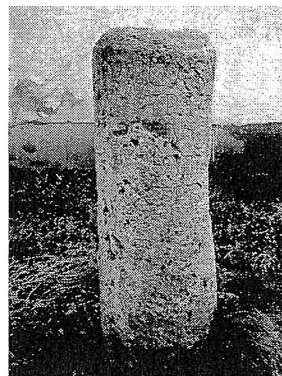
Сл. 8

Император Кајсар син на божествениот Антонин, брат на Вер Великиот Партик, внук на божествениот Хадријан, правнук на божествениот Трајан Партик, прапра-внук на божествениот Нерва,
Марк Аврелиј Антонин Августин, Германик, Сарматик, врховен свештеник, кога прв-сеј и првпат пат ја обавувал трибунската власт, и бил император во седми пат, а консул во првпат пат, така на такаковинајта.
На Константин, на божествениот среќен победник,
триумфатор, секогаш Августин, 12 (?) милји...

ЗЛОКУЌАНИ

Бр. 9 (IMS VI, br. 198 со постарата литература) милјоказот (сл. 9) направен од ва-ровник во форма на цилиндар, малку проширен кон основата со димензии: висина 82 см. и дијаметар 32 см, бил пронајден на околу 1км од излезот од локалитетот Скупи на падините на Зајчев Рид во 1961 година при земјоделските работи во нивата на В. Павловски од с. Злокуќани. Бил подигнат за време на императорот Филип I Арабјанин (244-249 година од н.е). Милјоказот е од 244 год. Најверојатно патот го возообновиле жителите на Скупи и овој милјоказ го подигнале во чест на Филип I Арабјанин. Сега се чува во дворот на биолошката лабораторија на Охрид.

- Imp(eratori) Caes(ari)
 M.Iul(io) Philip-
 po p(io) f(elici) invic-
 to Aug(usto) Parth(ico)
 5 Max(imo) trib(unicia)
 p[o]t(estate) et Otaci(liae)
 S{s}eve(rae) Aug(ustae)
 m(ille) p(assus).

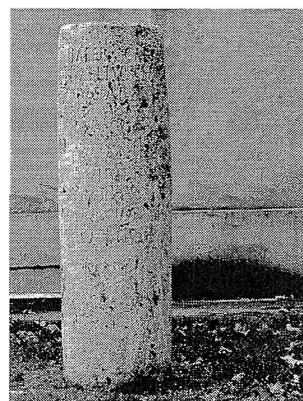
Сл. 9

*На императорот Кајсар, на Марк Јулиј Филиј, на побожниот среќен
 нејпобедлив велик Август Партик, кога ја обавувал трибунската власт, и на Окта-
 килија Севера Августа, 1 милја.*

СКОПЈЕ

Бр. 10 (IMS VI, br. 200 со постарата литература) Милјоказот (сл. 10) е со цилиндри-
 чен облик, направен од груб бел варовник (димензии: висина 190 см и дијаметар 52-57 см).
 Пронајден е во Вардар во 1966 година од работници кои ваделе песок со булдожери од
 реката. Најверојатно бил подигнат на главниот пат каде би требало да биде оддалечен
 од Скупи 2 милји, бил поставен во почетокот на владеењето на Антониј Пиј (138-161
 г.н.е). Сега се чува во Музеј на град Скопје (инв. бр. 2634).

- Imper(ator) Caesar
 T.Aelius H[a]dria-
 nus Anto[ni]nus
 Aug(ustus) Pius d[ivi] H[a]
 5 drian[i] f[i]lius divi
 Traiani nepos
 divi Nerv[a]e
 pronepos pont(ificis)
 maxim(us) trib(unicia)
 10 pot(estate) I I co(n)s(ul) I I [---]
 m(ilia) p(asuum) II.

Сл. 10

*Император Кајсар Т. Аелиј Хадријан Антонин Август Пиј син на божествениот Хад-
 ријан внук на божествениот Трајан правнук на божествениот Нерва врховен свеште-
 ник, кога по вториот пати ја имал трибунската власт и по вториот (?) пати бил назначен за
 консул. 2 милји.*

Бр. 11 Милјоказот (сл. 11) од варовник (димензии: 180 x 37 см. во долниот дел, 43
 см. во горниот дел). Пронајден е во Скопје, во населбата Маџари во јули 1986 година
 при градежни работи кај фабриката Газела. Датиран е во 162 година од н.е. Сега се нао-
 га во Музеј на град Скопје (инв. бр. 2623).³⁵

³⁵ Милјоказот е објавен кај Л. Јованова, Нов milliarium од времето на Марк Аврелиј во Скупи, *Збор-
 ник на музејот на Македонија Археологија* 2, Скопје 2005, 149-154.

- Imp(erator) Caes(ar)
M(arcus) Aurelius
Antoninus
Aug(ustus) trib(unicia) pot(estate)
5 XVI co(n)s(ul) III p(ontifex) m(aximus)
et Imp(erator) Caes(ar) L(ucius)
Aurelius Verus
Aug(ustus) trib(unicia) pot(estate) II
Co(n)s(ul) II Divi
10 Antonini Pii
fil(ii) divi Ha-
driani nepo-
tes divi Trai-
ani Parthici
15 pronepotes
divi Nervae ab
nepotis resti-
tuerunt
M P VI.

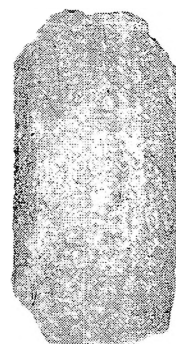
Сл. 11

Императорот Кајсар Марк Аврелиј Антонин Август кој ја имал трибунската власт и бил консул по претот на, врховен свештеник и императорот Кајсар Лукиј Аврелиј Вер Август, кој ја имал бил носител на трибунска власт и по втор на консул, синови на божествениот Антонин Пий, внуци на божествениот Хадријан, правнуци на божествениот Трајан Партик, го возобновија (најголемиот). Од внуците на божествениот Нерва. 6 милји.

КАТЛАНОВО

Бр. 12 (*IMS* VI, br. 203 со постарата литература) Милјоканот (**сл. 12**) од варовник (97 x 32 см) е откриен во 1940 година во Катланово. Подигнат е во 241 година од н.е. Посветен е на императорот Гордијан III (238-244 г.н.е). Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 441).

- [Imp(eratori) Caes(ari)]
[M. Antonio]
Gordia[no]
p(io) f(elici) invicto
5 Aug(usto) p(ontifici) m(aximo) [trib(unicia)]
pot(estate) III (?) co(n)s(uli) II
proconsul[i]
p(atri) p(atriciae) [---]
[---]

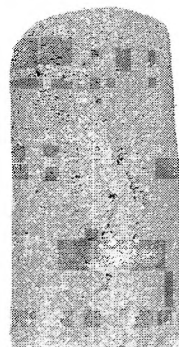

Сл. 12

На императорот Кајсар на М. Антониј Гордијан, на побожниот, среќен, неопобедлив Август кој ја имал четврти (?) најголемиот ја имал трибунската власт и по втор на консул, проконсул, најголемиот на најголемиот.

Бр. 13 (*IMS VI*, br. 204 со постарата литература) Милјоказот (**сл. 13**) од варовник во форма на цилиндар (150 x 41cm) е пронајден во Катланово, заедно со милјоказот **бр. 12**. Подигнат е во 249 година од н.е, во чест на Гај Месиј Трајан Декиј. Јасно го покажува растојанието од Катланово до Скупи 20 милји, 29,6 км. Се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 204).

Imp(eratori) Caesari
[C. Messio] Qu[into Tra-]
[ia]no pio felici
Invicto Aug(usto) p(atri) p(atriciae)
5 consul[i] semel
res publica col(oniae) Scup(inorum) mili-
a passus(!)
XX.

Сл. 13

*На империјаторот Кајсар на Гај Месиј Квинтиј Трајан на побожниот, среќен
непобедлив Август, иако на иакоковината кога ја извршувал консулската власт
и во иако; до колонијата на жителите на Скупи 20 милји.*

БЕНЕФИКИЈАРНИ СТАНИЦИ

Определени, извесни точки на патната мрежа ги наведуваат и бенефикијарните станици. Овие жандармериски, полициски станици не се поставувале во оддалечени предели, туку онаму каде што сообраќајот можел лесно да се контролира. Олтарите подигнати од бенефикијари во Горна Мезија се наоѓаат точно на места каде што поминувале веќе познатите патни правци. Бенефикијарите во војската на Римската република биле војници во служба на штабот на трибуноот, како заштита на војсководецот и биле ослободени од тешки задачи. Во царската епоха, пак биле воени службеници во воената канцеларија или жандармерија и имале чин понизок од офицерскиот. Почнувајќи од 3 век од н.е имале можност да достигнат до кентуриони.³⁶

Римскиот пат, доаѓајќи од Косово, од правец на Најс и Улпијана, поминувал низ Качаничка клисура. Кај Качаник е потврдено со постоењето на бенефикијарна станица, со олтар посветен на Јупитер подигнат од бенефикијар (**бр. 14**). Оваа станица го контролирала патот, каде што поминувала границата помеѓу териториите на Скупи и соседна Улпијана. На југ, границата со соседна Македонија, кај денешното село Блаце била контролирана исто така од бенефикијарна станица. Тоа ни го потврдува олтарот (**бр. 15**) подигнат на ова место од бенефикијарот М. Аврелиј Титијан припадник на Седмата Клавдиева легија.

Бенефикијарот Т. Флавиј Фелик од четвртата Флавијева легија, поставил жртвеник (**бр. 16**), во Скопје. Во негова близина веројатно постоела бенефикијарната станица.

Бр. 14 Олтарот (*CIL III*, br. 8184 = *Cyromenik LXXI*, br. 209), (**сл. 14**) направен од варовник (84 x 27 x 30 cm) бил пронајден во Качаник. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 375).

³⁶ За бенефикијарите: J. Irmischer, *Lexicon der Antike*, Leipzig 1987, 74

Iovi
 opimo
 sacr(um).
 Ex viso
 5 M.Ulp(ius)
 Viator
 b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)
 ex fru(mentario).

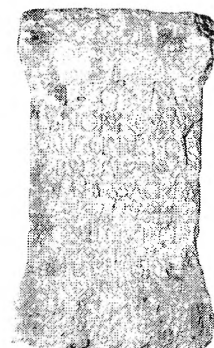

Сл. 14

Посвеќен на Јуѓиѓер најдобриот, бидејќи му се јавил на сон. М. Улпиј Виатор бенефикијар консулски, од життарот.

Бр. 15 (IMS VI, br. 9 со постарата литература) жртвеникот (сл. 15) направен од мермер (78 x 40 x 38 см) бил пронајден во близина на селото Блаце за време на изградбата на железничката пруга. Датиран е во 200 година од н.е. Сега се наоѓа во црквата Свети Георгија во истото село.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
 Iunoni Reg(inae) Min(ervae)
 sanc(tissimae) ceterisqu[e]
 diis deabusquae (!)
 5 omnibus sac(rum) M.
 Aur(elius) Titianus b(ene)f(iciarius)
 co(n)s(ularis) leg(ionis) VII Cl(audiae)
 v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
 G. Aufid(io) Victorino
 10 Tib.Cl(audio) Proculo co(n)s(ulibus).

Сл. 15

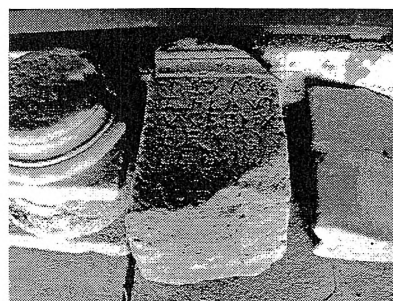
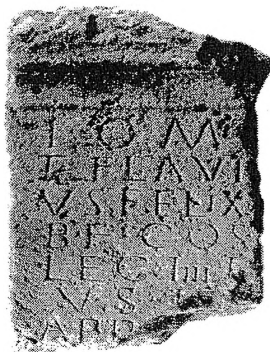
Посвеќено на Јуѓиѓер најдобриот и највеликиот, на господарката Јунона и на љре-свеќата Минерва, и на сите остани божови и божици

М. Аврелиј Тиѓијан бенефикијар, назначен од императорот, од Седмата Клавдиева леѓија со задоволство го исполни својот завет за време на консулиите К. Ауфидиј Викторин и Тибериј Клавдиј Прокул.

Бр. 16 Вотивниот олтар (сл. 16) направен од варовник (63 x 35 x 33 см) бил пронајден во Скопје, во 1995 година на улица Серава на приватен имот. Датиран е на крајот од 2 или почетокот на 3 век од н.е. Сега се чува во збирката на камени споменици, на локалитетот Скупи (инв. бр. 2857).³⁷

³⁷ Споменикот е објавен кај Л. Јованова, New data on the citizens of Scupi and their beliefs, *Folia archaeologica Balkanika* I 2006, Скопје 313- 324.

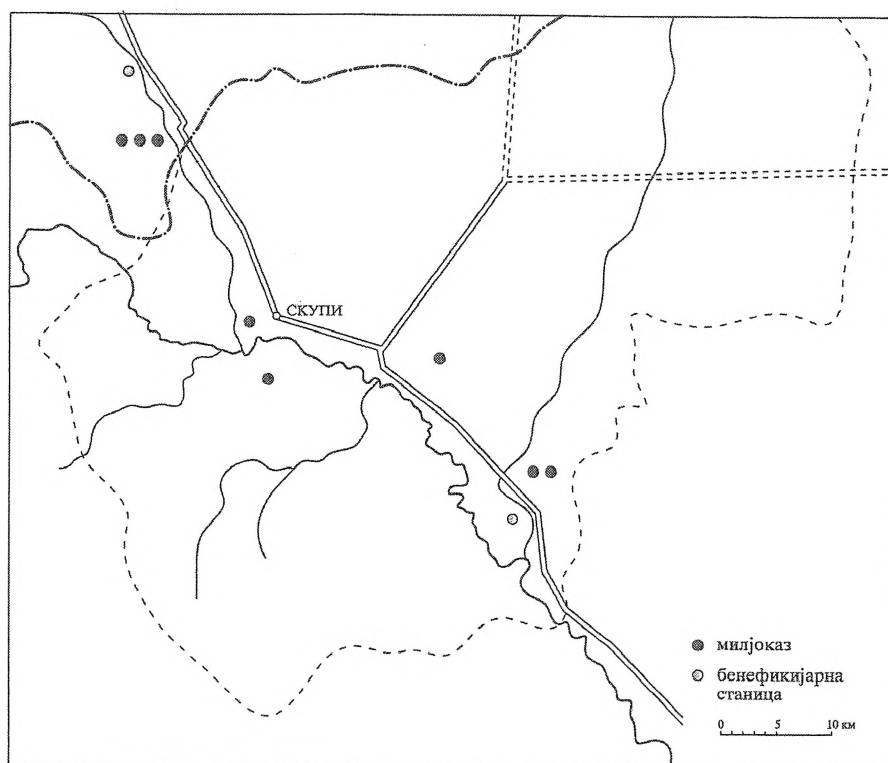
I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
 T.Flavi-
 us Felix
 b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)
 5 leg(ionis) III F[1](aviae)
 v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito)]
 ar(am) p(osuit).

Сл. 16а

Сл. 16

На Јуџиџер најдобриџи и највеликиџи, Т. Флавиј Фелик бенефицијар назначен од им-
 џераџорџи, од Чеџверџаџа Флавиева леџија, со задоволџиво џо исполни завешџи,
 џосџави жрџивеник.

Сл. 1

II ПОЧЕТОЦИ НА КОЛОНИЈАТА - ВЕТЕРАНИТЕ ВО СКУПИ

1. ЗА ОСНОВАЊЕТО И ОРГАНИЗАЦИЈАТА НА СКУПСКАТА КОЛОНИЈА ПРЕКУ СЛЕДЕЊЕ НА ПРОЦЕСОТ НА НАСЕЛУВАЊЕТО НА ВЕТЕРАНИТЕ

Колониите во Римската империја претставувале посебна категорија на градови. Тоа биле воено-земјоделски населби, основани во ново-освоените области. Меѓу колонистите можело да има и Латини и Римјани.

Колониите имале автономија, вклучувајќи го во тоа и правото на ковање пари и градско уредување, кое потсетувало на римското. Лицата кои во латинските колонии вршеле годишни магистратури добивале право на римско граѓанство. Во латинските колонии биле населувани од две до шест илјади луѓе. Секој колонист имал парцела од 30 до 50 југери и бил должен да врши гарнизонска служба. Во времето на раната Република тие претставувале воени бази на морските брегови и немале свои управи. Подоцна со нив управувале дуумвири - *duumviri* - коишто потсетувале на римските конзули и совет на декуриони - *ordo decurionum*, што соодветствувал на Римскиот сенат.³⁸

Раѓањето на градот Скупи е поврзано со римската војска, со чие пристигнување на оваа територија започнува цивилизацијата и романизацијата во Скупската котлина.

Во периодот на владеењето на Октавијан Август, околу 13 - 11 година п.н.е. Петтата Македонска и Четвртата Скитска легија биле префрлени на теренот на новоосвоената Дарданија. Дарданија останала под воениот протекторат до 15 година од н.е кога била основана провинцијата Мезија со цивилна управа. Војската била стационирана во јужниот дел на Дарданија, веројатно во Скупската котлина, кај Скупи.³⁹ Во прилог на ова сведочат и два војнички епитафи (**бр. 39, бр. 40**) кои ги оставила Петтата Македонска легија.

Што се однесува до цивилната населба во Скупи, пред основањето на колонијата, постојат само археолошки податоци. Ископувањата на источната некропола го потврдиле постоењето на автохтона населба на Зајчев Рид. Временскиот распон на откопаните гробови: најстарите од 1 милениум пред н.е потоа доцно хеленистичките гробови се до времето на Август зборува најточно за староста на населбата на Зајчев Рид.⁴⁰ И името “Скупи” со значење: колиби, плевни, применето подоцна на римскиот град, по потекло е неримско; веројатно е дарданско, а се однесува секако до овој опидум.⁴¹

Ако ги проучиме откритијата на некрополата, Скупи бил економски напреден во првите децении на нашата ера и одржувал економски врски со Италија и ориентот.⁴²

³⁸ За колониите и нивното управување: Машкин Н. А. *Историја на сџариош Рим*, 1995 Скопје 132.

³⁹ И. Микулчиќ, *Скопје со околните џевдини*, Скопје 1982, 36-37.

⁴⁰ И. Микулчиќ, Раноримски скелетни гробови из Скупа (посебни отисак из *Сџаринара*) књ. XXIV-XXV, Београд, 1973-1974, 89-102; Неилрски елементи меѓу скупским налазима на прелазу из пред-римског у римско доба. (Отисак из публикациије: Сахрањивање код Илира, САНУ књ. 8, Београд 1979, 245-258.

⁴¹ И. Микулчиќ, *Скопје со околните џевдини*, Скопје 1982, 27.

⁴² Mikulčić I. Scupi-istočna nekropola i gradski bedem, *Arheološki pregled* 12, Beograd 1970, 124-130. Scupi-istočna nekropola, *Arheološki pregled* 13, Beograd 1971, 43-47. Раноримски скелетни гробови из Скупа (посебни отисак из *Сџаринара*) књ. XXIV-XXV, Београд, 1973-1974, 89-102; Ивановски М. Винчиќ Ж. Скупи - источна некропола 1981, *МАН* бр. 9 Скопје 1988, 165-174; Јованова Л. Михайлова Д., Скупи-источна некропола - истражувања 1994 г. *МАН* бр. 15 Скопје 1996-1997, 203-258.

За време на владеењето на Флавиј Веспасијан (69-79 година од н.е.), Скупската населба ја населуваат нови жители и станува римска колонија. Тој бил прв град на Мезија со муниципијално управување.

Во епиграфските споменици колонијата се јавува со три имиња: col(onia) Fl(avia) Fel(ix) Dar(danorum), col. F. F. D. ; col(onia) Fl(avia) Scupinorum; col(onia) Scupinorum.⁴³

Колонијата била основана од поранешни војници - воени ветерани, припадници на Седмата Клавдиева легија. За ова сведочат нивните надгробни споменици (епитафите со **бр. 17, бр. 18, бр. 19, бр. 20, бр. 21, бр. 22, бр. 23, бр. 24, бр. 25, бр. 26, бр. 27, бр. 28**).

Најверојатно колонијата била основана за време на Флавијевците. Според различни истражувачи, периодот на Флавијевците, т.е. на основањето на колонијата е за нијанса различно дефиниран, со градација од една декада. Ritterling претпоставува (*RE* XII, 1274) дека тоа било за време на императорот Веспасијан Флавиј (69-79 год. н.е.). Од друга страна пак, основањето можеби се случило за време на Домитијан Флавиј (81-96 год. н.е.) кој го споменува А. Мочси (*Moesia Superior*, Budapest 1970, 67). Но, Б. Јосифовска смета дека хипотезата според која Скупи станува колонија за време на Веспасијан Флавиј е најверодостојна (*IMS* VI, str. 17).

Покрај ветераните на Седмата Клавдиева легија кои се населиле во првите години од настанувањето на колонијата, исто така се споменува и еден ветеран од Четвртата Македонска легија (**бр. 31**), која била растурена во 69 година за време на Веспасијан (А. Мочси, *Moesia Superior*, р. 68) и сместена во Скупи уште пред основањето на колонијата. Ветеранот според трибата (Galeria) потекнувал од Хиспанија, каде што легијата била испратена по реорганизацијата на војската извршена од Август. Во Hispania citerior имало два града со тоа име: Lucus Asturum и Lucus Augusti. Се претпоставува дека тој бил од Lucus Augusti,⁴⁴ потоа и ветераните што се сместиле во Мезија во втората половина на I век, односно Првата Италска легија (**бр. 32, бр. 33**), Петтата Алауда легија (**бр. 34**) и Петтата Македонска легија (**бр. 39, бр. 40**). Потеклото на овие ветерани е означено во нивните епитафи, кои ќе бидат детално обработени во понатамошниот текст на овој труд.

Иако на самиот крај на Мезија, новата воена колонија – Скупи, не останала непозната, и тоа заради немирите кои довеле до раздвојување на Дунав во периодите на владеењето на Флавиј и Трајан.⁴⁵ Стратешкото значење на Скупската колонија во тоа време, се покажува со присуството на други разни римски воени трупи: Првата легија Италика (**бр. 32, бр. 33**), Третата легија Августа (**бр. 35**), Четвртата Флавија (**бр. 37**), Четирнаесетта легија Гемина (**бр. 31**); (сл. II).

Како римска територија, во текот на 2 век од Скупи биле регрутирани војници за вооружените сили на Мезија и за преторијанските војски. Од списокот од имиња на 120 војници од Седмата Клавдиева Легија, врежани на база од мермер од Виминакиј (Viminacium), кои учествувале во подготовката и војните против Маркоманите, отпуштени во 195 година, 33 се имиња на војници од Скупи.⁴⁶

Колонизираниите ветерани живееле на своите имоти во Скупската котлина, каде што и биле погребувани (*in praedio suo*). Потекнувале од далечните земји: од средна и северна Италија, Далмација и Истра, од денешна јужна Франција и Шпанија и од Сирија. Сите биле наполно романизирани, образувани во римската дисциплина и култура на живеење. Тие официјално од империјата ја донеле цивилната власт во Скупи.

⁴³ *IMS* VI – бр. 15, бр. 42, бр. 46, бр. 31, бр. 66, бр. 6, бр. 34, бр. 45, бр. 9, бр. 62, бр. 65, бр. 68, бр. 70, бр. 71, бр. 73, бр. 74, бр. 76, бр. 195.

⁴⁴ *IMS* VI, str. 72-73

⁴⁵ *IMS* VI, str. 26

⁴⁶ M. Mirković, *IMS* II, Viminacium et Margum, Beograd 1986 br. 53.

Муниципијалното уредување на Скупи се состоело од сенатот на колонијата - *ordo coloniae*, неговите членови - декуриони, како и повеќе цивилни магистратури: квајстори (квестори) - *quaestori*, ајдили (едили) - *aediles*, дуумвири - *duumviri*, дуумвири квинквенали - *duumviri quinquennales*, и свештеници: понтифекси - *pontifici* и авгури - *auguri*.

Вредноста на епиграфските скупски наоди е навистина од големо значење за реконструкцијата на општествениот живот во колонијата од тоа доба, бидејќи претставува единствен извор на веродостојни историски факти.

ЗА ЛЕГИИТЕ ОД КОИ ПОТЕКНУВААТ ВЕТЕРАНИТЕ (ОСНОВАТЕЛИ НА СКУПИ)

Јадрото од римската војска биле легиите од римски граѓани, чија служба како што било утврдено во 63 година п.н.е траела шеснаесет години, во 52 година п.н.е била продолжена на 20. Но, дури ни по истекот на дваесет години, секој војник не добивал *honesta missio* - чесно разрешување од должноста. Тешкотиите околу регрутирањето нови војници, желбата да се задржат искусни и дисциплинирани луѓе, како и потребата да им се даде на ветераните отпремнина во земја или пари, сето тоа го навело Август и неговите наследници да ги задржи и оние војници на кои им бил истечен рокот на служба. За време на Август, легионерите биле во главно од Италија или римски граѓани од провинции.⁴⁷

Седмата Клавдиева Легија во средината на 2 век била стационирана во Виминакиј (*Viminacium*), каде што имала свој стален логор. Најстарите епиграфски споменици од *Viminacium* припаѓаат од легионери на IV Flavia и VII Claudia, и двете преместени од Далмација, во Дунавскиот басен. Се претпоставува дека VII Claudia пристигнала прва. Предвид се земаат две дати, годината 56,57 кога VII Claudia ја заменила *legio IV Scythica*, кога оваа се префрлила во Сирија, во 45 година, кога Тракија била организирана како провинција. За пристигнувањето на IV Flavia во Мезија се претпоставува годината 86, а се доведува во врска со префрлувањето на двете во офанзивата на Домитијан на Дунавската граница и поделбата на Мезија на две провинции.⁴⁸

ПОТЕКЛО НА ПРЕКАРОТ (COGNOMEN) НА ЛЕГИИТЕ

За да се разликуваат меѓу себе на легиите им се давал прекар,⁴⁹ но потоа тоа станало правило. Некои прекари биле давани од самите војници како *Legio Alauda* чучурлига, име на една Кајсарова легија во Галија, наречена така според украсите на шлемовите на војниците од таа легија. Некои прекари ја покажувале провинцијата во која што легијата престојувала или се борела и стекнала почести, како *legio Macedonica* и *legio Scythica*. Други прекари биле давани официјално, така во 42 година со одлука на Сенатот и на Клавдиј, *Legio Claudia* била поделена на VII и XI, и ги добила прекарите *Pia Fidelis* како награда за нејзиното однесување: побожно и верно. Такви официјални прекари го означувале императорот којшто ја составил легијата, како *Augusta*, *Flavia*, потеклото како на пример: *Italica*, или начинот на создавање на самата легија, како *legio Gemina* образувана од две легии.

⁴⁷ Ростовцев М. *Историја сѐпароѓа свейта* 1990 Нови Сад, 371

⁴⁸ Ritterling, *RE* 1614-1624

⁴⁹ За легиите и нивните прекари: E. De Ruggiero, *Dizionario epigrafico di antichità romane* Legio, vol IV fasc 19, Roma 1949.

ВОЕНИ ТИТУЛИ НА ВЕТЕРАНИТЕ

Од натписите, може да се заклучи какви титули носеле ветераните на римските легии кои се јавуваат како основачи на Скупи. Титулите ги добивале според службената должност и функција во војската, и според заслугите и бројот на години минати во воената служба на Римската империја.

Cornicularius, бил разводник, војник награден со почесно рокче и ослободен од обична служба. Постоеле корникулари под команда на легат (**cornicularius legati**), под команда на праефект (**cornicularius praefecti**) и под команда на трибун (**cornicularius tribuni**). Корникуларите имале висока функција па лесно можеле да стигнат до редот на кентурионите (**centurion**). Тоа биле еден вид подофицери. Во војската вршеле судски иследувања, имале функција на архивари или на писари, и ги бележеле пресудите за потребите на воената дисциплина. Не е извесно колкав бил бројот на корникуларите во една легија, во некои легии нивниот број изнесувал до десет.⁵⁰ Во Скупи има еден натпис (**бр. 29**) на корникулар во служба на легат.

T. Dindius Marcellus потекнувал од семејството на Dindii.⁵¹ Корените на ова семејство водат од Praeneste, (денешна Палестрина). Најстарите сведоштва се натписите од овој град, коишто припаѓаат на времето на републиката, во 3 век п.н.е. Натписите говорат дека нивната основна економска активност била металургијата, а градот бил центар на тореутската и металуршката дејност, и дека биле едно од водечките семејства во редот на локалните магнати. На металуршката дејност на Dindii-те се поврзува и преселбата на дел од семејството во Емона, и во денешното гратче Камник (20 км северно од Емона) т.е во еден од рудничките басени на источните Алпи, во доцно републиканскиот период. Во годините на царството, членови од ова семејство, се носители на воени функции, потврдени на натписи во Рома (Roma), Аквилеја (Aquileia) и Келеја (Celeia) со различен социјален статус: Dindii со римски имиња, потоа со грчки, ослободеници и нивни потомци.

Претставникот од ова семејство во Скупи, бил запослен во legio VII Claudia, и тој носел војничка униформа. Се чини дека бил од богато семејство, имено имал робинка, која на крајот од неговиот живот му подигнала споменик.

Frumentarii-те, набавувачи на намирници во основата на нивната функција во војската, подоцна се јавуваат и како извршители на должности на поштари или чувари на редот - воена полиција. На пример, C. Vibius Arator во Скупи ја вршел функцијата на фрументариј, што го заклучуваме од неговиот епитаф (**бр. 30**).

Покрај легиите (стационирани надвор од Италија) Август образувал поголем одред војска чијашто специјалност била да ја чува личноста на царот. Секој командант, офицер во активна служба секогаш го прател таков одред кој се викал *cohors praetoria* (**бр. 41**), преторијанска гарда. (прво постоеле девет, десетата е додадена подоцна, во секоја служеле околу 1000 луѓе, по 12 а подоцна и 16 години. Освен преторијанските, во Рим постоеле и 3 градски кохорти, *urbanae cohortes*, војниците на тие кохорти биле регрутирани меѓу римските граѓани и биле всушност воена полиција. Постоеле и седум кохорти на пожарникари во коишто можеле да служат и ослободеници. Со нив командувале нивните префекти.

⁵⁰ Conicularius: Daremberg – Saglio, p.1509

⁵¹ За ова семејство: J. Šašel, I Dindii- vicende ed economia di una famiglia di Preneste, *Opera selecta*, str.146-151.

СОЦИЈАЛЕН ЖИВОТ - ЗА СЕМЕЈСТВАТА НА ВЕТЕРАНИТЕ

Како што споменавме, ветераните - основатели на колонијата и доселеници, биле од хетерогено потекло: Италици, Галијци, Шпанци, Сиријци, Македонци и Далматинци. Жените на ветераните биле или нивни ослободенички или жени со италско потекло.

Од натписите можеме да добиеме податоци и за семејните врски и членовите на нивните семејства. Тоа го заклучуваме од нивните имиња, споменати како дедиканти во епитафите на ветераните откриени во Скупи: Iulia Obulcia на синот C. Vibius Arator (**бр. 30**), Felicula сопруга на T. Abudius Priscus (**бр. 18**), Dardanus, Longinus, Longus Iulii синови на G. Iulius Longinus (**бр. 21**) итн. Почести се случаите кога ослободениците на ветеранот, кои живееле на нивниот имот, и кои истовремено се јавуваат како нивни наследници, се дедиканти на епитафот на соодветниот ветеран; P. Caetennius Felicianus ослободеник и наследник на P. Caetennius Clemens (**бр. 20**), Petronius Teres ослободеник на M. Petronius Severus (**бр. 24**).

Семејствата на ветераните биле хетерогени, ги сочинувале голем број ослободеници од мешано потекло, најчесто натурализирани домородци, кои подоцна легално ги наследувале имотите и имињата на своите патрони.

Бр. 17 (IMS VI, br. 46 со постарата литература) надгробна стела (**сл. 17**) од варовник (215 x 66 x 29 см) била пронајдена во Радишани, на местото Голем Рид во 1969 година за време на земјоделски работи. Потоа исчезнала. Натписот е датиран во втората половина на 1 век од н.е.

d[om]o Sa <l>onis ve[t(eranus)]
[L. Marcianus---]ndus
leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) mil(itavit) annis
[X]XII BMVE leg(ati) consula(ris)
5 ques(tor) (!) II v <i>r col(oniae) F[l(aviae)] [f]e[l(icis) D[...]
vixit annis LX t(itulum) <f>(ieri) i(ussit) h(ic) s(itus) e(st).
L. Marcianus Probatas
L. Marcianus Successus lierti
f(aciendum) c(uraverunt).

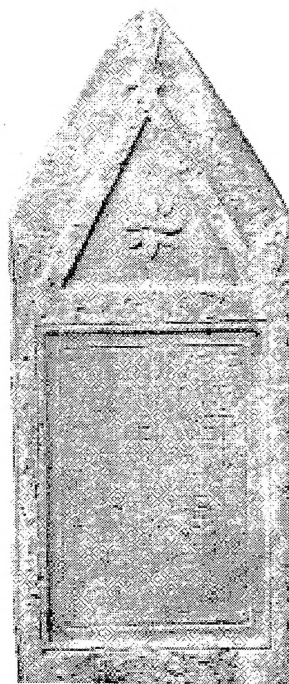
////// A'////////NDVS
L /// SABONLSVE
LEGVIICPFMILANNIS
/// XII BMV ELEGCONSVLA
OVESIVLRCOL A F /// E ID ///
VIXITANNISLX A T A EIH A S A E
LMARCIVNS PROBIVS
LMARCIVNSVCCESVSLIDE
F (лист) C

сл. 17

Л. Маркијан ..., од Салона, ветеран на Седмајта Клавдиева легија, љубовна и верна, војуваше 22 години, ... на легаџи назначен од консулоџи, квајстор, дуумвир на Колонијаџа Флавија, среќна на Д. (арданициџе?), живееше 60 години. Зајоведа да се најрави нај-иисоџи. Тука е џоложен. Л. Маркијан Пробаџи, Л. Маркијан Сукус ослободенициџе, се џоџрижија за џодиџање на сџоменикоџи.

Бр. 18 (IMS VI, br. 48 со постарата литература) надгробна стела (**сл. 18**) од варовник (200 x 57 x 20 см) со триаголен фронтон кој завршува на врвот со стилизирана палмета, а од страните со полупалмети, а во средина украсен е со розета. Пронајдена е во 1968 година, во населбата Влае, во близина на мостот на Лепенец. Сега се наоѓа во Музеј на град Скопје. Натписот е датиран на крајот од 1 век, или во почетокот на 2 век од н.е.

T. Abudius T.f(ilius)
 Vel(ina) Priscus A-
 quileia vet(eranus)
 leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) vix(it)
 5 ann(is) LXXXV
 h(ic) s(itus) e(st).
 Felicula con(iunx)
 f(aciendum) c(uravit).

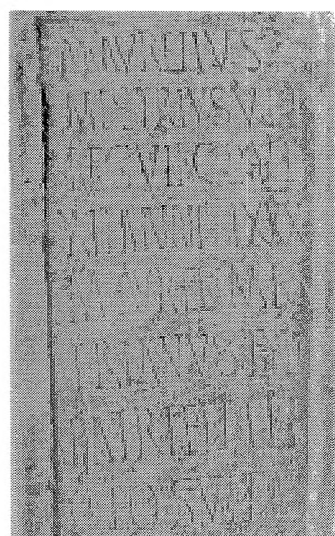

сл. 18

Т. Абудиј Приск, син на Т. од (ѿриба) Велина, од Аквилеја, ветеран на Седмаѿа Клавдиева леѿија, ѿбожна и верна, живееше 85 години. Тука е ѿложен. Феликула соѿруѿа ѿ се ѿѿрижи да се наѿрави сѿоменикоѿ.

Бр. 19 (IMS VI, br. 50 со постарата литература) надгробната плоча (сл. 19) од бел мермер (94 x 60 x 54 см) која содржи 2 натписа: од предната страна, чиј текст не се гледа, и не дава податоци и од бочната страна (б) е взида на во манастирот во Маркова Сушица. Датирана е во третата деценија на 3 век од н.е.

b) M. Aurelius
 Mestrius vet(eranus)
 leg(ionis) VII Cl(audiae) vi-
 xit annis LXXX
 5 M.Aurel(ius) Mes-
 trianus fil(ius)
 patri et fili-
 o posuit.

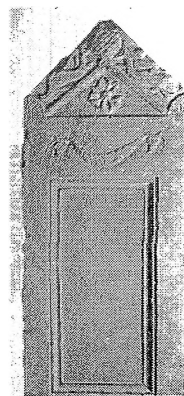
сл. 19

М. Аврелиј Месѿриј, ветеран на Седмаѿа Клавдиева леѿија, живееше 80 години. М. Аврелиј Месѿријан синоѿ, на ѿакоѿо и синоѿ го ѿсѿави (сѿоменикоѿ).

Бр. 20 (IMS VI, br. 51 со постарата литература) надгробна стела (сл. 20) од мермер (256 x 75 x 24 см) со триаголен фронтон кој завршува во шишарка, од страните со полупалмети, меѓу нив претставен е по еден делфин. Во средина е украсен со розета. Во релјефното поле претставена е гирланда со по еден букранион од страните. Стелата е пронајдена во Добри Дол, секундарно употребена во гроб од 4 век. Датирана е во 2 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 525).

P. Caetenni-
us P. f(ilius) Clemens
Salon(is) vet(eranus) leg(ionis) VII
C(laudiae) p(iae) f(idelis) milit(avit) annis XXI
5 vixit annis LXX
h(ic) s(itus) e(st).
P. Caetennius Felici(anus)
libert(us) et heres
f(aciendum) c(uravit).

сл. 20

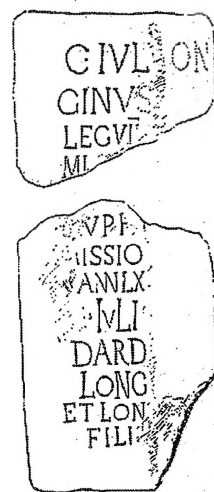

П. Каеџениј Клеменџ син на П. од Салона, вејтеран на Седмаџа Клавдиева леџија љобожна и верна војуваше 21 џодина, живееше 70 џодини. Тука е љоложен. П. Каеџениј Феликијан ослободеник и наследник се љоџрижи за љравење на сљоменикоџ.

Бр. 21 (IMS VI, br. 52 со постарата литература) надгробниот споменик (сл. 21) искршен на два дела бил пронајден во село Мирковци, а потоа исчезнал. Од натписот сочувван е препис.

G.Iul(ius) [L]on-
ginus [vet(eranus)]
leg(ionis) VII [C(laudiae) p(iae) f(idelis)]
mi[l(itavit) ann(is)---]
5 [deduc]t[us]
[S]cup(os) h[on(esta)]
missio[ne vix(it)]
ann(is) LX
Iuli[i]
10 Dard[anus]
Long[inus]
et Lon[gus]
fili[i].

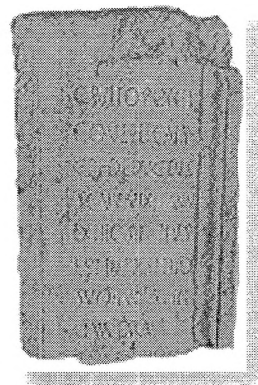
сл. 21

Г. Јулиј Лонџин вејтеран на Седмаџа Клавдиева леџија љобожна и верна, војуваше ... џодини, љо досџојно разрешување од военаџа должносџ, колонизиран во Скуџи. Живееше 60 џодини. Синовиџе Дардан Јулиј, Лонџин Јулиј и Лонџ Јулиј.

Бр. 22 (*IMS VI*, br. 53 со постарата литература). надгробната плоча (**сл. 22**) е направена од варовник (95 x 64 x 18 см) била пронајдена во Бардовци, потоа исчезнала.

[D(is)] M(anibus)
C.Iulio Ponti-
co vet(erano) leg(ionis) VII
C(laudiae) p(iae) f(idelis) deductus
5 Scup(os) vixit ann(is)
LX h(ic) se[pul]tus
est in praedio
suo iug(erum) [] in
quadra[tum]
10 [Iu]lia Po[n]tinia (?)

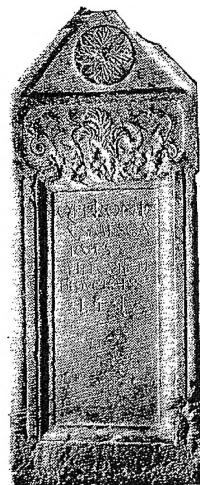

сл. 22

На божествата Мани. На Г. Јулиј Понтик ветеран на Седмата Клавдиева легија, љубовна и верна, колонизиран во Скупи, живееше 60 години. Тука е погребан, на својот имот од ... југери, во квадратни ... Јулија Понтинија.

Бр. 23 (*IMS VI*, br. 54 со постарата литература). надгробната стела (**сл. 23**) е направена од мермер (190 x 65 x 23 см) со триаголен фронтон украсен со розета и меѓуполе украсено со флорални орнаменти. Пронајдена е во близина на селото Кучевиште. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 509).

Q. Petroni-
us M.f(ilius) Sca(ptia)
Rufus
vet(eranus) leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis)
5 deducticius
t(itulum) f(ieri) i(ussit).

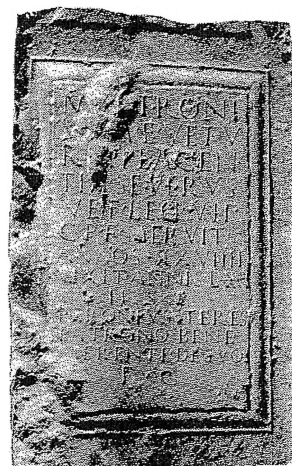
сл. 23

Кв(ини) Пејрониј Руф син на М. од (џриба) Скапџија, колонизиран ветеран на Седмата Клавдиева легија љубовна и верна, заповеда да се направи највисокиот.

Бр. 24 (*IMS VI*, br. 55 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 24**) е направена од варовник (225 x 75 x 29 см) со откршен фронтон. Пронајдена е во Бардовци, секундарно употребена во ранохристијански гроб. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 141).

M.[Pe]troni-
us M.<f>(ilius) Vetu-
r[i]a Placen-
tia Severus

- 5 vet(eranus) leg(ionis) VII
C(laudiae) p(iae) f(idelis) meruit
annos XXVIII
vixit annis LXXXX
h(ic) s(itus) e(st).
10 Petronius Teres
patrono bene
merenti de suo
f(aciendum) c(uravit).

сл. 24

М. Пејтрониј Север, син на М, од (ириба) Вејурија, од (зрадои) Плакенија, вејеран на Седмаија Клавдиева леџија љобожна и верна, служеше 29 години, живееше 90 години. Тука е положен. Пејтрониј Терес на добро заслужниот љајрон, на свој љрошок се љоџрижи да го најрави сјоменикој.

Бр. 25 (IMS VI, br. 56 со постарата литература) надгробната плоча (сл. 25) пронајдена е во Бразда но потоа исчезнала. Од натписот е сочуван препис.

C.Rauconi[us]

C.f. Scaptiae

Verecundus

veteranus leg(ionis)

- 5 VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) mil(itavit) in signi(s)
ann(is) XXXII deduct[u]s
ded(uctione) vi[x]it ann(is) LXX
h(ic) s(itus) e(st).

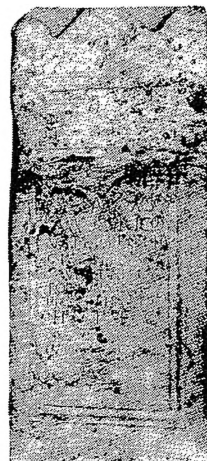

сл. 25

Г. Равкониј Верекунд, син на Г. од (ириба) Скајија, вејеран колонизиран со дедукција на Седмаија Клавдиева леџија, љобожна и верна, војуваше во боениите редови 32 години. Живееше 70 години. Тука е положен.

Бр. 26 (IMS VI, br. 57 со постарата литература) надгробната стела (сл. 26) (238 x 72 x 30 см) е направена од варовник. Релјефното поле и триаголниот фронтон кој бил украсен со акротерии се оштетени. Пронајдена е во Злокуќани или во Бардовци. Датирана е кон крајот од 1 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 587).

- [---]
 Cla(udia) Maxu-
 mus Curico
 veter(anus) leg(ionis) VII
 5 C(laudiae) p(iae) f(idelis) stip(endiorum) XX[]
 vi[x]it an(nis) LX.
 Fortunata et Rhoios liberti
 h() t(itulum) f(aciendum) c(uraverunt).

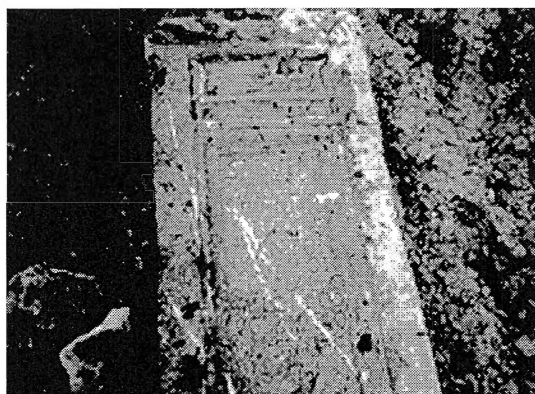

сл. 26

... Максум (Максим) од (шриба) Клавдија, од (градош) Курик, веџеран на Седмаџа Клавдиева леџија љобожна и верна, со војничка служба 2() (годины), живееше 60 години. Ослободенициџе Форџунаџа и Рој се љоџриџија за љравење на наџџисоџ.

Бр. 27 Надгробната стела (сл. 27) е направена од варовник (233 x 63 см) во горниот дел е откршена и не се знае како завршувала. Во релјефното поле е претставена задушна гозба. Пронајдена е во село Сопиште на местото Раов Дол. Сега не се знае каде се наоѓа. Датирана е во 1 век или во почетокот на 2 век од н.е.⁵²

- Saeviae
 Basillae
 vix(it) ann(is)
 L. H(ic) s(ita) e(st).
 5 M(arcus) Antoni-
 us Fron-
 to vet(eranus) leg(ionis)
 VII C(laudiae) P(iae) F(idelis) co-
 ugi b(ene) m(erenti) po-
 10 suit.

сл. 27

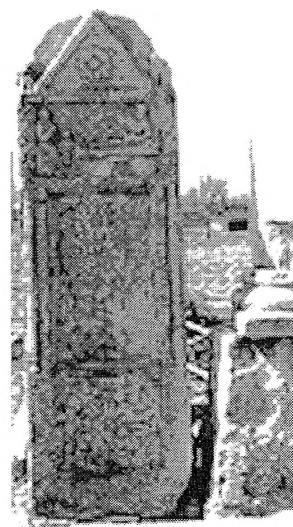
На Саевија Басила. Живееше 50 години. Тука е љоложена. М. Анџониј Фронџо, веџе-
 ран на Седмаџа Клавдиева леџија, љобожна и верна, на добро заслужнаџа соџруџа џо
 љосџави (сџоменикоџ).

Бр. 28 Надгробната стела (сл. 28) е направена од варовник (245 x 75 x 25 см). За-
 вршува со триаголен фронтон украсен со розета; во релјефното поле претставена е
 задушна гозба (сена funebris). Под натписот претставени се во плиток релјеф: алатка и
 ascia. Пронајдена е 2 км. западно од градската територија на Скупи, на местото Чешма.
 Датирана е во првата четвртина на 2 век од н.е.⁵³

⁵² Натписот е објавен: M. Basotova, A new veteran of the legion VII Claudia from the colonia Flavia Scupi, *Arheološki vestnik* 58, 2007 415-419.

⁵³ Споменикот е објавен: D. Koračević, Nadgrobna ploča posvećena veteranu Legije Claudia *ŽA* 33, 1983 215-218.

- M.Pompo-
 nius M.f(ilius) Scap(tia)
 Marcellus
 vet(eranus) leg(ionis) VII
 5 C(laudiae) p(iae) f(idelis) militavit
 annis XXXV
 vixit annis LXXXV.
 h(ic) s(itus) e(st).

сл. 28

М. Помпониј Маркел, син на М. од (и)риба) Скайија, ветеран на Седмајта Клавдиева легија љобожна и верна, војуваше 35 години, живееше 85 години. Тука е положен.

Бр. 29 (IMS VI, br. 44 со постарата литература) надгробната плоча (сл. 29) е направена од бел мермер (125 x 94 x 20 см), по средината вертикално прекршена на два дела. Пронајдена е во село Бањани. Датирана е во 2 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 278).

- D(is) M(anibus)
 T.Dindius Marce[l]lus
 cornicularius legati
 leg(ionis) VII Cl(audiae) vix(it) ann(is) XL h(ic) s(itus) e(st).
 5 Quot (!) testa[me]nto fieri
 praeceper[at fam]ula Par-
 thenope n[---] eris(!)
 f(aciendum) c(uravit). Quod opu[s---]
 est idus
 10 Aeliano [co(n)s(ulibus)].

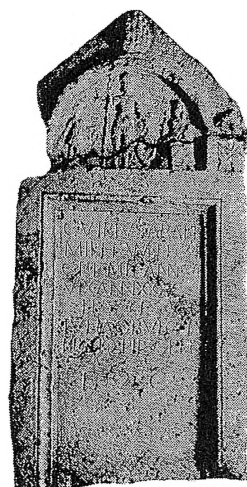

сл. 29

На божествата Мани. Т. Диндиј Маркел, легијов корникулар од Седмајта Клавдиева легија, живееше 40 години. Тука е положен. Бидејќи тој однапред нареди во тестаментот да се направи, Партиенова служинката и наследничка се погрижи за подигање на сиоменикот. Ова дело (сиоменикот) е направен за време на консулатот Аелијан и ..., на идни...

Бр. 30 (IMS VI, br. 47 со постарата литература) надгробната стела (сл. 30) е направена од варовник, во долниот дел откршена (117 x 83 x 27 см). Фронтонот во горниот дел е украсен со шишарка, во средниот засведен дел претставен е војник со копје и штит, десно од него жена која седи, а лево маж со туника и патера. Пронајдена е во Бардовци. Датирана е во 2 век од н.е, во времето на Хадријан (117-138 година) или некои негови наследници. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 343+314).

C. Vibius Arator
 mil(es) frum(entarius) leg(ionis) VII
 C(laudiae) p(iae) f(idelis) mil(itavit) ann(is) XVII
 vix(it) ann(is) XXXX
 5 h(ic) s(itus) e(st).
 Iulia Obulcia
 filio piisimo f(aciendum) c(uravit).

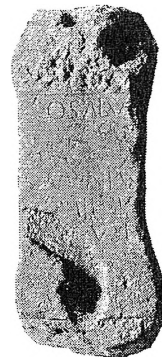

сл. 30

Г. Вибиј Аратиор војник, набавувач на храна од Седмаџа Клавдиева легија љубожна и верна, војуваше 17 години, живееше 40 години. Тука е положен. Јулија Обулција за многу љубожниот син се погрижи да се направи (споменикот).

Бр. 128 (IMS VI, br. 24 со постарата литература) votivниот жртвеник (сл. 128а, сл. 128б) направен од мермер (100 x 35 x 36 см) содржи натпис на предната страна (а) од којшто е сочуван фрагмент и на левата бочна страна (б). Бил пронајден во Маркова Сушица. Датиран е во 2 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 568).

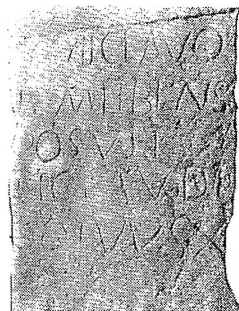
а).
 [Pr]o salu[te]
 [---]
 [---]
 [---]
 5 Saturninus
 [tr(ibunus)] mil(itum) bis
 [---] v(otum) s(olvit) l(ibens).

сл. 128а

За сѐас ... Сатиурнин, два пати трибун на војнициите, со задоволство исполни завет.

б).
 Leg(io) VII Cla(udia) vo-
 tum libens
 posuit
 et Claudi[u]-
 5 s Divus (centurio).

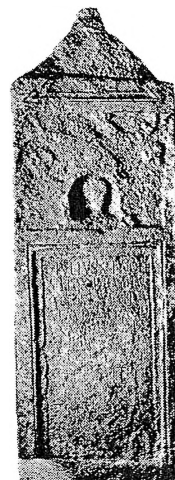

сл. 128б

Легијата Седма Клавдиева и кенџуриониот Клавдиј Див(о) со задоволство исполни завет.

Бр. 34 (*IMS VI, br. 41* со постарата литература) надгробната стела (**сл. 34**) (220 x 74 x 32 см) е од бел мермер, со триаголен (оштетен) фронтон украсен на врвот со шишарка а во средниот дел со розета. Во едикулата претставена е мала ниша со биста, мала и голема розета и гирланда. Пронајдена е во Морани. Датирана е на крајот од 1 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 156).

C.Iulius C.f(ilius) Volt(inia)
 Velox domo Luc(o)
 Voconti(or)um vet(eran)us leg(ionis) V
 Alaud(ae) mil(itavit) ann(is)
 5 XXXV vix(it) an(nis) LX
 C.Iulius Valens
 [heres] f(aciendum) c(uravit)
 h(ic) s(itus) e(st).

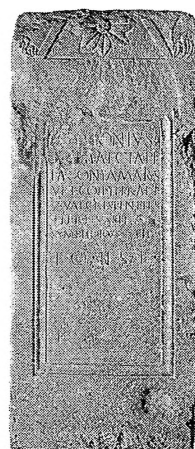

Сл. 34

Г. Јулиј Велок син на Г. од (џрибајџа) Волџинија, од Лук(о), џајџковина на Воконџиј-
 циџе вејџеран на Пејџџајџа леџија Алауда, војување 35 џодини живееше 60 џодини. Г.
 Јулиј Валениј наследџикоџ се џоџриџи да се најрави (сџоменикоџ). Тука е џоложен.

Бр. 41 (*IMS VI, br. 33* со постарата литература) надгробната стела (**сл. 41**) (189 x 71 x 24 см) е направена од бел мермер. Фронтонот кој е уништен во горниот дел украсен е во средината со розета а од страните со акротерии во форма на полупалмети. Пронајдена е во Добри Дол, секундарно употребена во гроб од 4 век. Датирана е во 1 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 523).

[---]tonius
 M. f(ilius) Maecia Pe-
 lagonia Marius
 vet(eran)us coh(ortis) II praet(oriae)
 5 (centuria) Val(eri) Crispini tes(tamento) fieri iussit
 Symphorus lib(ertus)
 f(aciendum) c(uravit). H(ic) s(itus) e(st).

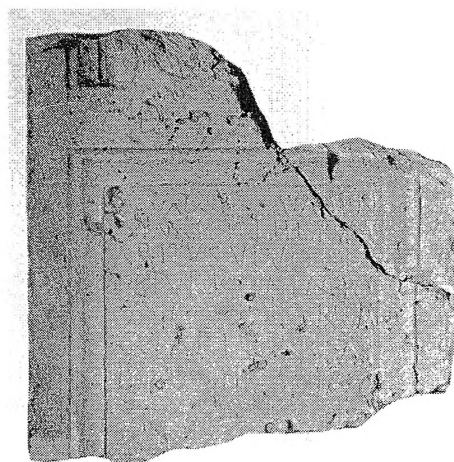
Сл. 41

... Мариј, син на М. од (џриба) Маеџија, од Пелаџонија, вејџеран на вејџорџа кохорџа
 на џрејџорџајџа, сџоред џеџџаменџоџ на Валериј Крисџин заџоведа да се најрави
 (сџоменикоџ). Ослободеникоџ Симфор се џоџриџи да џо џодиџне сџоменикоџ. Тука
 е џоложен.

Бр. 42 (*IMS* VI, br. 58 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 42**) (85 x 86 x 14 см) е направена од варовник, релјефното поле и долниот дел од стелата се открити. Датирана е во втората половина на 2 век или во почеток на 3 век од н.е. Пронајдена е во Побужје, во местото Зајкино во 1958 година, секундарно употребена како капак на доцно антички гроб. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 539).

D(is) [M(anibus)]
Val(eria) Valen-
tina Tib(erius) Cl(audius) Her(mes ?) m-
aritus vivo se (!)

5 Fl(avio) Turboni nepo(ti)
mil(iti) co(ho)r(tis) sin-
gulari(um) b(ene) m(erenti)
pos(uerunt). H(ic) s(itus) e(st).

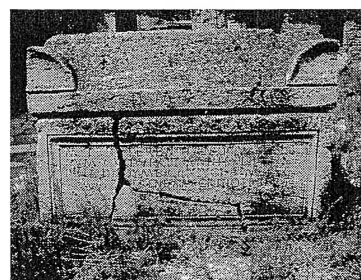

Сл. 42

На божесївайїа Мани. Валерија Валенїїина и Тибериј Клавдиј Хер... соїруґоїї, доде-ка беа живи, на добро заслужниої внук Флавиј Турбон, војник од кохорїїаїа на син-ґуларїїе му йосїаїаїа (сїоменик). Тука е йоложен.

Бр. 43 (*IMS VI*, br. 35 со постарата литература) саркофаг (**сл. 43**) од варовник (225 x 106 см) бил пронајден во 1928 година во Бардовци. Сега се наоѓа во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 353).

D(is) M(anibus)
M. Ter() Terentiano(centurioni) legio-
num qui vixit annis LII h(ic) s(itus) e(st).
Iulia Didyme coniugi b(ene) m(erenti) f(aciendum) c(uravit).
curante Terente Macrino libert(o).

Сл. 43

На божесѣваѣа Мани. На М. Тер. Теренѣиѣан кенѣиѣурион на леѣиѣиѣе кој живеѣеѣе 52
ѣодини. Тука е ѣоложен. Јулиѣа Дидима на добро заслужниѣиѣ соѣруѣѣ се ѣоѣриѣиѣи да на-
ѣрави сѣоменик, со ѣомѣиѣи на ослободеникоѣи Теренѣиѣ Макрин.

Бр. 44 (*IMS VI*, бр. 40 со постарата литература) надгробниот споменик (**сл. 44**) бил изидан во Кале од надворешната страна на високо и непристапно место. Не е возможна ревизија на натписот, од кој е сочуван само препис.

---]n
[---le]g(ionis) IIII
[---]arius
[---] fabricae
5 [---le]g(ionis) eiusdem
vixit annis LXV
h(ic) s(itus) e(st).
Obellia Prima
uxor bene me-
10 rent(i) fac(iendum) curavit.

..... n
[..... le]g(ionis) IIII
..... arius
..... fabricae
[..... le]g(ionis) eiusdem
vixit annis LXV
h(ic) s(itus) e(st)
Obellia Prima
uxor bene me-
rent(i) fac(iendum) curavit
Сл. 44

... од Четвртијата легија..., на работилницата на истијата легија, живееше 65 години. Тука е положен. Обелија Прима сојузјата, на добро заслужниот се погрижи да се направи споменикот.

Бр. 32 (IMS VI, br. 36 со постарата литература) надгробната стела (сл. 32) со димензии: 200 x 64 x 33 см. е направена од варовник, откриена е во горниот дел. Пронајдена е во 1970 година во Злокуќани за време на откопувањата во источната некропола секундарно употребена во гроб од 4 век. Натписот припаѓа во доцен 1 или ран 2 век од н.е. Сега се чува во Музеј на град Скопје (инв. бр. 2643).

---]
Aniensis Fo-
ro Iulio mil(es)
leg(ionis) I Italic(ae)
5 h(ic) s(itus) e(st)
annor(um) XVIII
L. Octavius
Pulcher (centurio)
leg(ionis) I Italic(ae) cognato
10 suo fecit.

Сл. 32

...од (пјриба) Аниенска, од (колонијата) Форум Јули, војник на Првата легија Италска, тука е положен, (живееше) 18 години. Л. Октавиј Пулхер, (кентиурион) од Првата Италска легија на својот роднина му направи (споменик).

Бр. 33 (IMS VI, br. 37 со постарата литература) надгробниот споменик (сл. 33) бил пронајден во Мирковци, потоа исчезнал, сочуван е само препис од натписот. Датиран е на крајот од 1 век од н.е.

M. Licinius M.f(ilius)
Volt(inia) Luco Optat[us]
[v]et(ernus) leg(ionis) I Ital(icae)
m[il(itavit)?] [---

Сл. 33

M LICINIUS M F
VOLT LVCO OPTAT[us]
[v]ET LEG I ITAL M

М. Ликиниј Октавиј, син на М., од (пјриба) Волининија, од (градој) Лук, ветеран на Првата Италска легија, војуваше...

Бр. 35 (*IMS VI*, br. 29 со постарата литература) надгробната плоча (**сл. 35**) од бел мермер (72 x 66 x 18 см) била пронајдена во 1957 година во Злокуќани во близина на римскиот театар. Датирана е во првите децении на 2 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 563).

M. Insteio
M. f(ilio) Scap(tia)
Valenti p(rimi) p(ilo)
praef(ecto) leg(ionis) III Aug(ustae).

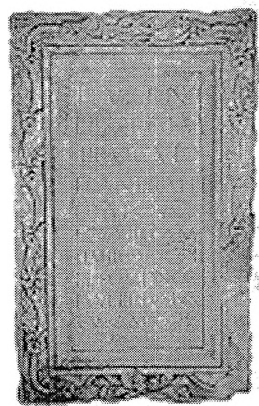

Сл. 35

На М. Инстеј Валенти, син на М., од (ириба) Скапција, од првата манијула триари, управник на Третата легија Августина.

Бр. 36 (*IMS VI*, br. 31 со постарата литература) надгробната плоча (**сл. 36**) од сив мермер со димензии: 118 x 70 x 17 см. со профилирана рамка украсена со флорални елементи била пронајдена во Злокуќани во северниот дел на источната некропола, секундарно употребена во гроб од 4 век. Датирана е во првите две децении на 2 век од н.е. Сега се чува во Музеј на град Скопје (инв. бр. 2626).

T. Turrano
L. f(ilio) Sergia
Proculo
Flan(ona) primip(ilo)
5 praef(ecto) castror(um)
leg(ionis) XIII Gem(inae)
II vir(o) q(uin)q(uennali) col(oniae)
Fl(aviae) Scupinor(um)
L. Valerius Ius-
10 tus amico l()
d() d() d().

Сл. 36

На Т. Тураниј Прокул, син на Л. од (ириба) Сергија, од (градот) Фланона, од првата манијула триари, управник на логорот, од легијата Четиринесейта Гемина, дуумвир квинквентал на Колонија Флавија на жителите на Скупи. Л. Валериј Јуст на пријателот....

Бр. 37 (*IMS VI*, br. 38 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 37**) со димензии: 200 x 86 x 26 е направена од порозен варовник. Петоаголниот фронтон завршува со борова шишарка, од страните со акротерии во форма на полупалмети, а во средниот дел украсен е со розета. Пронајдена е во Злокуќани во близина на римскиот театар. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 164).

D(is) M(anibus) [s(acrum)?]
 Aurelius Mes-
 trianus vet(eranus)
 leg(ionis) III Flavie (!)
 5 vixit annis
 L h(ic) s(itus) e(st). Aelia
 Respecta
 coniugi bene
 merenti
 10 posuit.

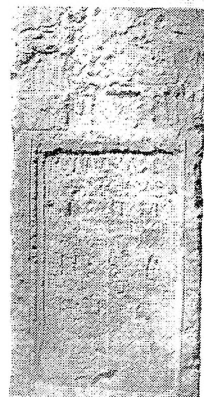

Сл. 37

*На бо̀говиџе Мани љосвеџено. Аврелиј Месџријан веџеран на Чеџврџаџа леџија
 Флавија живеџе 50 џодини. Тука е љоложен. Аелија Ресџекџа на добро заслужниоџ
 соџруџ му љосџави (сџоменик).*

Бр. 38 (IMS VI, br. 59 со постарата литература) надгробната стела (сл. 38) со димен-
 зии: 202 x 71 x 24 см е направена од мермер, во релјефното поле скоро уништено била
 претставена задушна гозба. Датирана е на крајот од 1 век од н.е. Стелата е пронајдена
 во Добри Дол, во 1951 година секундарно употребена во гроб од 4 век. Сега се чува во
 Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 561).

Iulius Vanno
 missicius
 ex ala Flavia
 milit(avit) annis XXIII
 5 vixit annis XXXXV
 h(ic) s(itus) e(st)
 Flavius Antiochus (!)
 h(eres) f(aciendum) c(uravit).

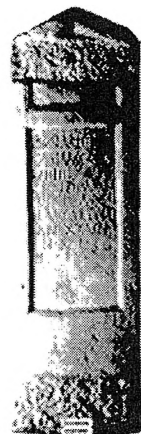

Сл. 38

*Јулиј Ван(о) војник во осџавка од коџичкаџа чеџа Флавиева, воџуваше 23 џодини,
 живеџе 45 џодини. Тука е љоложен. Флавиј Аџџиох наследникоџ се љоџрижи да се на-
 љрави (сџоменикоџ).*

Бр. 31 (IMS VI, br. 39 со постарата литература) надгробната стела (сл. 31) со ди-
 мензии: 240 x 57 x 25 см е направена од варовник со петаголен фронтон кој е уништен од
 сите страни. Пронајдена е во Сопиште, на локалитетот Куклоец секундарно употребе-
 на во доцноримски гроб. Датирана е на крајот од 70 година. Сега се чува во Археолош-
 киот музеј на Скопје (инв. бр. 499).

- L.Valeris (!) L.f(ilius) Gal(eria)
 Galenus Luc(o)
 veteranus
 leg(ionis) III Mac(edonicae)
 5 vixit an(nis)
 LV militavit
 an(nis) XXVIII
 h(ic) s(itus) e(st).
 e(res) (!) f(aciendum) c(uravit).

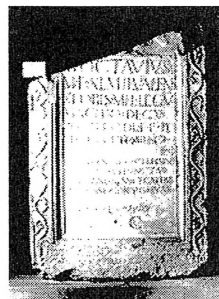

Сл. 31

Л. Валериј Гален, син на Л., од (шриба) Галерија, од (градош) Лук, ветеран на Четвртата Македонска легија, живееше 55 години, војуваше 28 години. Тука е положен. Наследникот се погрижи за да се направи сиоменикот.

Бр. 39 (IMS VI, br. 42 со постарата литература). надгробната стела (сл. 39) е направена од бел мермер (со димензии 185 x 90 x 33 см). Во релјефното поле (едикулата) претставена е задушна гозба, (на клине лежат три лица, пред нив треножец, кај којшто стои мал човек, десно коњаник пред својот коњ. Сега едикулата е откриена и исчезната (сл. 39 а). Стелата била пронајдена во Бардовци. Датирана е кон крајот на 1 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 447).

- M.Octavius
 M.f(ilius) Aemil(ia) Valens
 Stobis mil(es) leg(ionis) V
 Macedo(nicae) decu(rio)
 5 pontif(ex) col(oniae) F(laviae) f(elicis) D(ardanorum)
 vivos (!) fecit sibi
 Octaviae Marcellinae
 filiae suae defunctae
 vixit annis XXVI et Catiae
 10 Secundae coniugi suae
 hic se vivo
 f(aciendum) c(uravit).

Сл. 39

Сл. 39a

М. Октавиј Валентиј син на М. од (шриба) Ајмилија од Стоби, војник на Петтата Македонска легија, декурион и свештеник на колонијата Флавија среќна на Дарданиците, додека беше жив направи (сиоменик) за себе и за својата почината ќерка Октавија Маркелина која живееше 26 години. Тука, на ова место сеуште жив се погрижи да се направи (сиоменикот) за себе и за својата сојузга Катина Секунда.

Бр. 40 (*IMS* VI, br. 43 со претходната литература). надгробната стела (**сл. 40**) е направена од варовник, со димензии 195 x 59 x 24 см, со триаголен фронтон украсен со патера. Во релјефното поле претставена е задушна гозба. Пронајдена е во 1952 година во Скопје во населба Влае во близина на мостот на реката Лепенец, при вадење на песок. Натписот е датиран во 1 век или во почетокот на 2 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 502).

L. Apuleius L.f(ilius)
 Scaptia Valens
 Berua vet(eranus) leg(ionis) V
 Mac(edonicae) vix(it) ann(is) L mil(itavit)
 5 ann(is) XXII h(ic) s(itus) e(st)
 h(eredes) f(aciendum) c(uraverunt) Maxima f(ilia)
 et Hesperis lib(erta)
 itemque con(iunx).

C. 40

Л. Айулеј Валентиј син на Л, од (и)рибања) Скајџија, од Берау, вештеран на Петџијаа Македонска леџија, живееше 50 џодини, војување 22 џодини. Тука е положен. Наследнициџе: ќеркаџа Максима и Хесџерида ослободеничкаџа а истио џака и соџруџа се поџрижија да се најрави (сџоменикоџ).

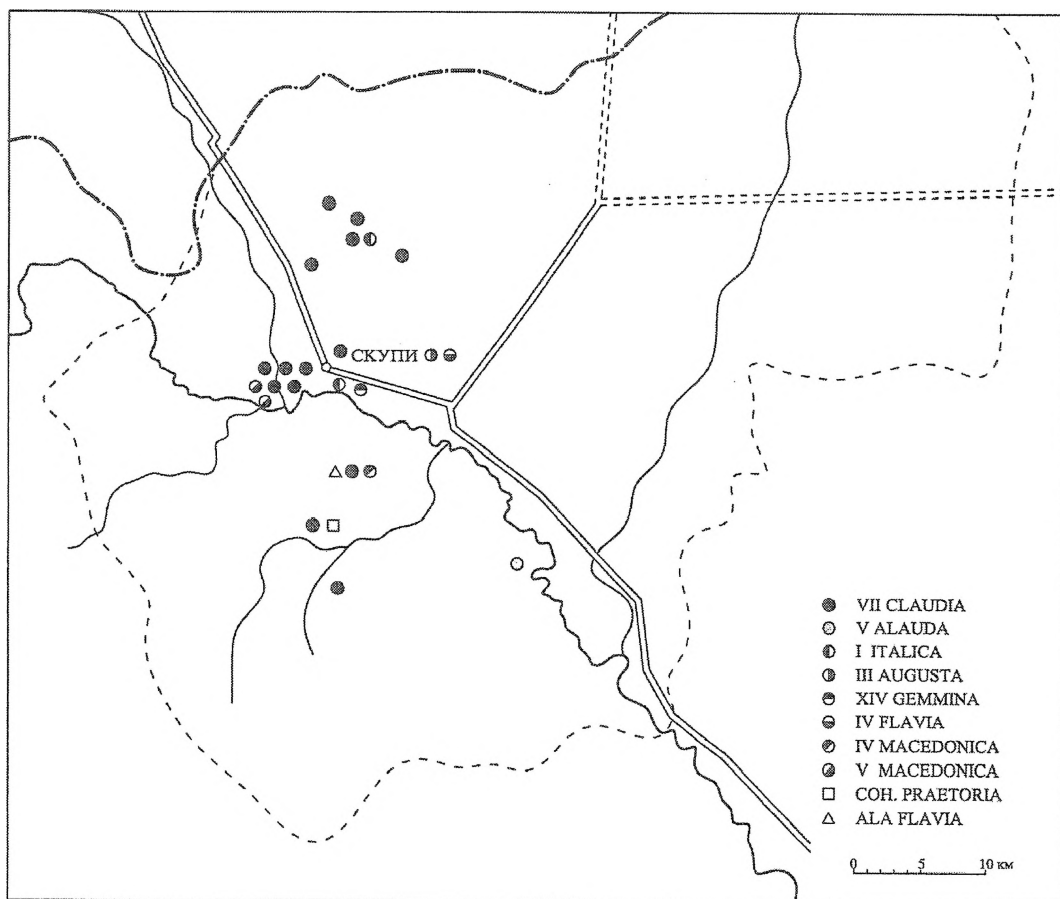
Бр. 45 (*IMS VI*, бр. 60 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 45**) со димензии: 145 x 63 x 27 см е направена од мермер со релјефно поле скоро уништено, во кое била претставена задушна гозба. Датирана е во втората половина на 1 век од н.е. Стелата била пронајдена случајно во 1947 година во Злокуќани. Сега се наоѓа во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр.165).

M. Epidius
M. f(ilius) Vicetia
Pudes (!) Menenia
vix(it) ann(is) LX mil(itavit)
5 ann(is) XXX Charitio
Voconia coiux (!)
coiugi (!)
h(ic) s(itus) e(st).

C.н. 45

М. Ейидиј Пуденѝ, син на М. од Викеѝија, од (ѝирибаѝа) Мененија живееше 60 ѝодини, војување 30 ѝодини. Соѝруѝаѝа Харииѝиона Воконија на соѝруѝоѝ. Тука е ѝоложен.

Сл. II

III ОПШТЕСТВОТО ВО СКУПИ

Римскиот град Скупи се протегал на еден висорамен брег на устито на реката Лепенец со северниот брег на реката Вардар, западно од денешниот град Скопје, во подножјето на Зајчев Рид.

Во градот, во рано-римскиот период, населението било од мешовито потекло и со различна социјална положба. Од тоа време, за сега до нас на површината излегува само римскиот театар, кој по својата грандиозност и убавина го надминувал и оној во Стоби. Токму поради ова, досега најважните податоци за општеството од тој период ги црпи́ме од епиграфскиот материјал откриен на територијата на Скупи. Повеќе од откопаните гробници, отколку од откопаните градби, заклучуваме дека во Скупи во тоа време живееле претставници на градските магистрати - власта, како и ситни градски чиновници, трговци и занаетчи́и и обичното градско население.

Од епитафите, вотивните споменици и почесните натписи заклучуваме дека населението го сочинувале Италици (Римски граѓани), домашното население, хеленизирани ориенталци од Сирија, дојденци од повеќе Малоазиски области, како и доселеници од Егеја, Тракија и Македонија. Сите овие жители на Скупи биле погребувани според своите обичаи и традиција.

Според натписите заклучуваме дека во периодот од 1 до 3 век од н.е во Скупи општествената организација и структура, според сталежната припадност, налагала присуство на: сенатори, витези, декуриони, августи, перегрини, робови.

1. СЕНАТОРИ И ВИТЕЗИ

Римјаните кои влегувале во сенатот или во сенаторскиот ред со своето раѓање, или биле членови на витешкиот сталеж, но со сенаторски имот (*census*) богатство, наследство, имале на располагање извесен број на функции кои биле резервирани само за овој сталеж.⁵⁴

За припадниците на сенаторскиот ред била резервирана титулата **VIR CLARISSIMUS** – **VC**, чија што употреба била легална, почнувајќи од владеењето на Марк Аврелиј (161-180). Оваа титула во римското општество, пред овој период била многу ретка, а по него станала вообичаена дури во 3 век од н.е. Била резервирана само за сенаторите.

Сенаторскиот *cursus honorum* - пат, тек, процес на унапредување во почестите, опфаќал повеќе етапи. Уште пред да ја стекнат *quaestura*-та, којашто го овозможувала влегувањето во сенатот, требало да исполнат некои од пониските функции: да извршат една од должностите на *vigintivirii*-те и да отслужат една година како воени трибуни во една од римските легии. Вигинтивиратот имал дваесет членови од кои едни управувале со споровите што се однесувале на граѓанското право (*X viri stilitibus judicandis*), други биле одговорни за ковањето на бакарни монети за Сенатот (*III viri monetales*), трети од нив им помагале на судските магистрати (*III viri capitales*), а четвртите и помагале на општинската управа за одржувањето на улиците во Рим (*III viri viarum curandarum*).

⁵⁴ За сенаторскиот сталеж: R. Cagnat, *Cours d' épigraphie Latine* Paris 1914, 91-112.

Оваа двојна служба им го отворала патот кон квестурата, кон која можело да се пристапи по навршени 25 години старост. После квестурата, на кандидатите-сенатори им се отворал пат за напредување во народен трибун и едил. Потоа, следела титулата на претор, која не можела да се стекне пред навршени 30 години старост. Квестурата, функцијата на народен трибун, едил или претор, траеле по една година. Најнакрај, со полни 33 години, можело да се стане конзул, којшто стапувал на сужба во текот на една година.

Покрај магистратурите кои биле предвидени според овој *cursus honorum* за Римските граѓани од сенаторскиот staleж, нивна исклучителна привилегија била и вршењето на извесни административни, воени и свештенички функции, кои исто така биле извршувани по одреден хиерархиски редослед.

Од сенаторскиот ред римската администрација ги добивала царските и сенаторските гувернери на провинциите, нивните заменици, римските и провинциски управници на највисоките надлежности и воените легати.

Претставник од сенаторскиот staleж во Скупи е **Furius Octavianus**. Тој го носи епитетот **Vir Clarissimus**, титулата на сенаторскиот ред. Потекнувал од gens Furia, старо патрикијско семејство.

Епиграфските документи сведочат дека на територијата на Скупи, кон крајот на 2 и почетокот на 3 век од н.е тој имал свој имот, земја (*fundus*) во селото Влахчане, кое се наоѓа на десниот брег од реката Вардар, во најужниот дел од територија на Скупи и во околината на Усје. Имено во селото Влахчане е пронајден вотивен жртвеник (**бр. 47**) посветен на неколку божества, а како дедикант се јавува Епитинхан, роб на Фуриј Октавијан. А од Усје, потекнува надгробен натпис врежан на мермерна база (**бр. 46**) врз којашто најверојатно била поставена некоја статуа, со покојните робови на Фуриј Октавијан: Флорентија, Евтихиј и Патамила.

Фуриј Октавијан имал и поседи во Ulpiana. Затоа сведочи вотивен натпис (*CIL* III, 8238) кој потекнува од Ulpiana, посветен на вечната Фортуна, од семејството на Фуриј Октавијан, и прокураторите (*procuratores*)- Pontius Uranius и Furius Alcimius главните управители на неговиот имот.

На натпис (*CIL* IX, 338) со списокот на патрони, на градот Canusium, се помнува името C. Furius Octavianus.

Епиграфскиот материјал (*CIL* III, 8238) дава податоци, дека некои членови кои припаѓале на семејството Furi, биле поврзани со сенаторското семејство Pontii кои биле познати големопоседници и сопственици на фабрики или работилници од различни гранки на металургијата во Горна Мезија.⁵⁵

Покрај Furius Octavianus, претставник од сенаторскиот staleж во Скупи е и Libonius Severus.

Неговото име го наоѓаме како дедикант на својата мајка Руфрија Максима, на почесен натпис (**бр. 48**)⁵⁶, датиран во првата половина на 3 век од н.е. Интересно за овој почесен натпис е дека посветата на мајката е поставена во центарот на споменикот, а потоа следи список на граѓани кои припаѓаат на различни римски градови и колонии (Скупи, Равена, Аримини, Вулсиниј, Писаур, Аретиј, Клусиј, Асисиј, Алискиј, Нукерија, Атидиј и Беневент).

Името Libonius е многу ретко, и не се среќава во волумените на *CIL*, освен во IX, 2133, од *ager Hirpinus, regio II*, кадешто е донесен од еден граѓанин, припадник на средната класа. Во Горна Мезија потврдени се покрај овој - двајца Libonii, еден во Скупи (**бр. 70**), а другиот во село Лопате близу Куманово (*IMS* VI br. 224).

⁵⁵ J. Šašel, Dardania, Furi e Pontii *Opera Selecta* Ljubljana 1992, 152-159.

⁵⁶ J. Šašel, Libonius Severus, *Opera Selecta* Ljubljana 1992, 198-200.

За името Rufria, треба да се потенцира дека постои град Rufrae во Campania, и од друга страна постојат спорадични документи каде што Руфриите се припадници на staleжот на сенаторите во првите три века од новата ера, концентрирани во Рим, каде што се јавуваат уште десетина личности со тоа име, припадници на средниот и долниот staleж.

Според сето ова, можеме да претпоставиме дека Libonius Severus бил еден патрон-сенатор, додека пак споменатите градови од списокот на посветата на неговата мајка имаат извесна поврзаност меѓусебе, од кои седум или осум од нив се Етрурски, а сите заедно најверојатно под покровителство на фамилијата на овој сенатор.

Уште еден Скупски натпис од Ново Село споменува име на припадник на сенаторскиот staleж. Станува збор за извесен Rufrius Iustus. Тоа е вотивен натпис (бр. 49)⁵⁷ посветен на божицата Дијана, нареден од слугинката на сенаторот по име Amabilis.

Сенаторите во Скупски имале исклучително важна улога за политичкиот и пред се за економскиот живот на Скупските жители. Тие се јавуваат како донатори, патрони и велепоседници кои им овозможувале на жителите заштита, вработување и учествувале во изградбата на градски објекти а честопати давале финансиска помош за градот.

Витешкиот staleж - ORDO EQUESTER,⁵⁸ го сочинувале Римјани чиј што census изнесувал најмалку 400.000 сестерции, кои биле запишани во список коишто го составувале царските служби. Тие се нарекувале equites romani equo publico (римски официјални државни коњаници). Право на овој статус се стекнувало со раѓање или според наклоноста на императорот. Од времето на Марк Аврелиј, според функциите коишто ги вршеле им биле додавани епитетите:

V.E. - vir egregius (добар, истакнат, одличен маж)

V.P. - vir perfectissimus (изонреден, перфектен маж)

V.E. - vir eminentissimus (еминентен маж)

По отслужувањето на воената служба, витезите прифаќале извесни цивилни должности, прокураторски или префектурни, коишто ја сочинувале основата на римската администрација.

Главната линија на витешката кариера била следнава: пред да поминат на цивилната функција, тие требале да отслужат воена служба којашто траела најмалку три години. Витезот во текот на тој период морал да врши една или повеќе заповеднички должности во војската - militiae equestres. Генерално во епиграфијата, преку испитување на натписите, заклучуваме дека еден од трите градски трибунаци, tribunus cohortis urbanae, tribunus cohortis vigilum или tribunus cohortis praetoriae – можел да ја исполнува должноста на militiae equestres.

Од времето на Хадријан, извесни цивилни служби можеле, преку ослободување од војничката служба, да им го отворат патот на припадниците на витешкиот staleж до функцијата на прокуратор. Во 3 век од н.е времето на служење во коњаницата се продолжило, така да наместо три завземале четири последователни воени функции: четвртата се доделувала како посебна почест. На натписите од тој период се појавуваат формулациите: a quatuor militiis (од четири воени должности), a tribus militiis (од три воени должности), или од ab equestribus militiis (од витешките воени должности), или само a militiis (од воените должности).

⁵⁷ L. Jovanova, New data on the citizens of Scupi and their beliefs, *Folia archaeologica Balkanika* I Skopje 2006, 313- 324.

⁵⁸ За витешкиот staleж: R. Cagnat, *Cours d' épigraphie Latine* Paris 1914, 112-134.

Младите витези можеле да сметаат и на една од административните функции кои биле предвидени за прокураторите или за царските ополномоштени службеници. Административните места биле создавани произволно, по потреба и на иницијатива на императорот.

За време на Хадријановото владеење, превземени се реформи: витешкиот сталеж ги презема од сенаторите дел од дворските служби. Витезите добиваат поголемо значење и власт, сенаторската власт е делумно ограничена, и се стабилизира односот меѓу сталежите. Високите државни функции престануваат да бидат достапни за сталежот на ослободениците.

Во Скупи, според епиграфските наоди, имаме сознанија за двајца претставници на витешкиот сталеж. Едниот од нив Marcilius Valerius Vitalis бил *eques Romanus* - римски коњаник, и заедно со својот брат Marcilius Valerius Marinus кој бил војник во Седмата Клавдиева легија, му посветиле надгробен натпис врежан на саркофаг на својот татко M. Valerius Marinus, којшто пак бил декурион на жителите на Скупи (**бр. 57**). Саркофагот сведочи дека станувало збор за богата фамилија од витешкиот сталеж.

Другиот натпис е епитаф (**бр. 50**) во кој се наведува како дедикант името Clementianus E.Q.K, кој на својата добара хранителка Turanis и поставил споменик. Кратенката E.Q.K наведува на заклучокот дека најверојатно станува збор за римски коњаник - припадник на *eques Romanus* во Скупи.

Бр. 46 (*IMS VI*, br. 28 со постарата литература) надгробна база (**сл. 46**) од мермер, со димензии: 69 x 55 x 42 см, на абакусот има остатоци од кружна база. Датирана е во почетокот на 3 век од н.е. Пронајдена е во Усје, сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 507).

D(is) M(anibus)
Florentia serva
vilica Furi Octav-
ani c(larissimi) v(iri) vix(it) ann(is) XXII
5 et Euty chius vix(it)
an(nis) XI et Patamilla vix(it)
an(nis) V h(ic) s(iti) s(unt) Anicetus
pater f(aciendum) c(uravit).

Сл. 46

*На бо̀говииѐ Мани, Флоренѝија селскаѝа робинка на Фуриј Окѝавијан, на ѝреслав-
ниоѝ маж, живееше 22 ѓодини. Евѝихиј живееше 11 ѓодини и Паѝамила живееше 5
ѓодини. Тука се ѝоложени. Таѝкоѝа Аникеѝ се ѝоѓрижи да се наѝрави сѝоменикоѝ.*

Бр. 47 (*IMS VI*, br. 10 со постарата литература) вотивната плоча (**сл. 47**) од бел мер-
мер со димензии: 77 x 30 x 18 см била пронајдена во 1824 година во Влахчани, сега се
наоѓа взидаана во прагот на црквата Свети Ѓоргија во истото село. Датирана е на крајот
од 2 или почетокот на 3 век од н.е.

- Iovi et Iuno-
ni et Dracco-
ni (!) et Dracce-
nae (!) et Ale-
5 xandro Epi-
tynchanus s(ervus)
[F]uri Octavi[ani]
c(larissimi) v(iri) posuit.

IOVI · ET · IVNO
N · et DRACCO sic
N · ET · DRACCE sic
NAE · ET · ALE
XANDRO · EPI
TYNCHANVS · c
FVRI · OCTAVIANI

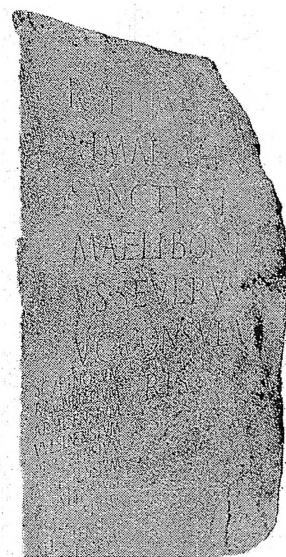
Сл. 47 C · V · POSVIT

На Јуџиџер и Јунона, на Дракон и Дракена, и на Александар, Еџиџинхан робоџ на Фу-
риј Окџавијан, џреславен маж џосџави (сџоменик).

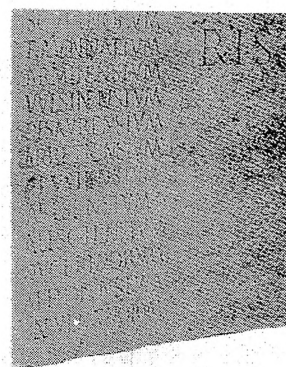
Бр. 48 (IMS VI, br. 27) плоча (сл. 48, сл. 48a) од бел мермер со димензии: 120 x 77
x 30- 33 см., била пронајдена во 1967 година за време на конзервацијата на тврдината
Кале. Вздана е во с.и кула на Кале. Датирана е во првата половина на 3 век од н.е.

- Rufriae Ma-
ximae matri
sanctissi-
mae Liboni-
5 us Severus
v(ir) c(larissimus) consula-
ris.

- Scupinorum
Ravennatium
Ariminensium
Vulsinensium
5 Pisaurensium
Arretinensium
Clusiensium
Asisensium
Alisciensium
10 Nucerinorum
Attidiensium
Beneventanorum.

Сл. 48

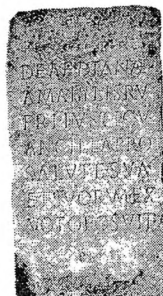
Сл. 48a

На џресвеџаџа мајка Руфрија Максима, Либониј Север џре-
славен маж џоранешен консул.

Жиџелиџе на колонијаџа Скуџи, жиџелиџе на муникиџиј
Равена, жиџелиџе на колонија Аримин, жиџелиџе на
муникиџиј Вулсиниј, жиџелиџе на колонија Писаур, жи-
џелиџе на колонијаџа Ареџиј, жиџелиџе на муникиџиј
Клусиј, жиџелиџе на муникиџиј Асисиј, жиџелиџе на
Алискиј, жиџелиџе на колонија Нукерија, жиџелиџе на му-
никиџиј Аџидиј, жиџелиџе на колонија Беневенџи.

Бр. 49 Вотивниот споменик (сл. 49) со димензии: горна страна 65 x 37 см, долна страна 40 x 37 см, висина: 19 см бил направен од варовник, секундарно употребен како импост капител. Датиран е во првата половина на 3 век од н.е. Пронајден е во Ново Село, на локалитетот Црквиште во 1983 година. Сега се чува во Збирката на камени споменици на локалитетот Скупи (инв. бр. 2616).

Deae Dianae
Amabilis Ru-
fri Iusti c(larissimi) v(iri)
ancilla pro
5 salute sua
et suorum ex
voto posuit.

Сл. 49

На божицата Дијана, Амабили(с) робинката на преславниот маж Руфриј Јуси за свое здравје и на своите, поради завети го послави споменикот.

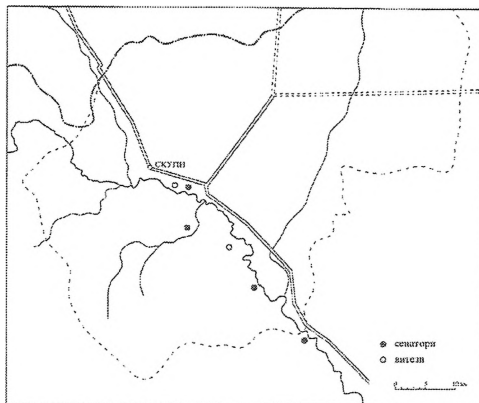
Бр. 50 (IMS VI, br. 32 со постарата литература) надгробната стела (сл. 50) со димензии: 220 x 87 x 21 см направена е од варовник со засведен фронтон украсен во средина со розета а од страните со акротерии. Пронајдена е во Морани, сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 570).

D(is) M(anibus)
Turannis
vix(it) ann(is) LXX
h(ic) s(ita) e(st). T. [.]
5 Clementi-
anus E.Q.K
nutrici
b(ene) m(erenti) p(osuit).

Сл. 50

На боговиите Мани, Туранис живееше 70 години. Тука е положена. Т. Клементијан, римски коњаник на добро заслужната хранишелка послави (споменик).

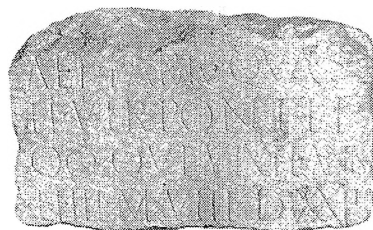
Сл. III

Praefecti fabrum⁵⁹ или заповедници на занаетчиите: оние задолжени за градење и одржување на мостови, патишта, тврдини, за воени машини, за воени цели во војската секогаш се бирале од угледните граѓани на градовите во провинцијата. Тоа ретко биле стари војници, обично јаки, млади луѓе од 20 - 25 години, кои не припаѓале на ниту една легија, ниту на некоја армија, туку директно зависеле од гувернерите на провинциите и од нив биле назначувани на една година. Оваа функција била највисокиот офицерски чин во римската помошна војска и претставувала преодна функција за да се стигне до коњаничката, до витешкиот сталеж. Овие praefecti често заминувале во колониите за да ја завршат својата кариера и да стигнат до витешкиот сталеж. Но со исчезнувањето на нивната функција како и таа на *tribunus militum*, кон крајот на 2 век од н.е, таа станува само почесен епитет кој го доделувале гувернерите на провинциите на млади луѓе од 16 години, па дури и на деца од 8 години.

Оваа функција е потврдена и во Скупи, но заради оштетеноста на надгробната плоча (**бр. 51**), името на покојникот со оваа функција, не е сочувано. Тој бил и квајстор, кој се грижел за градската благајна, потоа дуумвир, еден од управниците на градскиот совет; исто така му била и доделена свештеничка функција *Pontifex* врховен свештеник од време траење на 5 години.

Бр. 51 (*IMS VI, br. 64* со постарата литература) надгробната плоча (**сл. 51**) со димензии: 38 x 64 x 21 см е направена од бел мермер и откриена од сите страни. Датирана е на крајот од 2 и почетокот на 3 век од н.е. Била пронајдена во Скопје во 1960 год, блиску до електричната централа. Сега се наоѓа во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 547).

---pr]-
aef(ctus) fabr(um) quaes(tor)
II vir pontif(ex)
q(uin)q(uennalis) qui vixit ann(is)
5 LIII m(ensibus) VIII d(iebus) XXIII
[---

Сл. 51

...заповедник на работничките-занаетчиите во војската, квајстор, дуумвир, врховен свештеник, квинквентал кој живеел 54 години, 8 месеци, 23 дена...

Декуриони

Изразот *decurio* кај Римјаните значело десетар, старешина на *decuria* и се однесувало на оддел од десет луѓе.

Decurion - е титула на член на муниципијалниот совет во римското и латинското право. Декуриониите, чиј што број во секој град бил 100, имале одреден имот, дефиниран по големина и богатство и од нив се формирала градската аристократија нужна за градското самоуправање во Римската империја.

⁵⁹ За praefecti fabrum: Daremberg CH. et Saglio E., *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris (1958-1959).

После сенаторите и витезите, декурионите биле третиот привилегиран сталеж.⁶⁰ Во III век нивната должност станала потешка, бидејќи им била наложена одговорност за собирање на даноци во нивните муниципалитети.

Постоеле три типа на градски раководители-декуриони:

- Декуриони кои потекнувале од редот на дедуцирани ветерани. Во Скупи е токму застапен овој тип на декуриони.
- Ордо - ред на декуриони формиран од туѓинци на градови кај легионерските логори. Редот се состоел од туѓи предузимачи и ветерани.
- Ордо - ред чиј членови биле од домашното население.

Тие градови во провинциите кои биле првично формираны, бројат и најголем број на декуриони, додека во подоцнежнo формираниот

градови, нивниот број е помал и некои од нив се од домородно потекло.⁶¹

Декурионите во Скупи биле сконцентрирани во градот (сл. IV). Тие веројатно подигале на нивни поседи надгробни споменици и олтари.

Вотивните натписи се посветени на божицата Белона - божица на војната, на Јупитер - врховен бог на римскиот пантеон, на Немеза - божица на судбината (бр. 55, бр. 53, бр. 52, бр. 54). Еден декурион чиешто име не се знае заради оштетеноста на натписот (бр. 56) изградил храм на божицата Сирија - божица од источниот пантеон. Ова зборува за мешаното влијание на култовите кои биле почитувани од декурионите.

Нивните имиња гласат: C. Iulius Longinus (бр. 55), C. Cassius Celer (бр. 53), Cassius Victorius Victor Onesimus (бр. 52), P. Petilius Mercator (бр. 54), M. Valerius Marinus (бр. 57), M. Octavius Valens (бр. 39), L. Aufidius Celer (бр. 49), G. Sempronius Lupus, G. Sempronius Taurus (бр. 61), P. Petilius Valens (бр. 59), C. Catius Felix (бр. 60), Timonus Dassus (бр. 62),⁶² и C. Cornelius Magnus (бр. 63).

Од нив заклучуваме дека биле претежно од италско - римско потекло, т.е. станува збор за дедуцирани ветерани кои ја понеле цивилната власт во новоформираната колонија во Скупи. На некои од нивните натписи стојат титулите *veteranus* и *decurion* истовремено. Со оглед на функцијата која ја вршеле во управниот апарат на колонијата тие припаѓале на побогатиот имотен слој, зошто оние кои не можеле да располагаат со определен имот не можеле да бидат бирани за градски управници. Тоа ни го потврдуваат и нивните убаво направени и украсени надгробни споменици (бр. 63, бр. 39).

C. Cassius Celer ги исполнувал сите муниципални магистратури, неговиот *cursus honorum* е даден по редослед, квестурата и функцијата на едил (ајдил) можел да ја обавува по било кој ред пред највисоката магистратура - дуумвиратот. Должноста на едилите била да се грижат за игрите во градот, за јавните згради, за улиците, пазарите, особено се грижеле за снабдувањето со жито, за храната и за цените. Квесторите првобитно биле судии за крвни деликти подоцна финансиски управници кои раководеле со градските приходи и расходи. Дуумвирите биле одговорни за многу задолженија како највисоки магистрати во градовите, како за иследување на кривичните дела во државата и за изградбата и осветувањето на храмовите.

Епитафот на C. Valerius Suestius (бр. 77) ни кажува дека тој ја извршувал само функцијата на едил и не стигнал до повисока функција.

⁶⁰ За сталежот на декурионите: Daremberg CH. et Saglio E., *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* Paris, tome deuxième D-E (40-41).

⁶¹ A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior* Budapest 1970, 162-164.

⁶² Надгробниот натпис на **Timonus Dassus** (бр. 62) е објавен: L. Jovanova, *Scupi from the 1st to the 3rd century according to new archaeological and epigraphic discoveries, Römische städte und festungen an der Donau*, актен der regionalen konferenz, Beograd 16-19 Oktober 2005, 153-166; Л. Јованова, Кога било изградено првото камено утврдување во Скупи, *МАН* бр.17 Скопје 2006, 163-178.

Ordo decurionum- советот на декурионите и едилството доделувал почести на заслужни граѓани како на М. Ulpius Ianuarius (**бр. 64**), Sextus Caelidius Secundus (**бр. 65**) и на Т. Statilius Taurus (**бр. 63**).

Бр. 52 (*IMS VI*, br. 7 со постарата литература). вотивниот споменик (**сл. 52**) со димензии: 116 x 80 x 60 см. бил пронајден во село Бразда, во нивата на З. Пејковски, и уништен од самиот сопственик. Датиран е во втората половина на 2 век или во почетокот на 3 век од н.е.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
Caelo et Terrae Ponto-
que beato ob vindictam
fecit
5 Cass(ius) Vict(orius?) Victor Onesimus
aram
Scup(inorum) aed(ilis) dec(urio)
v(otum) s(olvit) m(erito).

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
Caelo et Terrae Ponto-
que beato ob vindictam
fecit
Cass(ius) Vict(orius?) Victor Onesimus
aram
Scup(inorum)* aed(ilis) dec(urio)
v(otum) s(olvit) m(erito)

сл. 52

Касиј Викџор(иј?) Онесим ајдил и декурион на Скуијанииџе, на Јуиџиџер најдобриоџи и највеликиоџи, на Небоџо, и на блаженоџо Море, најрави жрџивеник заради зашџиџиџа. Заслужно џо исиџолни својоџи завейџи.

Бр. 53 (*IMS VI*, br. 6 со постарата литертура). Жртвеникот (**сл. 53**) го забележал А. Еванс во село Петровец (тогашно Ибраимовце). Не се дадени неговите димензии. Жртвеникот е исчезнат, сочуван е само препис.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
C. Cassius
[C]eler aed(ilis)
dec(urio) q(uaestor) II vir
5 aug(ur) II vir
q(uin) q(uennalis) col(oniae) Scup(inorum).

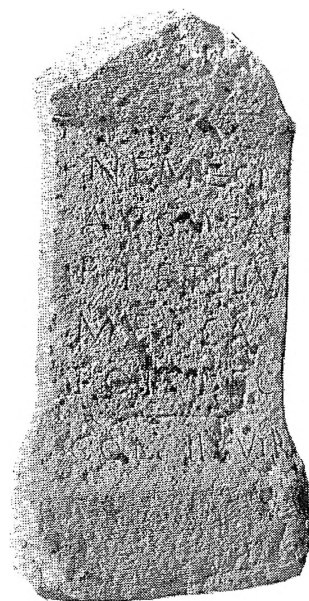
I O M
· CASSIVS
ELER · AED
DEC O II VIR
5 VC II VIR
Q COI
SCVP

сл. 53

На Јуиџиџер најдобриоџи и највеликиоџи, Г. Касиј Келер ајдил, декурион, квајсиџор, дуум-вир, авџур, дуумвир квинквенал на колонијаџиџа на жиџиџелиџиџе на Скуиџи.

Бр. 54 (*IMS VI*, br. 12 со постарата литература) жртвеникот (**сл. 54**) со димензии: 63 x 26 x 17 см направен од порозен варовник, бил пронајден секундарно употребен како дел од конструкција на камена циста од 4 век, во Злокуќани во 1970 година за време на ископувањата на источната некропола. Датиран е на крајот од 1 век, или првата третина на 2 век од н.е. Не се знае каде се наоѓа споменикот.

Nemesi
Aug(ustae) sac(rum)
P. Petilius
Merca-
5 tor dec(urio)
col(oniae) II vir.

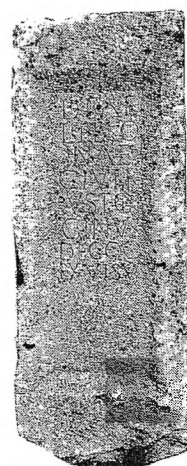

сл. 54

Посвеќено на почитувањата Немеса. П. Петилиј Меркајор декурион на колонијата, дуумвир.

Бр. 55 (*IMS VI*, br. 1 со постарата литература) жртвеникот (**сл. 55**) со димензии: 136 x 52 x 28 см е направен од варовник. Пронајден е во село Бардовци, на локалитетот т.н Зад воденицата случајно откопан пред втората светска војна во нивата на Д. Блажевски. Датиран е во 2 век од н.е. Не е познато каде се наоѓа сега споменикот.

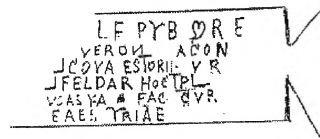
Deae
Bello-
nae
C. Iuli-
5 us Lon-
ginus
dec(urio) q(uin)q(uennalis)
ex visu.

сл. 55

На божицата Белона, Г. Јулиј Лонгин, декурион квинквенал, бидејќи му се јавила на сон.

Бр. 56 (*IMS VI*, br. 15) Плочата од мермер (**сл. 56**) со votiven натпис на *tabula ansata*, била пронајдена во Долно Нерези во 1948, за време на ископувањето на каналот Треска - Вардар. Плочата е исчезната, а позната е само преку цртеж на Б. Стоименовски од претпријатието Бетон.

[---] L. f(ilius) Pub(lilia) RE

[...] Vero<n>a CON

[de]c(urio) quaestor II v(i)r

[col(oniae) Fl(aviae) (?)] fel(icis) Dar(danorum) hoc t(em)pl(um)

сл. 56

- 5 [impe]nsa sua fac(iendum) cur(avit)
[D]eae Syriae.

... син на Л., од (џриба) Публилија, од Верона, декурион, квајсџор, дуумвир на Колонијата Флавија на Дарданијите, се џоџрижи да се направи овој храм на свој џрошок, на божицата Сирија.

Бр. 57 (*IMS VI*, br. 30 со постарата литература) саркофаг (**сл. 57**) со димензии: 231 x 100 x 116 см. од варовник бил пронајден во 1970 година, во населбата Влае, потоа исчезнал. Датиран е за време на владеењето на Трајан (98-117 год. од н.е) или нешто подоцна.

D(is) M(anibus)

M. Val(erius) Marinus dec(urio) Scup(inorum)

vixit annis LXVIII

h(ic) s(itus) e(st). Marcil(lii) Vale<r>ii Vita-

- 5 lis eq(ues) R(omanus) et Marinus

miles leg(ionis) VII Cl(audiae) <filii> patri

inconmparabili (!).

D M

M VAL MARINUS DEC. SCUP.

VIXIT ANNIS LXVIII

HSE MARCIL VAL EKII VITA

LIS ▽ EQR. ET MARINUS

MILES LEG. VII CL. PATRI ▽

INCONPARBILI ▽

сл. 57

На боџовијите Мани. М. Валериј Марин декурион на жиџелијите на Скуџи, живееше 68 џодини, џука е џоложен. Синовијите Маркилиј Валериј Виџалис римски коњаник и Маркилиј Валериј Виџалис војник на Седмаџа Клавдиева леџија, на несџоредливиоџи џаџко.

Бр. 58 (*IMS VI*, br. 49 со постарата литература) од натписот на надгробната стела (**сл. 58**) сочуван е само препис според Evans. Таа била уништена од сите страни и во едикулата имала претстава на задушна гозба. Била пронајдена во Барово, потоа исчезнала.

L. Aufidiu[s L.(?) f(ilius)]

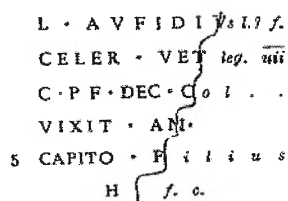
Celer vet(eranus) [leg(ionis) VII]

C(laudiae) p(iae) f(idelis) dec(urio) c[ol(oniae) Scup(inorum)]

vixit an(nis)

- 5 Capito f[il(ius)...]

h(eres) [f(aciendum) c(uravit)].

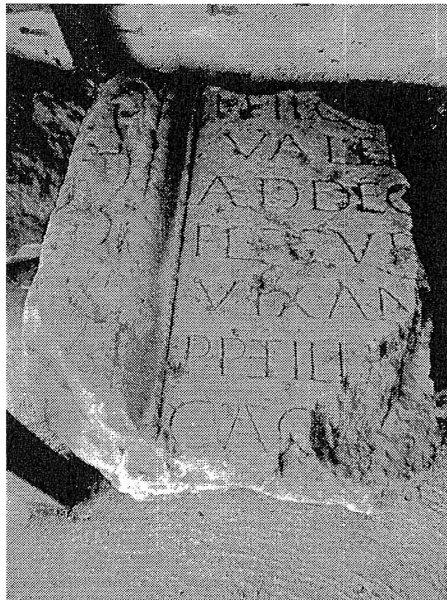

сл. 58

Л. Ауфидиј Келер син на Л., вејтеран на Седмајта Клавдиева леџија, љобожна и верна, декурион на колонијата на жиџелиите на Скупи, живееше... 7 години, Кајијто синој и наследник се љоџрижи за најравениој сјоменик.

Бр. 59 (*IMS VI*, br. 66 со постарата литература). фрагментот од надгробна плоча (**сл. 59**) со димензии: 67 x 50 x 19 см направен од варовник бил пронајден е во 1963 година блиску до северниот ѕид на тврдината Кале. Сега се чува во Лапидариумот на камени споменици на локалитетот Скупи (инв. бр. 2765).

[P. Petilius ?]
P.fil(ius) Qu[ir(ina)]
Valen[s]
aed(ilis) dec(urio) [col(oniae)]
5 Fl(aviae) Scup(inorum)
vix(it) an(nis) [. h(ic) s(itus) e(st)]
P. Petili[us Mer]-
cato[r...]
[f(aciendum) c(uravit)].

сл. 59

П. Пејилиј Валентиј син на П. од (џрибајта) Квирина, ајдил, декурион на жиџелиите на Флавиевајта колонија Скупи живееше 7 години. Тука е љоложен. П. Пејилиј Меркајтор се љоџрижи да се најрави (сјоменикој).

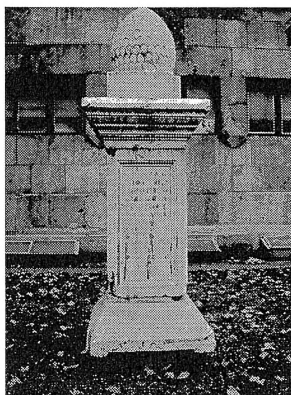
Бр. 60 (*IMS VI*, br. 68 со постарата литература) надгробната плоча била најдена во Мирковци, во 1929 година, а потоа исчезнала. Натписот е останат според препис на М. Кокиќ.

D(is) M(anibus)
Cai Cati [qui]
et Felix (!)
dec(urionis) q(uaestoris)
5 col(oniae) Scup(inorum)
vix(it) ann(is)
CL (!).

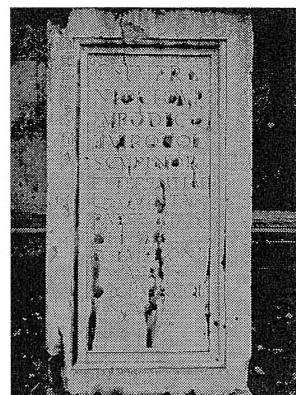
На Божесџвајта Мани. На Гај Кајиј којџијто е и Фелик, на декурионој и квајсјор на колонијата на жиџелиите на Скупи живееше 7 години.

Бр. 61 (IMS VI, br. 65) Cippus (**сл. 61**) со димензии: 128 x 69 x 68 см направен од бел мермер, бил пронајден на улица Партизнска во 1969 година. Сега се чува во Музејот на град Скопје (инв. бр. 2619).

- C. Sempro-
nio C.f(ilio) Quir(ina)
Lupo dec(urioni) q(uaestori)
II viro col(oniae)
5 Scupinor(um)
et Terentiae
Q.f(iliae) Quintae
parentibus
optimis
10 C. Sempronius
Taurus
dec(urio) II vir col(oniae)
Scup(inorum).

сл. 61

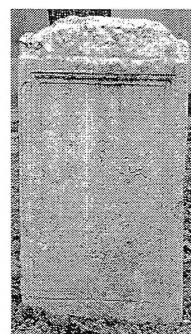

сл. 61a

На Г. Семпрониј Луј(о) од (шрибајџа) Квирина, декурион, квајсџор, дуумвир на колонијата на жишелииџе на Скупи и на Теренџија Квинџа, ќерка на Кв. На најдобриџе родиџели Г. Семпрониј Тавр(о) декурион и дуумвир на колонијата Скупи.

Бр. 62 Надгробниот споменик (**сл. 62**) направен од бел варовник (165 x 70 x 20 см) бил пронајден на источната некропола на Скупи за време на археолошките ископувања во 1996 година, секундарно употребен за јужна страна од камен сандак на доцноантички гроб. Датиран е во 2 век од н.е во 170 година. Сега се чува во Музеј на град Скопје (инв. бр. 2630).

- D(is) M(anibus)
Timoni Das-
si dec(urioni) coh(ortis) II Aur(eliae)
Dard(anorum) interfec-
5 ti(!) a Costobocos
vix(it) annis L m(i)li(tavit) annis
XXIII Postimia Spes coniugi bene merenti
posuit.

сл. 62

На боѓовиџе Мани. На Тимон Дасиј декурион на Виџораџа кохоорџа Аврелија на Дарданџиџе, кој беше убиен од Косџобокџиџе живееше 50 џодџини, војуваџе 23 џодџини. Посџимија Сџеј на добро заслужниџи сојуруџ џо џосџави (сџоменикоџи).

Бр. 63 (IMS VI, br. 45 со постарата литература) надгробна плоча (**сл. 63**) со димензии: 125 x 94 x 25 см. од бел мермер, на рамката украсена со растителна декорација била пронајдена во 1929 година, во Злокуќани секундарно употребена како конструкција на гроб. Датирана е во првите три децении од 2 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 448).

- C.Cornelio C.f(ilio) Fa-
bia Magno Be-
ryto vixit annis LXXV
militavit annis XXI in
5 leg(ione) VII C(laudia) p(ia) f(ideli) beneficiari-
us et immunis (!) dec(urio) et
II vir col(oniae) Scupinorum.
h(ic) s(itus) e(st).
Publicia Secunda uxor
10 ex testamento f(aciendum) c(uravit).
h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur).

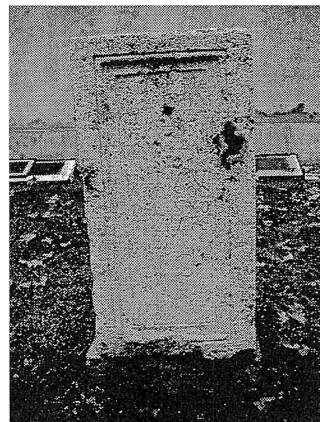

сл. 63

На Г. Корнелиј Магн(о), син на Г, од (ѿрибаѿа) Фабија, од (ѿрадоѿ) Берѿѿ, живееше 75 ѿдини, војуваше 21 ѿдина во Седмаѿа Клавдиева леѿѿја . Бенефикијар, ослободен од ѿешки задачи и давачки, декурион и дуумвир на колонијаѿа на жиѿелиѿѿе на Скуѿѿи. Публикија Секунда соѿруѿаѿа сѿоред ѿесѿаменѿѿѿ се ѿѿѿрижи да се најрави сѿо-меникоѿѿ. Овој сѿоменик не ѿѿ наследува наследник.

Бр. 64 (IMS VI, br. 69 со постарата литература) надгробната плоча (сл. 64) со димензии: 191 x 66 x 58 см направена од варовник, била пронајдена во 1972 година во Злокуќани во близина на мостот на реката Лепенец. Датирана е за време на владеењето на Трајан (98 -117 година од н.е). Сега се наоѓа во Музеј на град Скопје (инв. бр. 2632).

- D(is) M(anibus)
Valeria
Glauce
vixit ann(is)
5 XXVIII
h(ic) s(ita) e(st)
M.Ulp(ius) Ianu-
arius o(rnatus) o(rnamentis)
dec(urionalibus) uxo-
10 ri raris-
simae
f(aciendum) c(uravit).

сл. 64

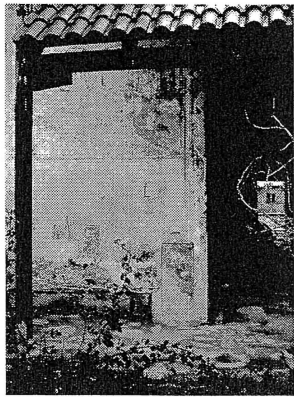
На божесѿваѿа Мани. Валерија Главка живееше 28 ѿдини. Тука е ѿложена. М. Улѿѿј Јануариј одликуван со декурионски ѿочесѿѿи, се ѿѿѿрижи да ѿѿ најрави (сѿоменикоѿѿ) за реѿѿко (ѿреќраснаѿа) соѿруѿа.

Бр. 65 (IMS VI, br. 62) надгробна плоча (сл. 65, сл. 65а) направена од бел мермер (125 x 58 см), се наоѓа взида на југоисточниот агол на црквата Свети Спас, во село Кучевиште.

D(is) M(anibus)
Sex(tus) Caelidi-
us Secundus
S(exti) C(aelidi) Lupi et Mat-
5 urae Comi-
nae filio(!) Ae-
mil(ia) Stobos(!)
cui ordo col(oniae)
Scup(inorum) onores(!)
10 aedil(itatis) et decu-
rionatus con-
tulit vix(it) an(nos)
XVIII dies XXXX
h(ic) s(itus) e(st).

сл. 65

сл. 65a

На божесѣваѣа Мани. Сексѣ Кајлид Секунд син на Сексѣ Кајлид Луѣо и на Маѣура
Комина од Сѣоби, од (ѣриба) Ајмилија кому ѣѣо советѣоѣ на жиѣелиѣе на Скуѣи и
декурионсѣвоѣо ѣочесѣи за едилсѣво му довери, живееѣе 18 ѣодини и 40 дена. Тука
е ѣоложен.

Бр. 77 (IMS VI, br. 67 со постарата литература). Надгробната стела (сл. 77) била
пронајдена во Скопје, потоа исчезнала. Натписот е познат според копија на Calvert од
1860 година.

D(is) M(anibus)
C. Vale-
rius Su-
estius
5 aedilic(ius)
vix(it) an(nis) XXXIII
C. Val(erius) Clau-
dius fil(ius) e-
ius vixit
10 ann(is) IIII
h(ic) s(iti) s(unt)
Claudia
Gallita.

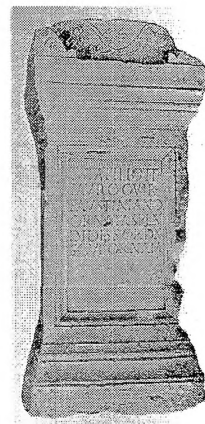
D . M
C VALE
RIVS SV
ESTIVS
AEDILIC
VIX AN XXXIII
C VAL CLAV
DIVS FIL E
IVS VIXIT
ANN IIII
H S S
CLAVDIA
GALLITA

сл. 77

На божесѣваѣа Мани. Г. Валериј Свесѣѣѣ ѣоранешен ајдил живееѣе 39 ѣодини. Г.
Валериј Клавдиј неѣовиоѣѣ син живееѣе 4 ѣодини. Тука се ѣоложени. Клавдија Гали-
ѣа.

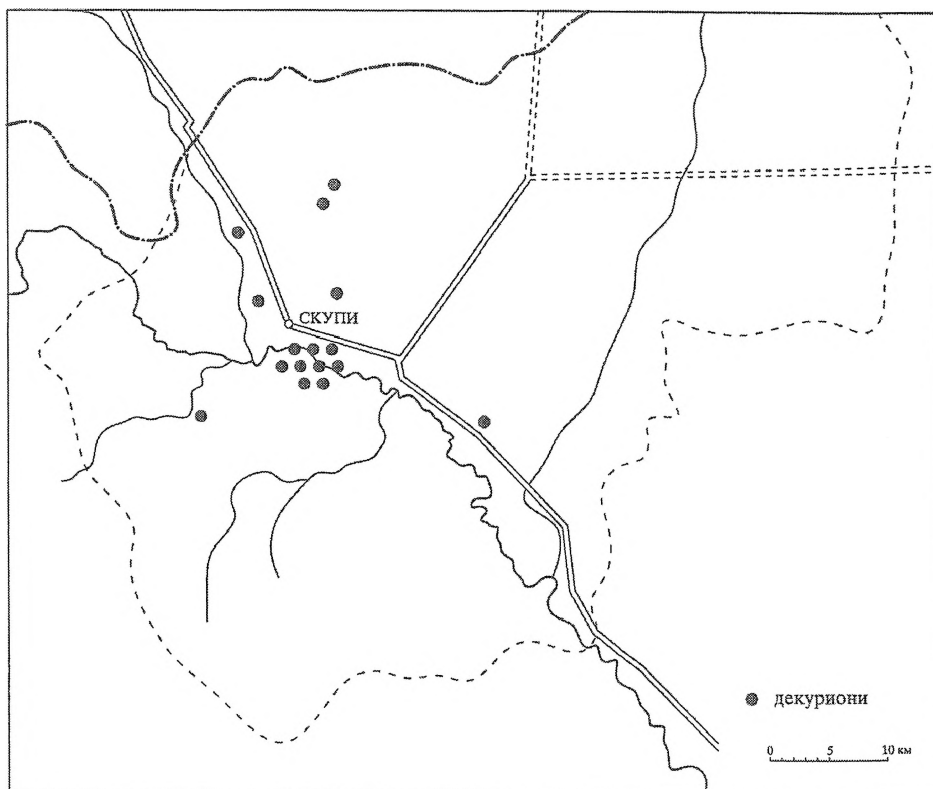
Бр. 78 (*IMS* VI, br. 63 со постарата литература). База (сл. 78) од бел варовник со димензии: 106 x 48 x 43,5 см на која стоела статуа, била пронајдена во 1974 година за време на археолошките ископувања до централниот зид на Базилика 2. Споменикот е исчезнат.

T. Statilio T.f(ilio)
Tauro Quir(in)a
Faustiniano
ornat(o) a splen-
5 didiss(im)o ordin(e)
Scup(inorum) ornam(entis).

сл. 78

На Т. Статилиј Тауро Фаустинијан од (шриба) Квирина, одликуван со почести од најугледниот совет на жителите на Скупи.

сл. IV

АВГУСТАЛИ

Августали и сефир августали

Повеќе класи на луѓе во Римската империја биле нарекувани со титулата *augustalis*.⁶³

- Така се нарекувале свештениците задолжени за култот на духовите на крстопатите, основани од Август во Рим (*lares Augusti*). Во муниципалитетите имало *Magistri Augustales* или *magistri larum Augustorum*, кои вршеле иста функција.

- По смртта на Август, императорот Тибериј осовал во Рим школа за свештеници наречени *Sodales Augustales*, меѓу кои, покрај членовите на царската фамилија, биле и неколку лица од високиот staleж, задолжени за одржување на култот на *gens Iulia*.

- По смртта на Август, па дури и пред тоа, за време на неговиот живот, биле основани и школи за граѓани кои го почитувале неговиот култ. Во градските управи тие формирале здруженија, кои претставувале посредници меѓу административниот ред или градоначалниците и плебсот. Овие здруженија, наречени *collegium Augustalium*, *corpus Augustalium* или *Augustales corporati*, имале посебна задача да го слават култот на Август со жртвувања, церемонии и јавни празнувања.

Августалитите биле носители на муниципијалниот царски култ, што припаѓал претежно на ослободениците, кои стоеле над муниципијалниот плебс, а под власта на декурионите и се среќавале само на места со римско муниципијално уредување. Августалитетот не бил доделуван на робови.

Во Скупи засега тие оставиле четири надгробни натписи (**бр. 66, бр. 67, бр. 68, бр. 69.**). Од квалитетниот материјал, убаво и скапо украсените споменици би можело да се заклучи дека тие биле поседници на богати имоти. Според распространетоста на нивните натписи (сл. V), може да се заклучи дека тие имале свои имоти во блиската околина на градот. Две имиња на августали не припаѓаат на царска лоза: *Valerius* (**бр. 66**) и *Ellius* (**бр. 67**), кој припаѓа на класата на ослободеници. Двајца августали носат царски гентилициј: *Ulpius* (**бр. 68**) кој најверојатно е ослободеник на Трајан а другиот е *Iulius* (**бр. 69**).⁶⁴

На еден надгробен натпис (**бр. 70**) поради големата оштетеност на споменикот не може да се открие дали дедикантот на покојната ќерка *C. Lib(....) Cr[es]cens* бил августал или авгур. Авгурите⁶⁵ биле римски свештеници чиешто ритуали најпрво биле поврзани со божествата на плодноста. Подоцна тие претскажувале според громот, молњата, секавицата и според летот и гласовите на птиците. Здруженијата на авгурите постоеле за време на целата Римска империја.

Овде треба да се задржиме накратко на потеклото и разликите меѓу титулата на августалите и сефир-августалите.⁶⁶ Според едни истражувачи августалите потекнувале од институцијата чиј основател бил самиот император Август, која ја сочинувале свештеници на боговите Лари - *lares*. Во градските управи, по овој пример била формирана школа, составена најпрво од шест свештеници *seviri Augustales* чии функции траеле по

⁶³ За staleжот на августалите: Daremberg CH. et Saglio E, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris tome premier (A-B) 560-561.

⁶⁴ За натписот **бр. 69**: Л. Јованова, Два латински натписи од Кучевишка бара - Скопје, *М.Н* бр. 24 Скопје 2005, 69-84.

⁶⁵ За здруженијата на авгурите: J. Irmischer, *Lexicon der Antike* Leipzig 1987, 8.

⁶⁶ За Сефир-августалите: Pauly A.- G. Wissowa, *Realencyklopädie der Altertumswissenschaft* Stuttgart 1894, 2350-2362.

една година. Но, по истекувањето на ова време тие ја стекнувале титулата *sevirales*, но сепак била сочувана старата титула *sevirī Augustales*. Овие формирале *ordo sevirium* кон кој се пристапувало со извршување на *seviratus*.

Сефир-августали во значително голем број се либертини. Но меѓу нив, особено во италските региони VII-XI, на север од Средна Италија и Горна Италија се наоѓале *ingenui* (слободно родени), и *incolae* (домашни жители). Севиратот се менувал од година во година. Но сефир-августалот можел повторно да ја добие должноста, која била *honor* (почест), која се предава со *decreto decurionum* (со одлука на советот на декурионите).

Значи, генерално сефир-августалите биле во служба на некои аспекти од царскиот култ и религиозните манифестации поврзани со него.

Бројот на сефир-августалите, кои до сега се откриени во Скупи е пет (**бр. 71, бр. 72, бр. 73, бр. 74, бр. 75**). Тие се пронајдени во и околу самиот град. Нивните когномени: *Primus, Hilarus, Servandus, Tertius* можат да се приклучат на ослободеници. Тие се епиграфски посведочени како чести дедикатори на олтари, статуи, дури и на светилишта на различни божества. На пример, *augustalis G. Sentius Primus* од Скупи е дедикант на сите богови и божици, со цел да го исполни дадениот завет (**бр. 75**) неговото име исто како дедикант го читаме врежано на саркофагот (**бр. 76**) на неговата сопруга.

Бр. 66 (*IMS VI, br. 34* со постарата литература). Надгробната стела (**сл. 66**) со димензии: 237 x 97 x 20 см. е направена од бел мермер. Во петоаголното поле на фронтонот претставени се три бисти на мажи и една на жена во висок релјеф. Врвот на фронтонот е откриен а од страните завршува со мали акротерии. Пронајдена е во Добри Дол, во гроб датиран во 4 век, секундарно употребена како капак на истиот. Датирана е во 3 век од н.е. Се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 522).

- D(is) M(anibus)
Iulia Victorina
viva sibi et
C.Val(erio) Pudinti (!)
5 vet(erano) ex praet(orio)
et C.Iul(io) Celeri
q(ui) mil(itat) praetor(ianus)
filis b(ene) m(erentibus) et
C.Val(erio) Maximo aug(ustali)
10 col(oniae) S<c>up(inorum) generi(!) b(ene) m(erenti)
f(aciendum) c(uravit).

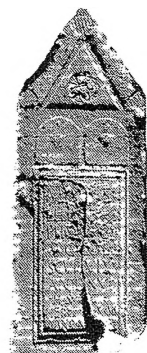
сл. 66

На бо̀говииѝ Мани, Јулија Викѝјорина додека беше жива за себе, и за добро заслужниѝе синови Г. Валериј Пудентиѝ вейѝеран од ѝреѝјоријаѝа, и Г. Јулиј Келер кој војуваше како ѝреѝјоријанец, и на мно̀гу заслужниѝи зеѝ Г. Валериј Максим ав̀густѝал на колонијаѝа на жиѝелиѝиѝе на Скуѝи, се ѝо̀грижи да ѝо̀наѝрави сѝоменикоѝи.

Бр. 67 (*IMS VI*, br. 74 со постарата литература). Надгробната стела (**сл. 67**) со димензии: 190 x 62 x 25 см е направена од варовник. Триаголниот фронтон завршува во борова шишарка, а од страните со полу-палмети; во средина има голема розета. Во меѓуполето две арки поделени меѓу себе со мал столб, во арките бршлен (*hedera*) кој виси. Пронајдена е во Арачиново. Се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 163).

Marus
Elliu[s M.l(ibertus)?]
Phoebus
aug(ustalis) col(oniae)
5 Scup(inorum) vix(it)
an(nis) LXXV
h(ic) s(itus) e[s]t
her(edes) f(aciendum) [c(uraverunt)] Surus
Ianuar(ius) N[.]eus.

сл. 67

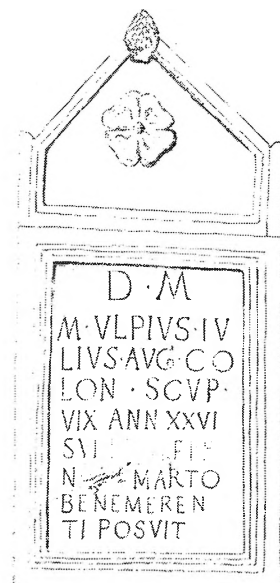

Мар Елиј Фојб, (ослободеник на М.), августал на колонијата на жителите на Скупи живеел 75 години. Тука е положен. Наследниците Сур, Јануариј и Н(..)еј се погрижија за подигање на споменикот.

Бр. 68 (*IMS VI*, br. 76 со постарата литература) Димензиите и материјалот од којшто е направена надгробната стела (**сл. 68**) не се познати. На врвот фронтонот завршува со борова шишарка, во средниот дел украсен е со розета, во форма на детелина. Пронајдена е во Сингелиќ, потоа исчезнала.

D(is) M(anibus)
M.Ulp(ius) Iu-
lius aug(ustalis) co-
lon(iae) Sc[up(inorum)]
5 vix(it) an(nis) LXX[VI]
[h(ic) s(itus) e(st)]
Svi..i [F]ir-
mina marito
bene meren-
10 ti posuit.

сл. 68

На Боговијте Мани, М. Улпиј Јулиј августал на колонијата на жителите на Скупи живеел 76 години. Тука е положен. С... Фирмина на добро заслужниот сојуз го постави споменикот.

Бр. 69 Надгробната стела (сл. 69) е направена од варовник, (локален травертин) со димензии 243 x 87 x 20 см. Фронтонот е полукружен во горниот дел завршува со борова шишарка а од страните со полупалмета, во средина стилизирана розета. Пронајдена е во Кучевишка бара во 1989 година, секундарно употребена како капак на доцноантички гроб. Натписот е датиран кон крајот на 2 и почеток на 3 век од н.е. Сега се чува во Музејот на град Скопје (инв. бр. 2628).

D(is) M(anibus)
L.Iul(ius) Argaeus
aug(ustalis) col(oniae) Scup(inorum)
vix(it) an(nis) LXX Vita-
5 les coniux ei-
us vix(it) an(nis) LV
Maxima filia
eorum vix(it) an(nis)
XXXVII Iul(ius) In-
10 genus mil(es)
leg(ionis) III Fl(aviae) fil(ius)
eorum parent(ibus)
piis(simis) posuit.

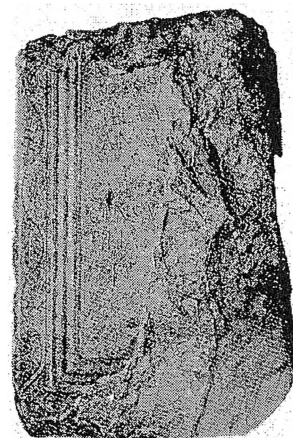

сл. 69

На бо̀говииџе Мани, Л.Јулиј Арџаеј авџусџал на жиџелиџиџе на колонијаџиџа Скуџи живееџе 70 џодини. Виџџал(ес) соџруџаџиџа неџова живееџе 55 џодини. Максима кџркаџиџа нивна живееџе 37 џодини. Јулиј Инџен, нивниоџиџ син, воџник на Чеџврџиџиџа Флавиџеџа леџиџа на своџиџе мноџу џобожни родџиџели џо џосџџави (сџоменикоџиџ).

Бр. 70 (IMS VI, br. 75 со постарата литература). Надгробната стела (сл. 70) е направена од мермер, откришена во горниот, во долниот и во страничниот дел со димензии 131 x 89 x 31 см. Пронајдена е во Бардовци, сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (со инв.бр. 272).

---]
Lib[....]
Cresce[n]-
tilla v[ix(it)]
an(nis) XV[---]
5 h(ic) s(ita) e(st)
C.Lib(....) Cr[es]-
cens au[g()]
filiae p(iae)
f(aciendum) [c(uravit)].

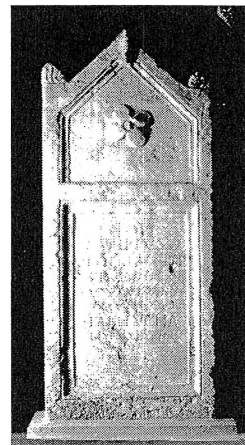

сл. 70

Либ... Крескенџиџла живееџе 2(...) џодини. Тука е џоложена. Г. Либ... Крескенџиџ авџ (авџусџал или авџур) се џоџриџи да се наџрави (сџоменикоџиџ) за џобожнаџиџа кџрка.

Бр. 71 (*IMS VI*, br. 70 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 71**) е направена од бел мермер (225 x 89 x 22 см). Пронајдена е во 1934 година, во близина на Бардовци, секундарно употребена во гроб. Сега се наоѓа во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 143).

- D(is) M(anibus)
L. Atilius
Hilarus IIIII
vir aug(ustalis) col(oniae)
5 Scup(inorum) vix(it) ann(is)
XXXV h(ic) s(itus) e(st)
L. Atil(ius) Eucha-
ristus pater.

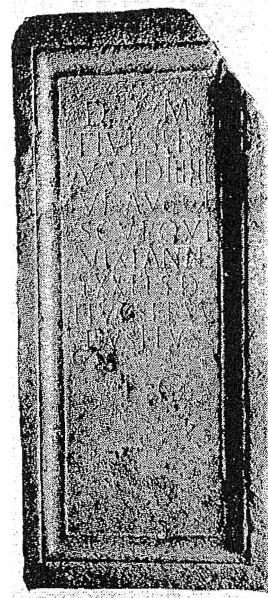

сл. 71

На боговиџе Мани. Л. Аџилиј Хилар севир авџусџал на колонијаџа на жиџелиџе на Скуџи живееџе 35 џодини. Тука е џоложен. Л. Аџилиј Евхарисџ џаџџкоџо.

Бр. 72 (*IMS VI*, br. 71 со постарата литература) надгробна стела (**сл. 72**) е направена од варовник, со димензии 140 x 66 x 22 см. Пронајдена е во Бардовци, блиску до реката Лепенец. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 160).

- D(is) M(anibus)
T. Iul(ius) Ser-
vand(us) IIIII
vir aug(ustalis) col(oniae)
5 Scup(inorum) qui
vixit ann(is)
LXX h(ic) s(itus) d(efunctus).
T. Iul(ius) Servan-
dus filius
10 f(aciendum) c(uravit).

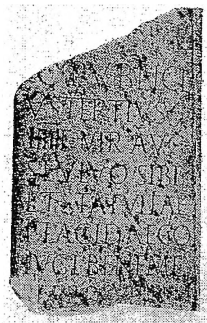

сл. 72

На боговиџе Мани. Т. Јулиј Серванд севир авџусџал на колонијаџа на жиџелиџе на Скуџи, којџџо живееџе 70 џодини, џџука е џочинаџџ. Т. Јулиј Серванд синоџ се џоџриџи за џравеџе на сџоменикоџџ.

Бр. 73 (*IMS VI*, br. 72 со постарата литература). надгробната стела (**сл. 73**) е направена од порозен варовник, со димензии 89 x 85 x 26 см, откриена во горниот и во долниот дел. Откриена е за време на археолошко конзерваторските работи на Кале, во 1967 година, како сполија, взидаана во североисточната кула. Не се знае каде се наоѓа. Датирана е во последната четвртина на 2 век, или пред првите децении на 3 век од н.е.

D(is) M(anibus)
C.Publici-
us Tertius
IIII aug(ustalis)
5 se vivo sibi
et Statuleae
Placidae co-
iugi (!) beneme-
renti posuit.

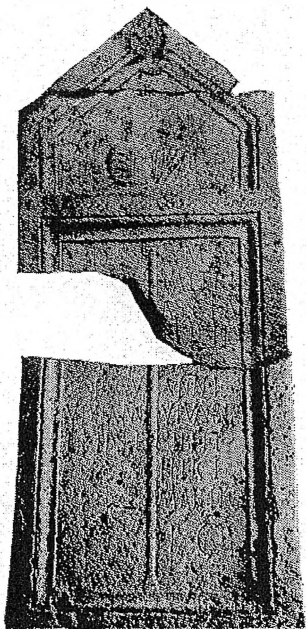

сл. 73

На бо̀зовиѝе Мани, Г. Публикиј Терѝиј севир ав̀густѝал, додека беше жив за себе и за добро заслужнаѝа соѝру̀га Сѝаѝула Плакида љо ѝосѝави (сѝоменикоѝ).

Бр. 74 (*IMS VI*, br. 73 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 74**) е направена од варовник со димензии 300 x 90 x 30 см. Во петоагоналниот фронтон кој на врвот е украсен со борова шишарка, а од страните со полупалмети претставени се стилизирани бисти на маж и жена, а натписното поле е во форма на диптих и откришено во горната лева половина, каде што стоело името на покојниот севир августал. Пронајдена е на долно Водно во 1938 година, секундарно употребена како покривна плоча на гроб од подоцнежното време. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 569).

D(is) M(anibus)II
[---]
[---]
IIII [vir]
5 august(alis)
col(oniae) Scup(inorum)
vix(it) ann(is)
L h(ic) s(itus) e(st). II
Valeri-
10 a C(ai) f(ilia) A-
[s]clepio-
[do]te
ann(orum) L
viva se
15 sibi et [in]-
felici
marito
f(aciendum) c(uravit).

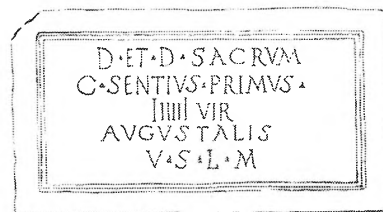

сл. 74

На бо̀зовиѝе Мани, ... севир ав̀густѝал на колонијаѝа на жиѝелиѝе на Скуѝи живееѝе 50 љодини. Тука е ѝоложен. Валерија Асклеѝијодоѝа, ќеркаѝа на Гај додека беше жива на 50 љодини, за себе и за несреќниоѝ соѝру̀г се ѝо̀рижи за ѝравење на сѝоменикоѝ.

Бр. 75 (*IMS VI*, br. 3 со постарата литература) Вотивната плоча (?) (**сл. 75**) ја открил А. Evans на патот од Злокуќани кон Бардовци, во гроб од римско време кој го откопал самиот, потоа исчезнала. Од натписот е останат препис.

D(is) et D(eabus) sacrum
C. Sentius Primus
IIII vir
augustalis
5 v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

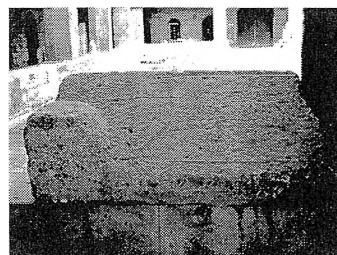

сл. 75

Посвеќено на боговиите и божициите, Г. Сентиј Прим, сеvir августал со задоволство го исполни својот завеш.

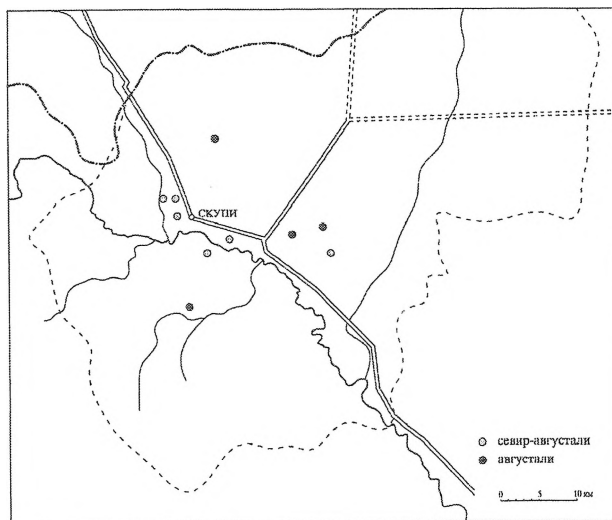
Бр. 76 (*IMS VI*, br. 159 со постарата литература) натписот е врежан во *tabula ansata* на капак од саркофаг (**сл. 76**), со димензии 150 x 110 x 55 см, откриен во десниот дел. Го пронашол А. Evans во Белимбегово. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 351).

D(is) M(anibus)
Ulpia Marcia
vixit ann(is) XXXVII[I]
C. Sentius Primus
5 uxori benemerenti (!)

сл. 76

На божествата Мани. Улпија Маркија живееше 38 години. Г. Сентиј Прим на добро заслужна сојузга.

сл. V

РИМСКИ ГРАЃАНИ

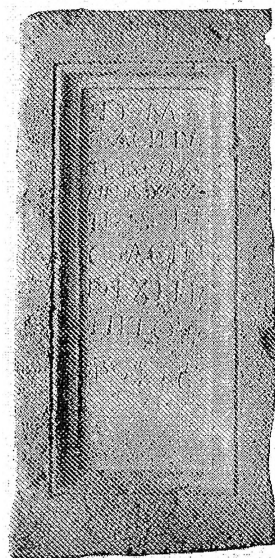
Подигнувањето на камени споменици е обичај кој продира со прифаќање на латинскиот јазик и римската култура, што значи дека таквите споменици ги правеле во главно романизираните кругови. Поради тоа во Скупи најголем број на натписи се со латинска ономастика. Нивните гентилни имиња не се специфични само за Скупи и провинцијата Горна Мезија туку се распространети во целата империја. Гентилни имиња на обичното население кои не припаѓаат на царската лоза се следните: Acilius (бр. 109), Aebutius (бр. 110, бр. 111), Ateius (бр. 185), Attius (бр. 118), Cornelius (бр. 120), Manlius (бр. 126, бр. 136), Obelius (бр. 127), Ostilius (бр. 129), Petilius (бр. 130), Petronius (бр. 132), Sollius (бр. 135), Valerius (бр. 184, бр. 137), Venuleius (бр. 139).

Нивните споменици се поставени во 2 век од н.е. и на почетокот од III век од н.е. Наоѓалиштата на нивните споменици ги наоѓаме распространети низ целата територија на Скупи (сл. VI).

Жителите со царски гентилиции биле повеќе сконцентрирани во централниот дел на територијата на Скупи, околу самиот град (сл. VI). Најчести се Iulii (бр. 113, бр. 122, бр. 124, бр. 125, бр. 134, бр. 142, бр. 143, бр. 117), потоа Claudii (бр. 107, бр. 108, бр. 114, бр. 116) кои не би требале да се вбројуваат во староседелците на Скупи. Присуството на Flavii (бр. 115, бр. 123) кој е еден доказ за добивање на граѓанско право по повод на создавањето на колонијата. Потврдени се и царските лози на Aelii (бр. 112, бр. 138, бр. 121), Ulpii (бр. 140), Aurelii (бр. 131) и Cossatii (бр. 107).

Бр. 109 (IMS VI, br. 77 со постарата литература) надгробната стела (сл. 109) направена од травертин (112 x 48 x 15 см.) била пронајдена во Арачиново, на локалитетот Криви Дол. Датирана е на крајот од 2 или почетокот на 3 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр.496).

D(is) M(anibus)
G.Acilius
Cris(pus) vix(it)
annis XXXV
5 h(ic) s(itus) e(st)
Dexter
filio
p(ientissimo) f(aciendum) c(uravit).

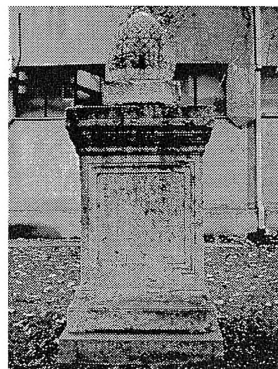

сл. 109

На бо̀говииѣ Мани. Г. Акилиј Крисѣ живееше 35 години. Тука е по̀ложен. Декстер на мно̀гу по̀божниоѣ син се по̀грижи да се на̀прави сѣоменикоѣ.

Бр. 110 (*IMS VI, br. 78* со постарата литература) надгробен *Cirrus* (**сл. 110**) со димензии: 186 x 102 x 73 см направен од бел мермер, пронајден е во Скопје во 1969 година на улица Партизанска. Сега се чува во Музеј на град Скопје (инв. бр. 2629).

P.Aebutius Proclus
vixit annis L et
P. Aebutius Pro-
clianus vix(it) ann(is) II
5 h(ic) s(iti) s(unt).
Fabricia Lucilia con-
iunx et P.Aebutius Rufus
et P.Aebutius Valens patri
pientissimo
10 f(aciendum) c(uraverunt).

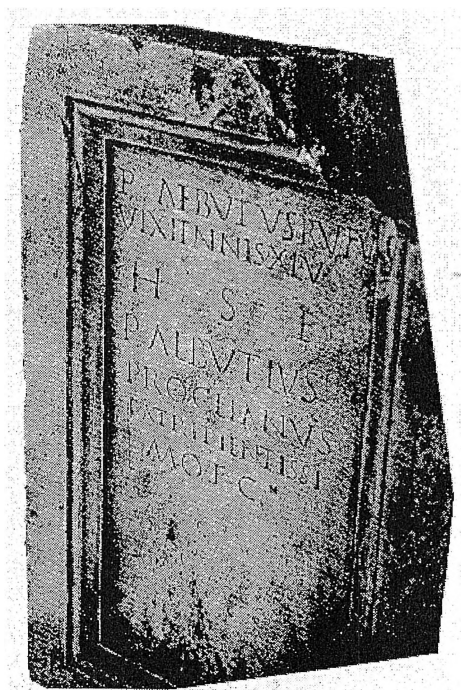

сл. 110

П. Ајбуџиј Прокло живееше 50 години и П. Ајбуџиј Проклијан живееше 2 години. Тука се положени. Фабрикија Лукилија сојузата, П. Ајбуџиј Руф и П. Ајбуџиј Валентиј на многу побожниот начин се погрижија да се направи споменикот.

Бр. 111 (*IMS VI, br. 79* со постарата литература) надгробниот споменик (**сл. 111**) во форма на база (114 x 73 x 60 см) направен од мермер, откриен во горниот и долниот десен агол бил пронајден во Скопје на улица Партизанска, потоа исчезнал. Датиран е во првата половина на 2 век од н.е.

P.Aebutius Rufus
vixit annis XLV
h(ic) s(itus) e(st).
P.Aebutius
5 Proclianus
patri pientissi-
mo f(aciendum) c(uravit).

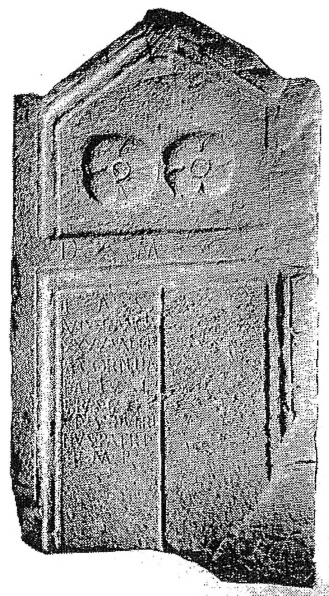

сл. 111

П. Ајбуџиј Руф живееше 45 години. Тука е положен. П. Ајбуџиј Проклијан на многу побожниот начин се погрижи да се направи споменикот.

Бр. 118 (*IMS VI*, br. 91 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 118**) со димензии: 170 x 95 x 22 см е направена од варовник, со триаголен фронтон кој завршува со шишарка, и две розети во средниот дел. Натписното поле е поделено на два дела. Пронајдена е во Морани. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 302).

D(is) M(anibus) [s(acrum)?]
 L. A(ttius) S(everus)
 vixit annis
 XXXX Valeri-
 5 a Cornelia
 L. Attius [S]ev-
 erus e[t] Lu-
 cius Severi-
 nus patri
 10 b(ene) m(erenti) p(osuerunt).

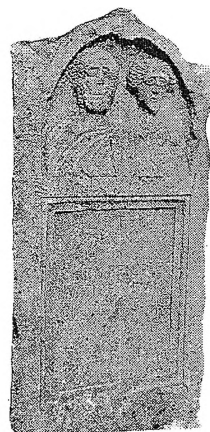

сл. 118

На божествата Мани (посветено). Л. Атиј Север живееше 40 години. Валерија Корнелија, Л. Атиј Север и Лукиј Северин на добро заслужниот начин му поставија (споменик).

Бр. 120 (*IMS VI*, br. 109 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 120**) со димензии: 198 x 93 x 22 см направена е од варовник, со полукружен фронтон кој завршува со шишарка, од страните со акротерии, а во средина претставени се бисти на маж и жена. Пронајдена е во Долно Блаце во 1972 година, секундарно употребена во доцно антички гроб. Не се знае каде се наоѓа сега.

D(is) M(anibus)
 Q. Cor(nelius, o ?) Felicio
 vixit annis LXXX
 h(ic) s(itus) e(st).
 5 Cornificie (!) Pr-
 imitibe (!) vive (!)
 Q. Corn(elius) Felic-
 ianus pare-
 ntib(us) b(ene) m(erentibus)
 10 t(itulum) f(aciendum) c(uravit).

сл. 120

На божествата Мани. Кв. Корнелиј Феликиј живееше 80 години. Тука е положен. И на Корнефикија Примитива сеуште жива, Кв. Корнелиј Феликијан на добро заслужните родители се погрижи да го направи најнисок.

Бр. 126 (*IMS VI*, br. 130) надгробната стела (**сл.126**) 107 x 42 x 11 см е направена од бел мермер. (сочувана е само десната половина, но не целосно). Фронтонот е полукружен со биста на маж. Пронајдена е во Нерези во 1966 година во Жданец. Сега се чува во Музеј на град Скопје.

- D(is) M(anibus)
 [.] Manl(ius) Va-
 [le]ntinus
 [co?]mes
 5 [vix(it) an]n(is) XL
 [± 5]VO
 [± 6]
 [---]

сл. 126

На божесѝваѝѝа Мани. Манлиј Валентиѝин ѝедаѝоѝ живееше 40 ѝодини...

Бр. 127 (*IMS VI*, br. 136 со постарата литература) надгробната стела (**сл.127**) 210 x 64 x 21 см е направена од варовник, во фронтонот кој е недостасува во горниот дел претставена е задушна гозба. Пронајдена е на Долно Водно, секундарно употребена во доцноантички гроб. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 92).

- D(is) M(anibus)
 L. Obelius
 Crescens
 vix(it) ann(is) LXX
 5 h(ic) s(itus) e(st).
 Iulia Euty-
 chia et Obe-
 lii Alexan-
 der et Hercu-
 10 lanus patri
 et con(iugi) b(ene) m(erenti)
 f(aciendum) c(uraverunt).

сл. 127

На божесѝваѝѝа Мани. Л. Обелиј Крескениѝ живееше 70 ѝодини. Тука е ѝоложен. Јулија Евѝихија на добро заслужниоѝ соѝруѝ, Александар Обелиј и Херкулан Обелиј на ѝаѝѝ-коѝѝо, се ѝоѝрижија да се наѝрави сѝоменикоѝѝ.

Бр. 129 (*IMS VI, br. 138* со постарата литература) надгробната стела (**сл.129**) 184 x 74 x 28 см. е направена од бел мермер, со кружен фронтон, украсен на врвот со борова шишарка, од страните со акротерии во форма на полупалмети а во средина задушна гозба. Пронајдена е во Горно Блаце, на местото т.н кај лозјето, кадешто сè уште се наоѓа.

- D(is) M(anibus)
L. Ostilius
Vales(!) vixit
an(n)is LXXX-
5 VII Maxima co(niux)
L. Ostili(us) Fron-
to et L. Ostili(us) Ma-
les L. Ostili(us) Clem(es) (!)
b(ene) m(erenti) p(osuerunt).

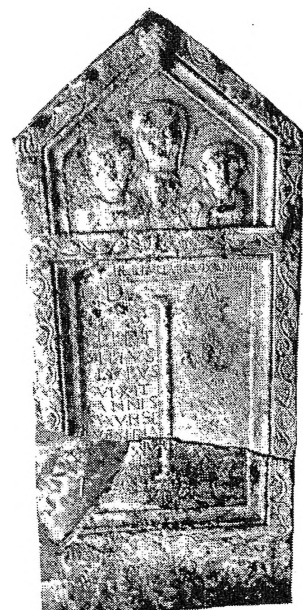

сл. 129

На божествата Мани. Л. Остилиј Валентиј живееше 87 години. Максима сојузата, Л.Остилиј Фронто, Л.Остилиј Малес и Л. Остилиј Клементиј на добро заслужниот му постојавија (споменик).

Бр. 130 (*IMS VI, br. 139* со постарата литература) надгробната стела (**сл.130**) 177 x 80 x 23 см. е направена од варовник, со петоаголен фронтон украсен на врвот со борова шишарка и од страните со акротерии во форма на полупалмети, во средниот дел бисти на маж, жена и две деца. Натписното поле е поделено на два дела. Пронајдена е во Арачиново. Сега се наоѓа во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр.149).

- Petillia Clara vix(it) IIII
D(is) M(anibus)
L. Pet-
ilius
5 Lupus
vixit
annis
XXV h(ic) s(itus) e(st).
Vesidia
10 [Inge]nu-
[a mat]er
[fili]o d-
[ul]cissi-
[m]o posuit.

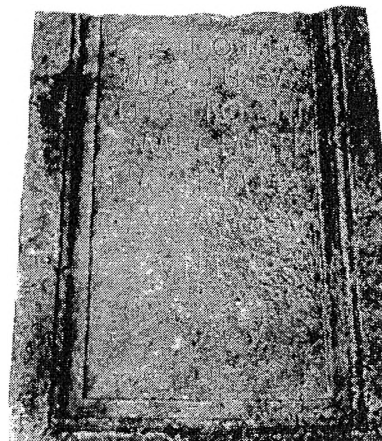

сл. 130

Петилија Клара живееше 4 години. На божествата Мани. Л. Петилиј Лујо живееше 25 години. Тука е положен. Весидија Ингенуа мајката, на многу слајкиот син го постави (споменикот).

Бр. 132 (*IMS VI, br. 141* со постарата литература) надгробната стела (**сл.132**) 220 x 95 x 30 см. е направена од варовник, скршена е во горниот дел. Датирана е во 2 век од н.е. Пронајдена е во Радишани, на локалитетот Радишко, секундарно употребена во доцноантички гроб, на имотот на Ж. Ниниќ кадешто сè уште се наоѓа.

---] h(ic) s() e(st).
L. Petronius
Vales (!) filius
et Petroni-
5 a Marcia nepo-
tia pietatis
causa posu-
erunt.

сл. 132

... тука е положен (а). Л. Петрониј Валенти синој и Петронија Маркија внукајна по-
ради љубовној љубавија (сиоменик).

Бр. 135 (*IMS VI, br. 145* со постарата литература) надгробната стела (**сл.135**) 230 x 70 x 24 см е направена од варовник со петоаголен фронтон во кој е претставен човек со стап и куче, а од страните украсен е со акротерии о форма на полупалмети. Датирана е во 2 век од н.е. Пронајдена е во Побужје во 1958 година на локалитетот Зајкино. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 540).

D(is) M(anibus)
Q. Sollius
Primus vixit
ann(is) XXIII h(ic) s(itus) e(st)
5 Q. Sollius Sur-
us nepoti b(ene) m(erenti) f(ecit).

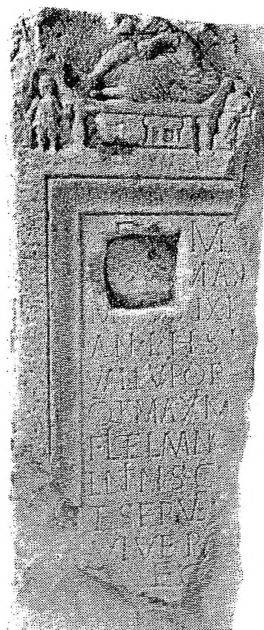

сл. 135

На божествениот Мани. Кв. Солиј Прим живееше 23 години. Тука е положен. Кв. Солиј
Сур(о) на добро заслужниот внук му направи (сиоменик).

Бр. 136 (*IMS VI*, бр. 150 со постарата литература) надгробната стела (**сл.136**) 154 x 63 x 17 см. е направена од мермер. Во меѓуполето е претставена задушна гозба, фронтонот е уништен. Пронајдена е во Горно Нерези, во манастирот Свети Пантелејмон. Сега не се знае каде се наоѓа.

D(is) M(anibus)
[. Val(erius)] Maxi-
mus vixi[t]
an(nis) L h(ic) s(itus) e(st).
5 Val(erius) Eupor[..
q(ui) et Maxim[us]
fil(ius) et L. Manl(ius) [Va]-
lentinus c[± 3]
et Servie[..
10 vive (!) b(ene) [m(erenti)]
f(aciendum) c(uraverunt).

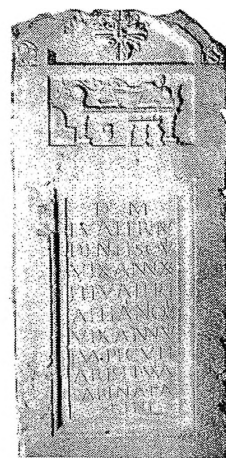

сл. 136

На божесїваїѣ Мани. Валериј Максим живееше 50 гѣдини. Тука е положен. Синоѣ Валериј Евѣор коѣиѣо е и Максим и Л. Манлиј Валенѣиин и Сервие... додека беа живи, на добро заслужниоѣ се погрижија да му постојаваѣ сѣоменик.

Бр. 137 (*IMS VI*, br. 151 со постарата литература) надгробната стела (**сл.137**) 195 x 73 x 20 см е направена од бел мермер, петоаголниот фронтон е украсен со розета, а од страните со акротерии во вид на палмети, а во едикулата претставена е задушна гозба. Датирана е во 2 век од н.е. Пронајдена е во Сарај во 1938 година. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 497).

D(is) M(anibus)
L. Valeri Pu-
denti qui
vix(it) ann(is) XXV
5 et L. Valeri
Aeliani qui
vix(it) ann(is) VI
L. Val(erius) Peculi-
aris et Vivia (!)
10 Sabina pa-
rent(es).

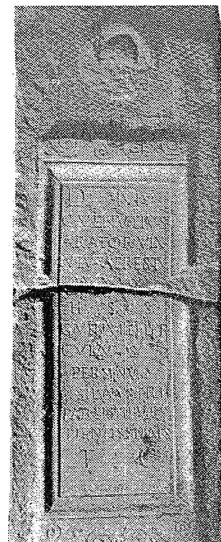
сл. 137

На божесївайїа Мани. На Л. Валериј Пуденїї кој живееше 25 ģодини, и на Л. Валериј Аелијан кој живееше 6 ģодини. Л. Валериј Пекулиар и Вивија Сабина родийїелиїе.

Бр. 139 (*IMS VI*, br. 156 со постарата литература) надгробната стела (**сл.139**) 284 x 78 x 16 см е направена од бел мермер, со фронтон кој е откршен во горниот дел и украсен со венец и розета. Датирана е во 2 век од н.е. Пронајдена е во Сопиште на местото Куклоец, секундарно употребена во доцноантички гроб. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр.500).

- D(is) M(anibus)
G. Venuleius
Arator vix(it)
an(nis) XL Val(eria) Restu-
5 ta vix(it) an(nis) XL
h(ic) s(iti) s(unt).
G(ai) Venulei Her-
culanus
Persinus
10 Silvanus fili
parentibus
pientissimis
f(aciendum) c(uraverunt).

сл. 139

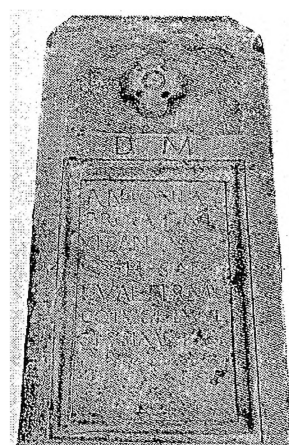

На божесѝваѝа Мани. Г. Венулеј Араѝор живееше 40 ѓодини. Валерија Ресѝуѝа живееше 40 ѓодини. Тука се ѝоложени. Синовиѝе на Гај Венулеј: Херкулан, Персин, Силван се ѝоѓрижија да најраваѝ сѝоменик на мноѓу ѝобожниѝе родиѝели.

Бр. 184 (*IMS VI*, br. 87 со постарата литература) надгробната стела (**сл.184**) е направена од варовник (211 x 74 x 21см) со полукружен фронтон украсен со розета, во горниот дел откршен. Датирана е во втората половина на 2 век од н.е. Пронајдена е во 1975 година во Радишани на местото Радишко секундарно употребена во гроб од подоцнежное време, на имотот на Ж. Ниниќ. Сега се наоѓа на истото место.

- D(is) M(anibus)
Antonia
Procula vi-
xit an(nis) XX
5 h(ic) s(ita) e(st).
L.Val(erius) Firmus
coiugi (!) dul-
cissimae f(aciendum) c(uravit).

сл. 184

На божесѝваѝа Мани. Анѝонија Прокула живееше 20 ѓодини. Тука е ѝоложена. Л. Валериј Фирм на мноѓу слаѝкаѝа соѝруѓа се ѝоѓрижи да ѓо најрава (сѝоменикоѝ).

Бр. 185 (*IMS VI*, br. 88 со постарата литература) надгробна стела (**сл.185**) е направена од варовник (320 x 87 x 26 см.) Во фронтонот кој е откришен во горниот дел е претставен во висок релјеф коњаник. Пронајдена е во Средно Коњаре. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр.158).

- D(is) M(anibus)
C.Ateius Vi-
talis vix(it)
an(nis) XVII h(ic) s(itus) e(st).
5 Fabricia Iuli-
a filio caris-
simo f(aciendum) c(uravit).

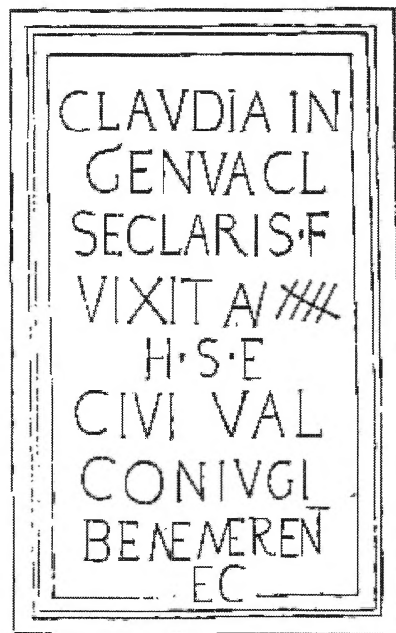

сл. 185

На божесѝваѝѝа Мани. Г. Аѝеј Виѝѝал живееѝе 17 љодини. Тука е ѝоложен. Фабрикија Јулија на најмилиѝѝ син се ѝољрижи да љо најрави (сѝоменикоѝѝ).

Бр. 113 (*IMS VI*, br. 102 со постарата литература) надгробниот споменик (**сл.113**) бил пронајден од Evans во Злокуќани на Зајчев Рид потоа исчезнал.

- Claudia In-
genua Cl(audi)
Seclaris (!) f(ilia)
vixit an(nis) XXXX
5 h(ic) s(ita) e(st)
C. Iu<l>(ius) Val()
coniugi
bene merenti
<f>(aciendum) c(uravit).

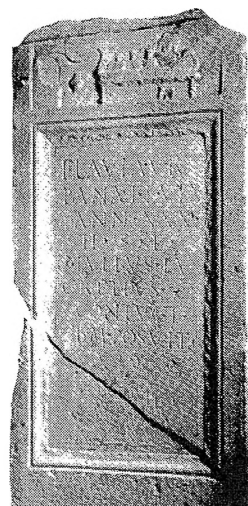

сл. 113

Клавдија Инљенуа, ќерка на Клавдиј Сек(у)лар, живееѝе 40 љодини, ѝука е ѝоложена. Г. Јулиј Вал... на добро заслужнаѝѝ соѝруља се ѝољрижи да најрави сѝоменик.

Бр. 122 (*IMS VI*, br. 118 со постарата литература) надгробната стела (**сл.122**) 210 x 67 x 15 см е направена од варовник, во фронтонот кој е уништен во горниот дел претставена е задушна гозба, столица, огледало и сад. Пронајдена е во 1938 година, на Долно Водно, секундарно употребена во доцноантички гроб. Датирана е на крајот од 1 век или почетокот на 2 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр.429).

- Flavia Ur-
bana T(iti) f(ilia) vix(it)
ann(is) XXX.
h(ic) s(ita) e(st).
5 C.Iulius Lu-
cretius
coniugi
b(ene) m(erenti) p(osuit).

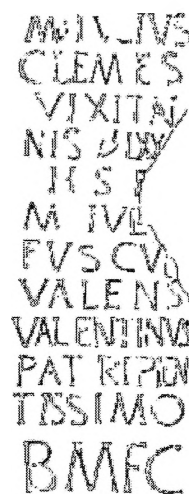

сл. 122

Флавија Урбана, ќерка на Тиј, живееше 30 години. Тука е положена. Г. Јулиј Лукрециј на добро заслужнаа сојузга и постави (сиоменик).

Бр. 124 (*IMS VI*, br. 126 со постарата литература) надгробната стела (**сл.124**) 169 x 66 x 20 см. е направена од варовник, во горниот дел била претставена биста и мал коњ, а под нив розета. Била пронајдена во Бардовци, секундарно употребена како преграда во еден дел од Римските терми, потоа исчезнала.

- D(is) M(anibus)
M. Iulius
Clemes (!)
vixit an-
5 nis LXX
h(ic) s(itus) e(st).
M. Iul(ii)
Fuscu[s]
Valens
10 Valentinus
patri pien-
tissimo
b(ene) m(erenti) f(aciendum) c(uraverunt).

сл. 124

На божествата Мани. М. Јулиј Клементиј живееше 70 години. Тука е положен. Фуск, Валентиј, Валентијин (синовиите) на М. Јулиј, на многу побожниот, добро заслужен татко, се појрижија да му направат (сиоменик).

Бр. 125 (*IMS VI*, br. 127 со постарата литература) надгробната плоча (**сл.125**), 80 x 66 x 54 см од бел мермер, поголемиот долен дел недостасува. Вздана е во црквата Св. Атанасиј во село Барово.

D(is) M(anibus)
C. Iulius
Glauci
[---]

сл. 125

На божесѝваѝа Мани. Гај Јулиј, (син) на Главк...

Бр. 134 (*IMS VI*, br. 144 со постарата литература) надгробната стела (**сл.134**) била видена од Evans во Скопје, потоа исчезнала. Сочуван е само препис од натписот.

C. Scribonius
Myras vixit an(nis)
VII h(ic) s(itus) e(st).
C. Iulius Varenus
5 [---]

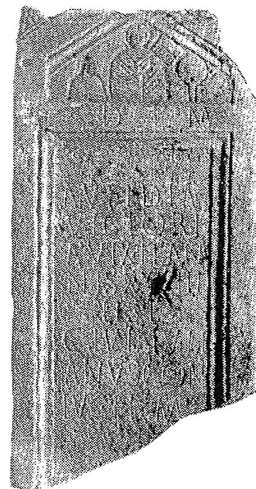
C · SCRIBONIVS
MYRAS VIXIT AN
VII · H · S · E
C IVLIVS · VARENVS

сл. 134

Г. Скрибониј Мира живееше 7 години. Тука е положен. Г. Јулиј Варен...

Бр. 142 (*IMS VI*, br. 92 со постарата литература) надгробната стела (**сл.142**) 152 x 75 x 17 см, е направена од варовник. Откршена е во долниот дел, и во горниот дел на фронтонот, кој е украсен со полумалмети од страните, а во средината врежана е биста на жена и на дете, огледало и чешел. Пронајдена е во 1931 година во село Чучер, на брдото наречено Кула, секундарно употребена во гроб. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 139).

D(is) M(anibus)
Aufidia
Victori-
a vixit an-
5 nis XXVIII
h(ic) s(ita) e(st).
C.Iul(ius) Iuli-
anus con-
iugi b(ene) m(erenti) f(aciendum) [c(uravit)].

сл. 142

На бо̀зовиѝе Мани. Ауфидија Викѝорија живееше 28 години. Тука е положена. Г. Јулиј Јулијан на добро заслужнаѝа соѝруга се по̀грижи да се наѝрави сѝоменикоѝ.

Бр. 143 (*IMS VI*, бр. 124 со постарата литература) надгробната стела (**сл.143**) 216 x 66 x 20 см е направена од варовник, со триаголен фронтон во кој е претставена розета, а од страните акротерии во форма на полупалмети. Пронајдена е во Чучер. Сега се наоѓа во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 138).

D(is) M(anibus)
 Iulia Mar-
 Cellina
 vix(it) an(nis) XXX

5 C. Iul(ius) Caianus
et fi[l]i(us) vix(it)
an(nis) XVIII pa-
ter titu(lum) fa(ciendum) c(uravit).

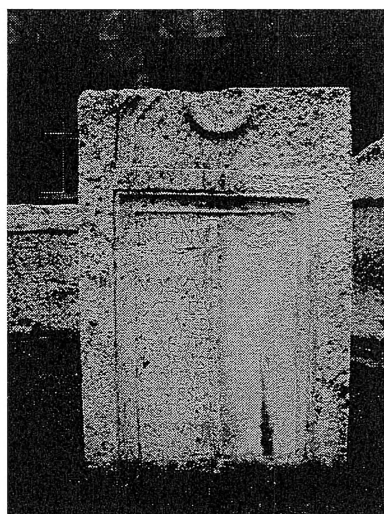
сл. 143

На божесївайѣа Мани. Јулија Маркелина живееше 30 ѳодини. Г. Јулиј Кајан живееше 18 ѳодини. Тайкоѳо се ѳоѳрижи да ѳо найрави найѳийсоѳ.

Бр. 117 Надгробната стела (**сл.117**) е направена од жолтеникав травертин со димензии 155 x 80 x 20 см, со делумно сочуван петоаголен фронтон со релјефна претстава на патера, а натписното поле е во форма на диптих. Пронајдена е во Кучевишка бара, во 1989 година, секундарно употребена како конструкција на доцноантички гроб (од крајот на 3 и почетокот на 4 век). Натписот е датиран кон средината на 2 век. Сега се чува во Музејот на град Скопје (инв.бр. 2644).⁶⁷

D(is) [M(anibus)]
Octavia
Ingenu-
a vix(it) an-

5 n(is) XXV
Oct(avius) Leu-
cianus pa-
ter et Iul(ius)
Argeus
10 coniugi
carissi-
me(!) posv-
erynt.

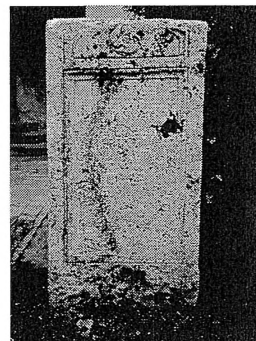
с.л. 117

На боґовийше Мани. Окїавија Инґенуа живееше 25 ґодини. Окїавиј Левкијан шайко-
тїо и Јулиј Арґеј на најмилаша сойруґа, ґо поставија (сїоменикош).

⁶⁷ Натписот е објавен: Л. Јованова, Два латински натписи од Кучевишка бара - Скопје, *М.Н* бр. 24, 2005, 69-84.

Бр. 107 (*IMS VI*, br. 105 со постарата литература) надгробната стела (**сл.107**) 221x 90 x 32 см е направена од варовник, во петоагоналниот фронтон кој е откришен во горниот дел претставена е спирална розета. Пронајдена е во Злокуќани. Датирана е во 2 век од н.е. Сега се чува во Музеј на град Скопје (инв.бр. 2642).

- D(is) M(anibus)
T. Claudius
Ursio vix(it)
ann(is) LX h(ic) s(itus) e(st).
5 Valeria Lysima-
che marito
b(ene) m(erenti) cum Urso
fil(io) f(aciendum) c(uravit).

сл. 107

На божествата Мани. Т. Клавдиј Урсио живееше 60 години. Тука е положен. Валерија Лисимаха на добро заслужниот сојуз, со синот Урсо, се погрижи да го направи споменикот.

Бр. 108 (*IMS VI*, br. 101 со постарата литература) надгробната стела (**сл.108**) 230 x 70 x 29 е направена од варовник, со полукружен фронтон, во кој се претставени две бисти на жени во горниот дел, и две детски глави пред нив, во долниот дел. Пронајдена е во 1970 година, во Скопје, во населбата Сингелиќ, секундарно употребена во доцноантички гроб. Датирана е во средина на 2 век од н.е. Сега се чува во Музеј на град Скопје (инв.бр. 2621).

- D(is) M(anibus)
Claudia
Firmina
vix(it) an(nis) XX
5 h(ic) s(ita) e(st).
Claudia
Valeria
mater in-
felix pos(uit)
10 b(ene) m(erenti) f(aciendum) c(uravit).

сл. 108

На божествата Мани. Клавдија Фирмина живееше 20 години. Тука е положена. Клавдија Валерија, несреќната мајка постави (напиш), на добро заслужната се погрижи да направи споменик.

Бр. 114 (*IMS VI*, br. 100 со постарата литература) надгробната стела (**сл.114**) од варовник, поделена на два дела, во десниот дел е врежан натписот, во горниот дел е откришена, била пронајдена кај Генерал Јанковиќ, потоа исчезнала.

[---]

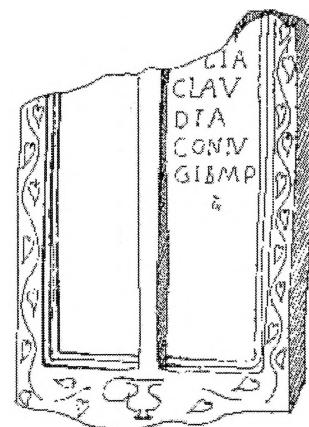
[..]lia

Clau-

dia

5 coniu-

gi b(ene) m(erenti) p(osuit).

сл. 114

... Клавдија на добро заслужниот сојуз, постави (сиоменик).

Бр. 116 (*IMS VI*, br. 104 со постарата литература) надгробната стела (**сл.116**) 223 x 82 x 24 см е направена од варовник, со триаголен фронтон, откришен во горниот дел, и украсен со розета и акротерии во форма на полупалмети. Под фронтонот претставени се глави, букраниони кои држат гирланда. Пронајдена е во 1954 година, во Драчево, на локалитетот Коскарова тумба, секундарно употребена во гроб од 4 век. Датирана е во 1 век или почеток на 2 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 503).

Ti. Claudius

Cl(audi) Crispi f(ilius) Quir(ina)

Germanus vix(it)

ann(is) LXV

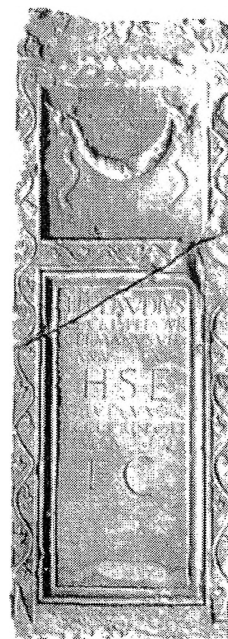
5 h(ic) s(itus) e(st).

Cl(audia) Tuta uxor

et Cl(audius) Crispus et

Cl(audia) Vera fili

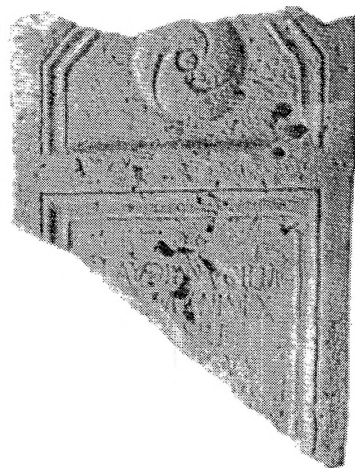
f(aciendum) c(uraverunt).

сл. 116

Ти. Клавдиј Герман, син на Клавдиј Крисп, од (ириба) Квирина живееше 65 години. Тука е положен. Клавдија Туија сојузата, Клавдиј Крисп и Клавдија Вера децата, се погрижија да го направат (сиоменикот).

Бр. 115 (*IMS* VI, br. 103 со постарата литература) надгробната стела (**сл.115**) 110 x 83 x 19 см, е направена од варовник, на средина и во горниот дел на петаголниот фронтон, во кој е претставена спирална розета, е откриена. Пронајдена е во Бардовци. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 217).

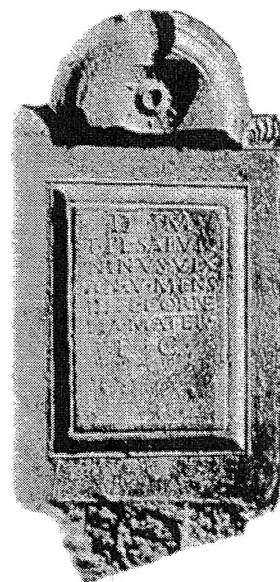
сл. 115

D(is) M(anibus)
Claudia Lucilia
[vixi]t annis LX
[h(ic)] s(ita) e(st)
5 [et T. Fl(avius) Fus]cus
[maritus ei]us
[se vivo ambis (!)]
[posuit].

На божесѝваѝѝа Мани. Клавдија Лукилија живееше 60 години. Тука е положена. Флавиј Фуск нејзиниот сојуз, додека беше жив, за двајцаѝѝа го постојави (сиоменикоѝ).

Бр. 123 (*IMS* VI, br.120 со постарата литература) надгробната стела (**сл.123**) 155 x 77 x 30 см, е направена од бел мермер, со полукружен фронтон украсен со розета и шишарка во горниот дел а од страните има акротерии во форма на полупалмети. Пронајдена е во Скопје, во 1954 година, во населбата Влае. Датирана е во 2 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 501).

D(is) M(anibus)
T. Fl(avius) Satur-
ninus vix(it)
an(nis) V mens(ibus)
5 III Fl(avia) Corne-
lia mater
f(aciendum) c(uravit).

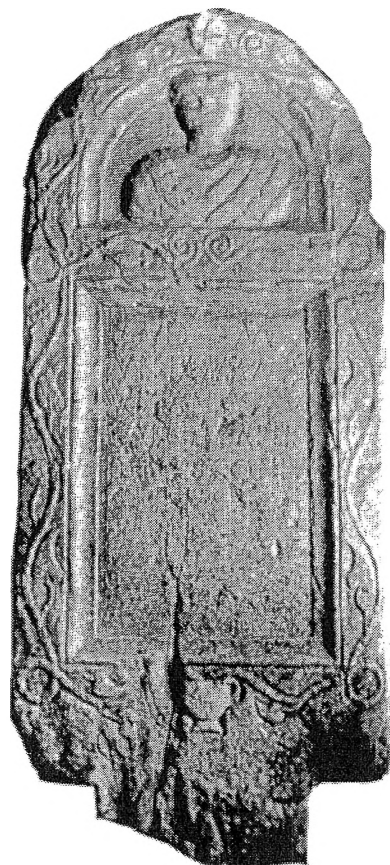

сл. 123

На божесѝваѝѝа Мани. Т. Флавиј Саѝурнин живееше 5 години и 3 месеци. Флавија Корнелија мајкаѝѝа се погрижи да се најрави (сиоменикоѝ).

Бр. 140 (*IMS VI*, br. 158 со постарата литература) надгробната стела (сл.140) 180 x 79 x 27 см. е направена од мермер, во полукружниот фронтон претставена е биста на жена, а над неа борова шишарка, а под натписот сад од којшто излегува лозов лист. Пронајдена е во селото Димци, сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 144).

D(is) M(anibus)
Ulpiae Mamae
vix(it) an(nis) XXXV
C. Ulp[ius] Aphr(o)-
5 ditus coniu-
gi b(ene) m(erenti) f(aciendum) c(uravit).

сл. 140

На божесѝваѝа Мани. На Улѝија Мама, живееше 35 ѓодини. Г. Улѝиј Афродиѝ на добро заслужнаѝа соѝруѓа се ѝоѓрижи да ѓо наѝрави сѝоменикоѝ.

Бр. 112 (*IMS VI*, br. 80 со постарата литература) надгробната стела направена од варовник (260 x 87 x 23 см.) имала фронтон украсен со акротерии и розета, била пронајдена во Средно Коњаре, потоа исчезнала. Од неа не е сочувана фотографија.

D(is) M(anibus)
Aelia Ma-
xima vix(it)
ann(is) L h(ic) s(ita) e(st).
5 [---]
ius coi-
gi(!) b(ene) m(erenti) p(osuit).

На боѓовиѝе Мани, Аелија Максима живееше 50 ѓодини. Тука е ѝоложена. ... иј на добро заслужнаѝа соѝруѓа ѝосѝави (сѝоменик).

Бр. 138 (*IMS VI*, br. 155 со постарата литература) надгробната стела (266 x 92 x 28) е направена од сив варовник. Била пронајдена во Радишани, во дворот на Неби Ефендија, но уништена поради празноверие. Стелата била украсена со розета, а натписното поле поделено на два дела. Од натписот е останат само препис (**сл. 138**).

a) D(is) M(anibus)	б) D(is) M(anibus) s(acrum)
L. Var-	Corne-
roni-	lia Secu-
us Ur-	nda vix-
5 banus	5 it annos LX viva
vixit a-	se pos-
nnos	uit P. Ae-
XLVI Cor-	lius Fir-
nelia Se-	mus et Va[r]-
10 cunda	10 roni M-
coniugi	aximus
bene mer(enti)	et Vales (!) et
pos(uit).	Firmina
	fili m(atri) b(ene) m(erenti)
	[---].

D M
LVAR
RONI
VSVR
BANVS
VIXITA
NNOS
XLVICOR
NELIASE
CVNDA
CONIVGI
BENEMER
POS

DMS
CORNE
A SECV

IT
VIXIT
E

CVSEVA
RONIM
AXINIM
ETVALESET
FIRMINA
FILIMBM
EII R

сл. 138

а) На божесѣваѣи Мани. Л. Варониј Урбан живееше 46 години. Корнелија Секунда на добро заслужниот сојуз му посѣви (сиоменик).

б) На божесѣваѣи Мани посвешено. Корнелија Секунда живееше 60 години, додека беше жива за себе го посѣви. П. Аелиј Фирм, Максим Варониј и Валенти Варониј и Фирмина децата, на добро заслужната мајка...

Бр. 121 (*IMS VI*, br. 117 со постарата литература) надгробната стела (**сл.121**) 220 x 74 x 30 см, е направена од варовник со триаголен фронтон украсен во средина со розета, а од страните со акротерии во форма на стилизирни полупалмети. Датирана е во 2 век од н.е поточно во 117 година од н.е. Пронајдена е во Радишани во 1968 година на местото Радишко, секундарно употребена во доцноантички гроб, на нивата на Ж. Ниниќ, кадешто сè уште се наоѓа.

Flavia Pos-	
tumina	
Fl. fil(ia) vix(it)	
an(nis) XXX P.Ae-	
5 lius Meno-	
dotus con-	
iugi pientis-	
simae bene	
merenti	
10 f(aciendum) c(uravit).	

сл. 121

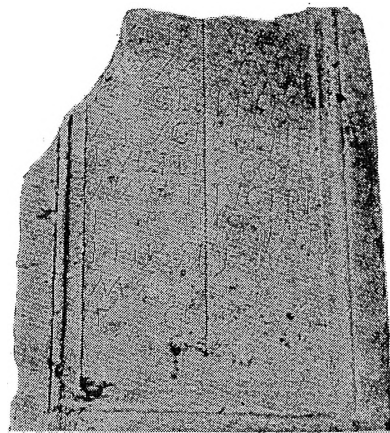

Флавија Посѣумина, ќерка на Фл(авиј) живееше 30 години. П. Аелиј Менодот на многу побожната добро заслужна сојузга се погрижи да го направи (сиоменикот).

Бр. 119 (*IMS VI, br. 107* со постарата литература) надгробната стела (**сл.119**) (148 x 91 x 22 см) е направена од варовник, откриена е на половина преку натписното поле кое е поделено на два дела. Датирана е на крајот од 2 век или почетокот на 3 век од н.е. Пронајдена е во 1975 година во Радишани, на местото Радишко, на нивата на Ж. Ниниќ, каде што сеуште се наоѓа.

а) ---]
[± 5]
[vix(it) ann-
[i]s XXX
Cocei-
5 a (!) Luci
Lucili-
a mat-
er fili-
e (!) piissi-
10 me (!)
f(aciendum) c(uravit). | б) ---]
[vix(it) an]n(is)
XXX
Corne-
lius Cre-
5 scenti-
o con-
iugi pi-
issime (!)
f(aciendum) c(uravit). |
|--|---|

сл. 119

а) живееше 30 години. Мајката Кокеја Лукилија (ќерка) на Лукиј, на многу побожната ќерка се погрижи да го направи сѐменикот.

б) живееше 30 години. Корнелиј Крескентиј на многу побожната сојузга се погрижи да го направи сѐменикот.

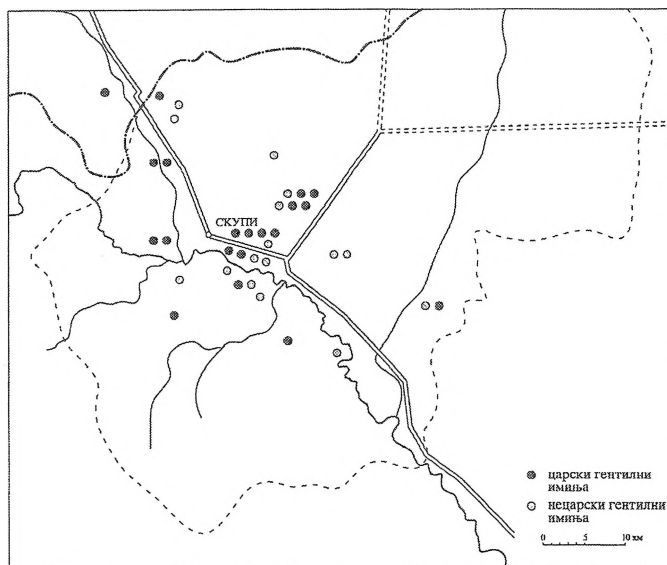
Бр. 131 (*IMS VI, br. 140* со постарата литература). надгробната стела (**сл.131**) 252 x 70 x 23 см. е направена од бел варовник, со полукружен фронтон украсен на врвот со борова шишарка, од страните со акротерии во форма на полупалмети, во средниот дел бисти на маж и жена. Датирана е на крајот од 2 век или почетокот на 3 век од н.е. Пронајдена е во Радишани, на локалитетот Радишко, секундарно употребена во доцно-антички гроб на имотот на Ж. Ниниќ, каде што сеуште се наоѓа.

- D(is) M(anibus)
 L. Petr(onius) Va-
 lens vix(it) an(nis) L
 et Aur(elia) Mar-
 5 cia vix(it) an(nis) XXXX
 Petroni Luci-
 a Valens Mar-
 cus fili p(onendum) c(uraverunt).

сл. 131

На божествата Мани. Л. Петрониј Валентиј живееше 50 години. Аврелија Маркија живееше 40 години. Лукија, Валентиј и Марк (децата) на Петрониј се погрижија да го пославаат (сѐменикот).

сл. VI

ПЕРЕГРИНИ

Peregrinus - туѓ, странски, туѓински особено туѓинци кои не ги уживаат граѓанските права во Рим. Во епиграфијата тоа се натписи со имиња кои отстапуваат од класичниот римски ситем на *tria nomina*. Карактеристично е изоставувањето на гентилното име, или филијација во триименски систем, каде што името не се наведува со *praenomen*, туку со две или три имиња на таткото. Потоа, се карактеризираат понекогаш и со обратен редослед на *nomina* и *cognomina*. Во перегринските натписи среќаваме и женски имиња дадени само со гентилното име, или имиња на жени и деца именувани само со *cognomina*, или само со *praenomina*.

Туѓинец - *peregrin*-от кој се стекнувал со правото на римски граѓанин, обично го земал личното и гентилното име од оној кој му доделил *ius civitatis*. Тој и понатаму го задржувал своето гентилно име, но тоа му служело како *cognomen*.

Туѓинец кој примил подаништво, најчесто го земал гентилното име на императорот под чие владеење го добил *civitas*.

Туѓинците пак кои при освојувачките походи на римската војска биле врбувани да влезат во редовите на римските легии, според претходниот обичај, го земале гентилното и личното име на императорот под чие владеење стапувале во служба. Исклучок се правел кај имињата на децата на легионерите кои веќе биле во служба и кои биле римски граѓани, бидејќи тие деца биле незаконски и нивните мајки биле најчесто од домородното население, а легионерите немале право да склопуваат законски бракови за време на воената служба. Затоа, доколку и самите деца сакале да стапат во легијата, не можеле да го земат гентилното име на владеечкиот император, туку името на својот татко.

Понекогаш туѓинците кои не го примиле граѓанското право, го злоупотребувале земајќи име на некој род (gens) и на него го додавале своето сопствено име како cognomen.⁶⁸

Натписите од Скупи на кои се јавуваат peregrini претставува затворена епиграфска група. Ономастичкиот материјал кој отстапува од класичниот римски систем на tria nomina е оскуден, а тоа доаѓа оттаму што во Скупи, романизацијата допринела до рано напуштање на домашните имиња и присвојување на римската номенклатура.

Ограничениот број на натписи на домородното население зборува за нивниот примитивен начин на живеење. Во областа на сливот на Маркова река живееле припадници на домашното население: Другите ќерката на Местула и Маема ќерката на Диоскурид (бр. 79), коишто биле заедно погребани, потоа Места (бр. 82) на чијшто надгробен споменик се спомнуваат три генерации од нејзиното семејство со епихорските имиња: Дида, Сита, Мескена и Манија, Посис син на Местула, Дела ќерката на Мукат од Албанопол, (бр. 87) која се јавува како негов дедикант. Во долината на реката Пчиња, кај денешното Средно Коњаре живееле домашните жители Местула и Момонио (бр. 83), а во околината на денешно Скопје: Кесун, Местриј, Дела и Бит(о) (бр. 86).

Домашни имиња се среќаваат и кај ослободеници: Blicities (бр. 101), еден од наследниците на августал Surus (бр. 67), Teres (бр. 24), Varidus или Varidius (бр. 177).

Романизирани домородци од Скупи, забележани на листата на отпуштени војници од Виминакиј со чесно разрешување од воената должност ги носат следните домашни имиња: Bithus, Daizo, Dassius, Etella, Mestrius, Mestula, Sausa.

Етничката припадност на овие имиња не може лесно да се утврди. Според некои елементи, тие би требало да бидат со потекло од Тракија, според други со илирско потекло или дарданско;⁶⁹ но во целина антропономијата на овој регион е многу оригинална и индивидуална и му припаѓа на автохтоното население.⁷⁰

Перегрините кои доаѓале од источните краеве обично на името го додавале патронимот, името на таткото, обичај својствен на Грците. Во Скупи оваа појава е потврдена на два натписа: Dionisius Petroni (бр. 144), Λούκιος Κρήσκεντος (бр. 163). На надгробниот натпис на peregrinot Bassus од Антиохија (бр. 88) името на таткото е придружено со означување на филијацијата.

Кај лица кои се нарекувале само со едно грчко или римско име, кои не носат домашно име нивната граѓанска состојба не може да се утврди со сигурност: Euhelpis (бр. 80), Ianuaria (бр. 90), Iulia (бр. 91), Saturninus et Felicula (бр. 133), Πρωτογένης (бр. 168), Γερώντιος (бр. 170), Alexander (бр. 141).

Eraphroditus заедно со опругата Valeria Semele (бр. 89) припаѓале на peregrinско семејство со потекло од некоја област со хеленска култура. Едно име носат и членовите од peregrinското семејство: Numerianus, Numeria, Afrodisia, Numerius (бр. 84).

На натписите се среќаваат лица кои носат две имиња: Fulcinius Euangelus (бр. 81) кој потекнува некаде од ориентот и носи грчки прекар, V. Hyperephanus (бр. 85) кај кого се среќава скратување на gentilното име, Atilius Eucharistus (бр. 92), Aurelius Valens (бр. 93), Claudius Herculanus (бр. 94) и Valerius Fautus (бр. 148).

На надгробниот натпис (бр. 183) Необична е употребата на името Амбија пред gentilното име, а и самото име најверојатно припаѓа на домашните имиња.

⁶⁸ За имињата на peregrinите: R. Cagnat, *Cours d'épigraphie Latine*, Paris 1914, 77-80.

⁶⁹ Папазоглу Ф. Дарданска ономастика, *ЗбФФ* књ.8, Београд 1964, 49-73.

⁷⁰ Микулчиќ И. Кон проблемот на предримското население во Скопската котлина, *Историја* год. VII, Скопје 1971 бр. 2, 166-173.

Бр. 79 (*IMS VI, br. 113* со постарата литература) надгробната стела (**сл. 79**) е направена од бел мермер со димензии 142 x 64 x 16 см, искршена е на два дела и горниот дел од стелата недостасува. Рамката е украсена со амфора, а околу целиот споменик врежани се розети. Стелата е пронајдена во 1951 година во Добри Дол, секундарно употребена во гроб од 4 век. Датирана е во 2 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 562).

- D(is) M(anibus)
 Drutie
 Mestulae
 fil(ia) vix(it) an(nis) LXX
 5 Maema Dios-
 curidi filia
 [vix(it) an(nis)...]
 h(ic) s(itae) sunt
 se vivis sibi
 10 fac(iendum) curave(runt).

сл. 79

На божесѝваѝѝа Мани. Друѝѝѝе ќеркаѝѝа на Месѝѝула живееѝѝе 70 ѝодини. Маема ќеркаѝѝа на Диоскуриѝд живееѝѝе ... ѝодини. Тука се ѝоложени. Додека беа живи се ѝоѝрижија за себе да наѝраваѝѝ сѝоменик.

Бр. 82 (*IMS VI, br. 132* со постарата литература) надгробната стела (**сл. 82**) со димензии: 250 x 62 x 30 см е направена од бел мермер со триаголен фронтон, откришен од сите страни, во едикулата претставена е задушна гозба. Датирана е во 1 век од н.е. Пронајдена е во Сопиште, во 1949 година на локалитетот Куклоец секундарно употребена во доцноримски гроб. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 461).

- Mesta Di-
 dae Site(!) f(ilia)
 vixit anni(s) XX
 h(ic) s(ita) e(st).
 5 Lucius Dic-
 conis f(ilius) con-
 iunx et Dida
 Site(!) pater et Mes-
 cena mater et Sita
 10 Mesti avius et
 Mania avia
 p(ie) f(aciendum) c(uraverunt).

сл. 82

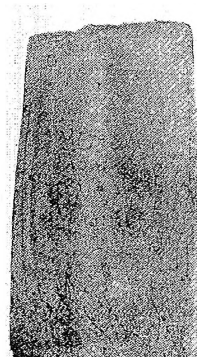

Месѝѝа ќеркаѝѝа на Сиѝѝа, (син) на Дида живееѝѝе 20 ѝодини. Тука е ѝоложена. Соѝру-ѝоѝѝ Лукиј, син на Дикон, и Дида ѝѝаѝѝѝоѝѝо на Сиѝѝа, Мескена мајкаѝѝа, Сиѝѝа дедоѝѝо на Месѝѝа, бабаѝѝа Манија се ѝоѝрижија блаѝѝочесѝѝиво да се наѝрава сѝоменикоѝѝ.

Бр. 83 (*IMS VI*, br. 133 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 83**) со димензии: 150 x 100 x 10 cm е направена од сив варовник со откришен фронтон и остатоци од кружни украси во горниот дел. Датирана е во 3 век од н.е. Пронајдена е во 1940 година во Средно Коњаре. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 155).

D(is) M(anibus)
Mestylas
Momonio?
coniugi be-
5 ne merenti
titulum posu(it).

сл. 83

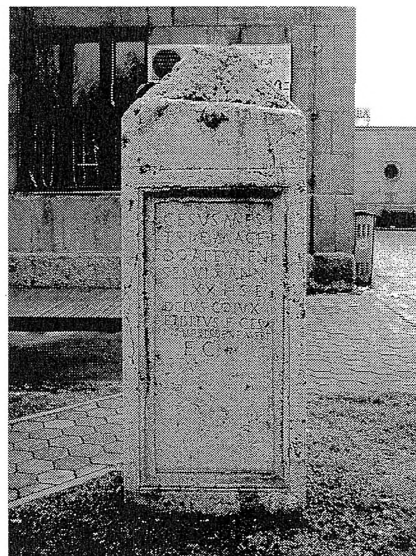

На божесѝваѝѝа Мани. Месѝула на добро заслужниоѝ соѝруѝ Моmoniѝ ѝосѝави наѝѝѝис.

Бр. 86 (*IMS VI*, br. 99 со постарата литература). надгробната стела (**сл. 86**) е направена од варовник, со димензии 220 x 82 x 35 cm., со шилест фронтон, и сочувана долната половина од розета, од страните акротерии со калотен облик. Откриена е во 1970 година, во населбата Сингелиќ, при копање на темели за објект, секундарно употребена како конструкција на доцноримски гроб. Датирана е во првата третина на 2 век од н.е. Сега се чува во Музеј на град Скопје (инв. бр. 2646).

Cesus Mes-
tri f(ilius) Mace-
do Apeunen-
ses (!) vix(it) annis
5 LXX h(ic) s(itus) e(st).
Delus coiux (!)
et Bitus(!) f(ilius) Cesu-
nis(!) heres bene merit(o)
f(aciendum) c(uraverunt).

сл. 86

*Кесун Македо(н) син на Месѝриѝ, од (месѝо) Аѝеуненс, живееѝе 70 ѝодини. Тука е ѝо-
ложен. Дел(а) соѝруѝаѝѝа на добро заслужниоѝ соѝруѝ, синоѝ Биѝ(о) и наследник на
Кесун се ѝоѝрижиѝа за ѝравеѝе на сѝоменикоѝѝ.*

Бр. 87 (*IMS VI*, br. 142 со постарата литература) надгробна стела (**сл. 87**) е направена од бел мермер (80 x 65 x 24 cm), уништена е во долниот и во горниот дел. Фронтонот е во облик на засведена едикула од страните со акротерии во форма на стилизирани полупалмети а во средина во релјеф стилизирана розета. Датирана е на крајот од 1 век или почетокот на 2 век од н.е. Откриена е во 1930 година во Горно Солње, взидаана во селската чешма одамна напуштена, каде сеуште се наоѓа.

Posís Mes-
tylu f(ilius) Fl(avius)
Delus Mu-
cati f(ilia) dom(o)
5 Albanop(oli)
ipsa Delus
[---]

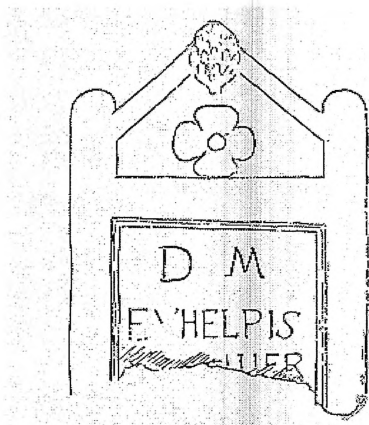

сл. 87

Посис Флавиј син на Месиџул(а), Дел(а) ќеркаџа на Мукаџи, од Албанойол, самаџа Дел(а)...

Бр. 80 (*IMS VI*, br. 114 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 80**) била пронајдена во Бањане, а потоа исчезнала. Позната е само од препис. Искршена е на половина, со триаголен фронтон кој завршува со борова шишарка, а во средина е украсен со розета.

D(is) M(anibus)
Euhelpis
[---] HER
[---]

сл. 80

На божесџваџа Мани, Евелџид...

Бр. 81 (*IMS VI*, br. 121 со постарата литература) надгробната плоча (**сл. 81**) со димензии: 124 x 60 x 50 см. е направена од бел мермер, профилирана во долниот и горниот дел, и декорирана со ниски триаголни фронтони на предната и десната страна; на предната е претставен штит со хоризонтално поставено копје, на десниот розета во длабок релјеф. Датирана е во 2 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 501).

Fulcinio Euangelo
marito et
Sempronio Pino et Lupo
filiis h(ic) s(iti) s(unt).
5 Fulcinia Hedyle mater
pietatis causa
f(aciendum) c(uravit).

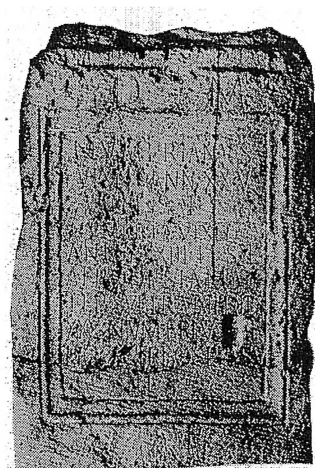

сл. 81

На Фулџиниј Еванџел сојузгош, и на Семпрониј Пино и Лујо синовиите. Тука се положени. Фулџинија Хедула мајката, поради побожност се погрижи да се направи споменикот.

Бр. 84 (*IMS VI*, br. 135 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 84** со димензии: 218 x 98 x 30 см е направена од порозен варовник, недостасува горниот дел. Датирана е во 3 век од н.е. Била пронајдена во Бардовци, сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 333).

D(is) M(anibus)
Numerianus
vixit ann(is) XXV
h(ic) s(itus) e(st).
5 Numeria vixit
ann(is) XXXIII h(ic) s(ita) e(st).
Afrodisia ma-
ter supervixit dies
XXX Numeriu[s] f(i)-
10 lios(!) acerbos(!) posu-
it.

сл. 84

На божествата Мани. Нумеријан живееше 25 години. Тука е положен. Нумерија живееше 33 години. Тука е положена. Афродисија мајката ѝ надживеа 30 дена. Нумериј на предвреме (починавши) деца постави (споменик).

Бр. 85 (*IMS VI*, бр. 157 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 85**) со димензии: 128 x 60 x 31см откршена во долниот дел, направена од мермер, петоаголниот фронтон во горниот дел завршува во борова шишарка, од страните со акротерии во форма на полупалмети во средина украсена е со патера во која има розета, а од страните по еден делфин. Датирана е во последната четвртина на 2 век од н.е, или во првата половина на 3 век од н.е. Пронајдена е во 1947 година во Злокуќани, сега се наоѓа во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 313).

D(is) M(anibus)
V() Hype-
rephanus
vix(it) an(nis) XXX
5 h(ic) s(itus) e(st).
Tyche co-
niugi kar(issimo) (!)
p[---

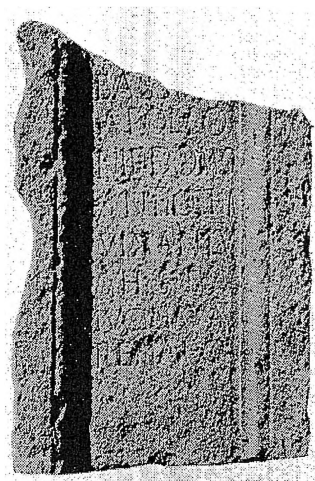

с.л. 85

На божесѣвайѣа Мани. В. Хийерефан живееше 30 ѓодини. Тука е ѣоложен. Тиха на нај-милиой сойруѓ...

Бр. 88 (*IMS VI*, бр. 95 со постарата литература) надгробниот споменик (**сл. 88**) е направен од варовник со димензии 75 x 59 x 24 см, откриен е во горниот и во долниот дел. Пронајден е во 1932 година, на тврдината Кале, сега се чува во Археолошкиот музеј на град Скопје (инв. бр. 273).

---] Bassu[s]
 Apollo-
 ni f(ilius) domo
 Antiochia
 5 vix(it) an(nis) LV
 h(ic) s(itus) e(st).
 Lucilia Va-
 rena f(aciendum) c(uravit).

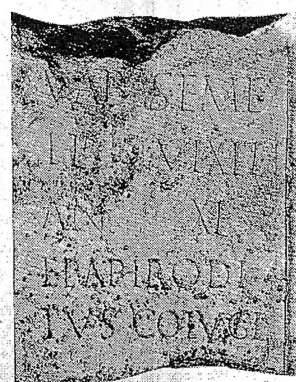

с.л. 88

... Бас син на Ајолон од Анџиохија, живееше 55 години. Тука е положен. Лукилија Варена се погрижи да се најрави синоменикои.

Бр. 89 (*IMS VI*, br. 147 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 89**) со димензии: 67 x 75 x 30 см. од варовник, уништена од сите страни, била пронајдена во 1967 година на Кале. Датирана е на крајот од 2 или почетокот на 3 век од н.е. Се наоѓа вградена во с.и кула на Кале.

[D(is)] M(anibus)
Valer(ia) Seme-
le vixit
an[nis] XL
5 Eraphrodi-
tus coiugi (!)
[

сл. 89

На божесѝваѝа Мани. Валерија Семела живееше 40 години. Еѝафродиѝ на соѝруѝаѝа...

Бр. 90 (*IMS VI*, br. 122 со постарата литература) надгробна стела (**сл. 90, сл. 90 а**) со димензии: 119 x 56 см. е направена од плавкаст мермер, со триаголен фронтон, во кој е претставена розета, чешел и огледало. Претставува сполија во функција на праг во црквата Свети Ѓорѓиј, во с. Бањане.

Ianuaria vix(it)
[an(nis) XXXV h(ic) s(ita) e(st)
[---X..P...]
[---]
5 [---]

сл. 90

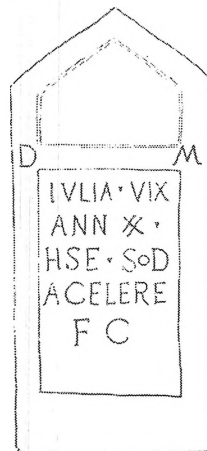

сл. 90а

Јануарија живееше 35 години. Тука е ѝложена...

Бр. 91 (IMS VI, br.123 со постарата литература) од надгробната стела (**сл. 91**) е сочуван долниот дел (49 x 23см.); целосна била пронајдена во Чучер. Фрагментот е взиан во црквата Св. Троица во Чучер. Преписот е сочуван според Evans.

D(is) M(anibus)
Iulia vix(it)
ann(is) XXX
h(ic) s(ita) e(st). Sod-
5 a Celere
f(aciendum) c(uravit).

сл. 91

1) (4-5) Soda Celer(is) f(ilia)

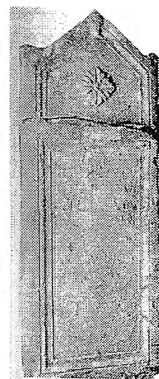
На божесѝваѝа Мани. Јулија живееше 30 години. Тука е положена. Сода ќеркаѝа на Келер се погрижи да се направи сѝоменикоѝ.

2) (4-5) Soda Celer(is) e(res)

На божесѝваѝа Мани. Јулија живееше 30 години. Тука е положена. Сода наследникоѝ на Келер се погрижи да се направи сѝоменикоѝ.

Бр. 92 (IMS VI, br. 90 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 92**) е направена од варовник со димензии 225 x 83 x 20 см., со шилест фронтон кој завршува со борова шишарка, со странични акротерии украсени со полупалмети, во средина украсена со акантова розета. Пронајдена е во 1954 година, на локалитетот Рокомија, секундарно употребена како покривна плоча на гроб од 4 век. Датирана е кон крајот на 2 или почетокот на 3 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 559).

D(is) M(anibus)
Atilius Eu-
charistus
Atiliae Ve-
5 neriae uxo-
ri suae be-
ne meren-
ti posuit
h(ic) s(ita) e(st).

сл. 92

На боговиѝе Мани. Аѝилиј Евхарисѝ на својаѝа добро заслужна сојузѝа Аѝилија Венерија го постави (сѝоменикоѝ). Тука е положена.

Бр. 93 (*IMS VI*, br. 93 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 93**) е направена од варовник со димензии 143 x 66 x 19 см., откриена преку натписното поле и преку фронтонот. Пронајдена е во 1975 година, во Радишани на имотот на Ж. Ниниќ, секундарно употребена како дел од конструкција на доцноантички гроб. Сеуште се наоѓа на тој имот. Датирана е во последната четвртина на 2 век, или во првите децении на 3 век од н.е.

D(is) M(anibus) [s(acrum)?]
 Aur(elius) Val-
 ens vix(it)
 ann(is) XX
 5 paren-
 tes h(oc) m(onumentum)
 [.] C.

сл. 93

(Посветено) на боговиите Мани. Аврелиј Валениј живееше 20 години. Родителите овој споменик ...

Бр. 94 (*IMS VI*, br. 97 со постарата литература) надгробниот споменик (**сл. 94**) бил пронајден во Злокуќани, но исчезнал. Натписот е сочуван според копија на Engelhardt.

D(is) M(anibus)
 Caelidia Se-
 cunda vix(it) an(nis) L
 h(ic) s(ita) e(st). Cl(audius)
 5 Her-
 culanus ma-
 ritus b(ene) m(erenti) p(osuit).

D M
 CAELIDIA • SE
 CVNDA • VIX • AN • L
 H • S • E • CL
 HER
 CVLANVS MA
 RITVS B • M • P

сл. 94

На боговиите Мани. Кајлидија Секунда живееше 50 години. Тука е положена. Сојузот Клавдиј Херкулан на добро заслужнаа (сојузга) го постави (споменикот).

Бр. 95 (*IMS VI*, br. 148 со постарата литература) саркофаг на дете, бил пронајден во околина на Скопје, но потоа исчезнал. Од натписот е сочуван препис (**сл. 95**).

Val(erius) Faut(us) vix(it) ann(is) II et...
Ael(ia) Crusis (!) fil(io) pient(issimo)
f(aciendum) c(uravit).

VAL FAVT · VIX · ANN II ET ///
AEL CRVSIS · FIL SVO PIENT
F · C ·

сл. 95

Валериј Фауџ живееше 2 години и ... Аелија Хрисида (?) на многу љубожниот син се љуби да се направи сѝоменикот.

Бр. 144 (*IMS VI*, br. 111 со постарата литература) надгробна стела (**сл. 144**) е направена од варовник (со димензии 213 x 60 x 30 см), уништена е во горниот дел. Пронајдена е во 1931 година во Чучер. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 140).

D(is) M(anibus)
Dionysiu-
s Petroni
et Iulia
5 Inge-
nuxit an(nis) LX
a qui vi-
vo se pos-
uerunt.

сл. 144

На божествата Мани. Дионисиј (син) на Петрониј и Јулија Ингенуа живееше 60 години, додека беа живи го љуби сѝоменикот.

Бр. 133 (*IMS VI*, br. 143 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 133**) со димензии: 205 x 73 x 20 см е направена од варовник, со уништен фронтон и голем дел од меѓу полето во кој се претставени три едикули разделени со пиластри, украсени со бршленов лист и розета. Датирана е на крајот од 1 век и почетокот на 2 век од н.е. Пронајдена е во 1975 година, во Радишани, на местото Радишко на нивата на Ж. Ниниќ каде сеуште се наоѓа.

- Q. Satrius
Ferox vixit
annis III
h(ic) s(itus) e(st) Saturninus
5 et Felicula
f(aciendum) c(uraverunt).

сл. 133

Кв. Саџриј Ферок живееше 3 години. Тука е положен. Саџурнин и Феликула се појри-
жија да се направи (сјоменикој).

Бр. 141 (*IMS VI*, br. 83 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 141**) на-
вена од варовник (130 x 85 см.) со откришен фронтон во кој биле претставени две бисти,
околу натпиот профилирана рамка украсена со лоза од листови и грозје. Стелата е ви-
дана во фонтаната во Долно Солње.

- D(is) M(anibus)
Ale[x]ander vi-
xit annis
XVIII Cat[.]
5 ies Alexan-
dri filio
pientissi-
mo posuit.

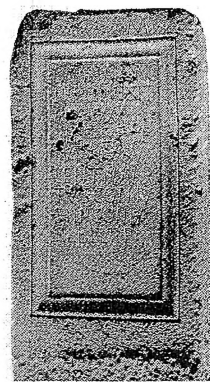

сл. 141

На боговиџе Мани. Александар живееше 19 години. Кај... на многу побожниот син
Александар го појстави (сјоменикој).

Бр. 183 (*IMS VI*, br. 84 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 183**) е на-
правена од бел мермер и откришена е во горниот дел (208 x 77 x 25 см). Пронајдена е во
Мирковци, на местото наречено Преку Река. Сега се чува во Археолошкиот музеј на
Скопје (инв.бр.241)

D(is) M(anibus)
 Ambia Longi-
 nia qi (!) vixit
 a[n]n(is) LXXX
 5 h(ic) s(ita) e(st).
 Vivius (!) Va-
 lenti (!) mari-
 tus coniu-
 gi inconpa-
 10 rabili (!) p(osuit).

сл. 183

На божесѣваѣа Мани. Амбија Лонѣинија која живееше 80 ѣодини, ѣука е ѣоложена. Вибиј на Валениј, соѣруѣоѣ се ѣоѣрижи да ѣо ѣосѣави (сѣоменикоѣ) на несѣоредлива-ѣа соѣруѣа.

Ропство

Античкото робовладетелско општество било разделено на две основни класи: робовладетели и робови. За робови се сметале сите што биле родени од мајка робинка, потоа воените заробеници без стекнато граѓанско право и најпосле тие што поради разни престапи биле казнети со лишување од слобода. Меѓу нив имало припадници на разни народи од освоените провинции на Римското царство.

Робовите главно се делеле на градски и аграрни. Покрај приватни, имало и многу државни робови. Нивниот труд бил бесплатно користен во сите дејности на римското општество. Робовите претставувале основна работна сила, но сепак не уживале никакви цивилни права. Потомство можеле да имаат, но затоа пак биле лишени од сите семејни права, патронот можел да ги продава, купува, да ги искористува без мерка, или да ги убива. За време на империјата нивната правна положба се подобрува законски, стануваат позаштитени и поумерено искористувани, но воглавно нивната состојба во општеството останува непроменета.

Робовите во Римската империја биле најнискиот сталеж, најбројните членови на една фамилија, и најчесто биле набавувани од освојувачките походи на Римската армија, т.е. не биле со италско потекло.

Ослободувањето на робовите, отпрвин ретко, станало зачестена појава во време на империјата. Робот ја добивал слободата или со паричен откуп, или како награда за својата верна служба на патронот. Ослободениот роб - *libertus*, *libertinus* - станувал Римски граѓанин, но со ограничени права, додека неговите деца биле на полно ослободени. Во однос на својот некогашен господар-патрон, ослободеникот до некаде останувал во зависна положба.

Ослободениците се занимавале со најразлични дејности, а меѓу нив имало и многумина образувани и способни луѓе кои вршеле битни функции во општествениот живот на Римското царство, особено во колониите.

Робовите имале само едно име, и име на оној во чијашто сопственост припаѓале. Името на сопственикот на робот било во генетив, за да се означи припадноста, а понекогаш му е придодаван зборот *servus*, кој често бил означуван со **S**. За време на царството, само робовите и луѓето од најниска класа биле означувани со едно име.

Понекогаш робовите носеле и по две имиња: второто завршувало на *-anus* и било изведено од некое лично име, од кое се гледа дека тој роб некогаш припаѓал на некој господар, но потоа поминал во сопственост на друг патрон.

Ослободениот роб во Римската империја обично носел по три имиња. Неговите *praenomen* и *nomen* биле исти како на господарот кој го ослободил, а неговиот *cognomen*, било всушност неговото име кое го носел како роб, а подоцна, по ослободувањето од ропството го употребувал како прекар. Пред овој прекар, во генетив е назначено личното име на неговиот претходен господар кој му станал патрон и заштитник, потоа ова име го прати зборот *libertus*-слободен, кој се скратува со *l(ibertus)* или *lib(ertus)*. Патронот на тој начин завзема место на легален татко којшто бившиот роб никогаш го немал.

Постоеле и случаи на директно ослободување од императорот, при што таквиот ослободеник пред својот прекар го ставал *Aug(usti) n(ostri) lib(ertus)*.

Робот ослободен од жена, го земал нејзиното гентилно име, или бидејќи жените вообичаено немале лични имиња, ослободеникот го земал името на таткото на својата поранешна господарка.

Што се однесува до бившите муниципијални или робови од колониите, бившиот *servus publicus*, како ослободеник најчесто го земал името *Publicius*, кое сведочело за неговата поранешна состојба. Ослободениците пак, кои припаѓале на некакво сталешко здружение, по ослободувањето земале имиња кои укажувале на професијата на членовите на здружението.

Секој ослободен роб кој сакал да го избрише сведоштвото за своето претходно ропство, подоцна го менувал *cognomen*-от на своето поранешно ропско име во некој друг прекар.⁷¹

Натписите со робови и ослободеници се прилично нерамномерно распределени на територијата на Скупи (сл. VII).

Флорентија, Евтихиј, Патамила, Аникет, и Епитинхан биле робови на големиот земјопоседник Фуриј Октавијан (**бр. 46, бр. 47**), Амабилис робинка на Руфриј Јуст (**бр. 49**). На натписите е забележан нивниот сервилен статус. Евтих робот на Корнелиј Магно (**бр. 96**) бил ливец на статуи од бронза, а Партенопа слугинката и наследничка на корникуларот *T.Dindius Marcellus* се погрижила за подигање на неговиот споменик. (**бр. 29**)

Од ослободените робови една група припаѓале на редот на августалите: *Phoebus* (**бр. 67**), *M.Ulpus Iulius* (**бр. 68**), и на севир-августалите: *Hilarus* (**бр. 71**), *Tertius* (**бр. 73**), *Primus* (**бр. 75**).

Голем број на либертини припаѓаат на ветераните од Седмата Клавдиева легија: *L. Marcianus Probatas*, *L. Marcianus Successus* (**бр. 17**) на ветеранот [*L. Marcianus---*]ndus, *P. Caetennius Felicianus* (**бр. 20**) ослободеник истовремено и наследник на *P. Caetennius Clemens*, *Petronius Teres* (**бр. 24**) на ветеранот *M.Petronius Severus*, ослободениците *Fortunata* и *Rhoios* (**бр. 26**), *Symphorus* ослободеникот кој се погрижил според оставен тестамент да му направи споменик на својот патрон (**бр. 41**). *Terentius Macrinus* (**бр. 43**) е ослободеник на кентурион чиешто име го читаме на саркофар. На *L. Apuleius Valens* ветеран на *legio V Macedonica*, ослободеничка но во исто време и сопруга му била *Hesperis* (**бр. 40**). Соп-

⁷¹ Cagnat R, *Cours d' épigraphie Latine*, (80-87) Paris 1914.

руги ослободени од нивните мажи биле и Catinia Festa (**бр. 98**) и сопругата на Q. Nerius Fortunatus (**бр. 102**), од нејзиното име сочуван е само почетниот дел Muc[---].

Грчкото име Tysche многу често се среќава кај робинките и ослободеничките (**бр. 99, бр. 100**). За време на царството познавањето на грчкиот јазик и култура претставувало составен дел од образованието во високите кругови на тогашното општество, па на децата за дадилка и гувернанта им се давала жена со грчко потекло, чијшто мајчин јазик бил грчкиот. Овие дадилки биле многу омилен и почитувани, за тоа сведочи големиот број на надгробни натписи посветени со нивните имиња. Грчкото име Παρθενότη е дадено во латинска транскрипција. Тука тоа припаѓало на жена од кругот на романизирани домородци, најверојатно некој нејзин прадедо добил граѓанско право од некој од императорите од gens Flavia, кога и Скупи бил подигнат на степен на колонија. Ова име се среќава на натписот од Бањани (**бр. 29**) и можеби Parthenope од Бањани можела да биде дадилка на мајката на Παρθενότη од овој натпис (**бр. 99**). Teufia Nice (**бр. 103**) веројатно била од грчко потекло. По ослободувањето, покрај името на господарот, си го задржала своето робовско име како праепомен. Со сигнумот Ingenua што го носи нејзината ќерка Валерија, е означена разликата во општествената положба на мајката која била ослободена робинка и делумно зависна од својот патрон и ќерката која била потполно слободна (ingenuitas, atis f. сталеж на човек роден на слобода). Обичајот во натписите да се споменуваат прекари: signa, vocabula бил воведен во Рим за време на Антонините.

Од островот Лезбос, од градот Метимна во Скупи се доселил ослободеникот L. Cornelius (**бр. 108**), можеби во функција на трговец.

Blicities ослободеникот (**бр. 101**) е извршителот на тестаментот на Maria Maxima. Caecilia Ianuaria (**бр. 106**) на својот господар Sextus Caecilius Bio му подига споменик и Valerius Fortunatus (**бр. 104**) како заеднички ослободеник на C. Valerius Herculanus и на Mar() Munatia е дедикант на нивниот споменик.

На надгробен натпис (**бр. 97**) покојната го носи името Afrodisia. Ова име особено е распространето меѓу робови и ослободеници.

Бр. 96 (IMS VI, br. 115 со постарата литература) надгробната плоча (**сл. 96**) е направена од варовник, со димензии 74 x 63 x 18 см, откриена е преку натписното поле. Пронајдена е во 1929 година во Злокуќани, секундарно употребена во гроб. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 258).

Eutucho statu-
uario Cor-
neli Magni
vixit an(n)is XXV
5 h(ic) s(itus) e(st).Publicia Sec-
[u]nda bene
[merenti---].

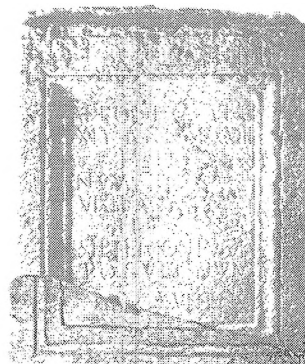

сл. 96

На скулпторот Евтих (роб) на Корнелиј Магно, живееше 25 години. Тука е положен. Публикија Секунда на добро заслужниот...

Бр. 97 (*IMS VI, br. 82* со постарата литература) надгробната стела (**сл. 97**) направена од варовник (220 x 102 x 25 cm) откриена во горниот дел била пронајдена во Бардовци. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 157).

D(is) M(anibus)
Afrodisia vi-
xit ann(is) [X]XXXIII
h(ic) s(ita) e(st).
5 Numerius
vixit ann(is) LX
h(ic) s(itus) e(st).
Sibi et coniugi
posuit Nume-
10 rius. [Ha]ec sunt.

сл. 97

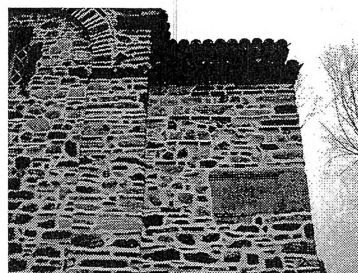
На бо̀говииѐ Мани. Афродисија живееше 43 години. Тука е положена. Нумериј живееше 60 години. Тука е положен. За себе и за сојузгајѝа Нумериј постави (сиоменик). Тука се (положени).

Бр. 98 (*IMS VI, br. 98* со постарата литература) надгробната стела (**сл. 98, сл. 98a**) е направена од варовник, со димензии 117 x 62 x 25 cm. Откриена е хоризонтално во горниот дел. Релјефното поле се состои од три ниши: во средната која завршува шилесто претставена е корпа со две вретена, а страничните засводени ниши украсени се со розета. Стелата е сполија, созидаана во надворешната, јужна страна на црквата Света Богородица во Матка.

Catinia
Catini l(iberta)
Festa vix(it)
ann(is) XX[.]X
5 h(ic) s(ita) e(st).
M.Catinus
Crispus l(ibertae) et coniugi
pientissim-
ae
10 f(aciendum) c(uravit).

сл. 98

сл. 98a

Катинија Фестиа, ослободеничка на Катиниј живееше ... години. Тука е положена. М. Катиниј Крисп на ослободеникаѝа и многу побожнаѝа сојузга се погрижи да се направи сиоменикойѝ.

Бр. 99 (*IMS VI, br. 116* со постарата литература) надгробната стела (**сл. 99**) е направена од варовник, со димензии 150 x 76 x 12 см, откриена е преку натписното поле. Пронајдена е во 1956 година, во Љуботен на локалитетот Јазирци. Датирана е во средина на 3 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр.565).

[D(is) M(anibus)]
[Flavia Par-
thenopes]
li(berta) Tyche v(ixit)
5 an(nis) LX Flavi-
a Parthe-
nope nu-
triculae
et liberte(!)
10 bone(!) b(ene)
m(erenti) p(osuit).

сл. 99

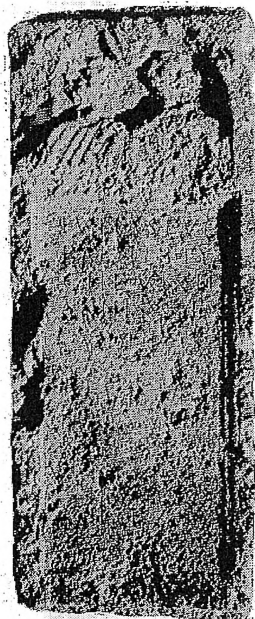

*На божествата Мани, ослободеничката Тиха живееше 60 години. Флавија Парџено-
ва на многу заслужната храништелка и добрата ослободеничка ѝ остави (својот).*

Бр. 100 (*IMS VI, br.125* со постарата литература) надгробната стела (**сл. 100**) е направена од варовник (197 x 77 x 19 см). Во фронтонот кој е откриен во горниот дел, во ниша релјефно се претставени бисти на две жени, над нив гирланда, на десно чешел а на лево огледало. Пронајдена е во Скопје во 1954 година, на локалитетот Рокомија се-
кундарно употребена во гроб од 4 век. Датирана е во првата половина на 2 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 557).

Iulia Seve-
rae lib(erta) Ty-
che vixit
annis L
5 h(ic) s(ita) e(st).

сл. 100

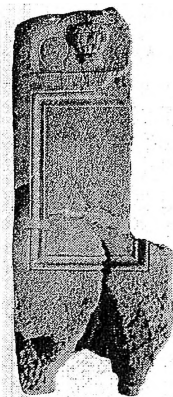

Јулија Тиха ослободеничка на (Јулија) Севера, живееше 50 години. Тука е положена.

Бр. 101 (*IMS VI*, br. 131 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 101**) е направена од бел мермер (192 x 83 x 30 см), прекршена е на два дела, уништена во долниот дел, во страничниот десен дел и во горниот дел на фронтоноот. Во средината на фронтоноот претставен е голем сад, лево од него огледало, а од десно свастика; под огледалото претставен е чешел. Пронајдена е во Драчево во 1953 година, на локалитетот Коскарова Тумба, секундарно употребена во гроб од 4 век. Датирана е во 3 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 566).

- D(is) M(anibus)
 Maria Maxi-
 ma vix(it) an(nis)
 L. M.Marius
 5 Blicities l(ibertus) e(x) t(estamento)
 e(ius) p(onendum) c(uravit) et Val(erii) Sa-
 binianus et
 Maximianu-
 s f(ilii) m(onumentum) p(arenti) b(ene) m(erenti) f(ecerunt).

сл. 101

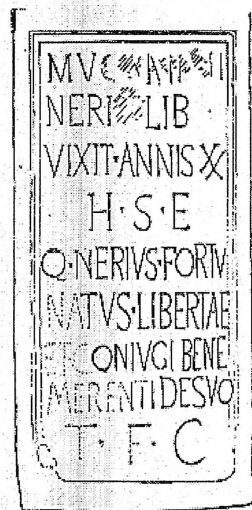

На божесѣваѣа Мани. Марија Максима живееше 50 години. М. Мариј Бликиѣиѣј ослободеникоѣ сѣоред нејзиниоѣ шесѣаменѣ се ѣоѣрижи да ѣосѣаѣи (сѣоменик), и Валериј Сабиниѣан и Валериј Максимиѣан синоѣиѣе на добро заслужнаѣа родиѣиѣелка ѣо наѣравиѣа сѣоменикоѣи.

Бр. 102 (*IMS VI*, br.134 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 102**) била пронајдена во Скопје од Evans, потоа исчезнала. Од натписот е сочуван само препис.

- Muc[---]
 Neri lib(erta)
 vixit annis XX
 h(ic) s(ita) e(st).
 5 Q.Nerius Fortu-
 natus libertae
 et coniugi bene
 merenti de suo
 t(itulum) f(aciendum) c(uravit).

сл. 102

Мук..., ослободеничка на Нериј живееше 20 години. Тука е ѣоложена. Кв. Нериј Фортунаѣи на ослободеничкаѣа и добро заслужнаѣа соѣруѣа на свој ѣрошок се ѣоѣрижи да се наѣрави наѣѣиѣсоѣи.

Бр. 103 (*IMS VI*, br. 146 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 103**) е направена од мермер (197 x 72 x 19 см.). Откршена е во должина од левата страна. Петоаголниот фронтон завршува во горниот дел со борова шишарка, во средина претставена е голема розета, чешел и огледало. Пронајдена е во Драчево во 1949 година. Датирана е во 3 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 498).

D(is) M(anibus)
Teufia Ni-
ce Teufi Va-
leri lib(erta)
5 vixit an(nis) LXXX
h(ic) s(ita) e(st).
Teufia Valeria
quae et Inge-
nua filia
10 fac(iendum) cur(avit).

сл. 103

На божесѝваѝа Мани. Теуфија Ника, ослободеничка на Теуфиј Валериј живееше 80 години. Тука е положена. Теуфија Валерија ќеркаѝа која е и Ингенуа, се погрижи да се направи сѝоменикоѝ.

Бр. 104 (*IMS VI*, br. 149 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 104**) била пронајдена во Љубанци, Evans ја видел во 2 фрагменти. Фронтонот бил украсен со спирална розета. Стелата е исчезната, сочуван е само препис од натписот.

D(is) M(anibus)
C. Val(erius) Hercu-
lanus vix(it) an(nis)
LX h(ic) s(itus) e(st). Mar()
5 Munatia f(aciendum) c(uravit).
[Mar()] Munatia
[vi]x(it) an(nis) LX
viva sibi et
marito f(aciendum) c(uravit).
10 et Val(erius) For-
tunatus lib(ertus)
communes (!) f(ecit).

D M
C • VAL • HERC
LANVS • VIX • N
LX • H • S • E • MR
MUNATIA • F • C
MAR. MUNATIA
VIX • AN • LX •
VIVA • SIBI • E
MARITO • F • C •
E VAL FOR
TVNATVS • LIB
COMVNES
• F •

сл. 104

На божесѝваѝа Мани. Г. Валериј Херкулан живееше 60 години. Тука е положен. Мар... Мунаѝиѝа се погрижи да се направи сѝоменикоѝ. Мар... Мунаѝиѝа живееше 60 години. Додека беше жива за себе и за сојузгоѝи се погрижи да се направи (сѝоменикоѝ) и Валериј Форѝунаѝ заедничкиоѝ ослободеник го направи (сѝоменикоѝ).

Бр. 105 (*IMS* VI, br. 108 со постарата литература) надгробната плоча (сл. 105) е направена од бел варовник, со димензии 53 x 62 x 18 см и откришена е од сите страни. Пронајдена е во Љубанци. Не е познато каде се наоѓа сега.

L.Corneli-
us L.l(ibertus) dom(o)
Methymneus
vix(it) an(nis) LXXV

5 [---

сл. 105

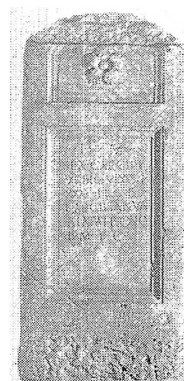
Л. Корнелиј, ослободеник на Л., од градои Метимна, живееше 75 години..

Бр. 106 (*IMS* VI, br. 96 со постарата литература) надгробната стела (сл. 106) е направена од мермер, со димензии 230 x 82 x 32 см., со полукружен фронтон украсен со розета. Пронајдена е во Бардовци, сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 142).

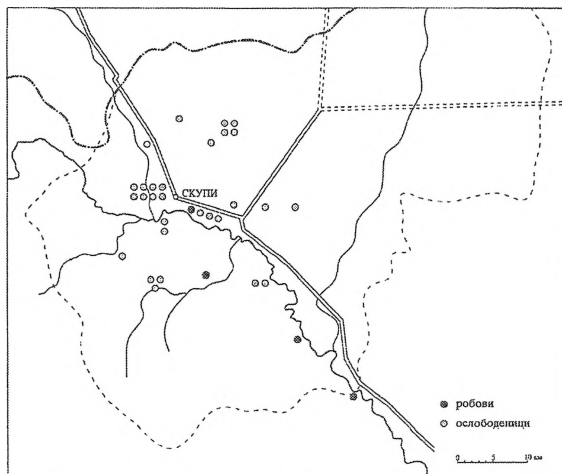
D(is) M(anibus)
Sex(tus) Caecili-
us Bio vix(it) an(nis)
XXX h(ic) s(itus) e(st).

5 Caecilia <Ia>nua-
ria patrono
b(ene) m(erenti) f(aciendum) c(uravit).

сл. 106

На боговије Мани. Сексј Кајкилиј Био живееше 30 години. Тука е положен. Кајкилија Јануарија на добро заслужниот њајрон се њогрижи да го направи сиоменикој.

сл. VII

IV. ЗА НЕКОИ ФОРМИ НА РОМАНИЗАЦИЈАТА

1. НАТПИСИ И РОМАНИЗАЦИЈА

Самата распространетост на каменорезачките работилници заедно со нивната временска последователност ја дава основата за проучување на Хеленизација и Романизација на античкиот свет, на исток и на запад. Може да се каже дека натписите ги означуваат нивните граници и размер, во Германија или Британија, исто како и во Африка, во Сирија и во Балканските земји. Времето во кое тие се појавиле, колку често се појавуваат, како изгледаат, самото тоа ни ја прикажува историјата на еден предел.⁷²

Во нашите досегашни а и идни излагања на натписите им се придава улога на клучен извор. Како и секој вид на извор кој нема иста исказна вредност за секое прашање, за секоја област и за секој период така и епиграфското предавање има временски, местни и социјални граници.

ВРЕМЕНСКИ ГРАНИЦИ НА НАТПИСНИОТ МАТЕРИЈАЛ ВО СКУПИ – ПОЧЕТОК И ТРАЕЊЕ НА ПОСТАВУВАЊЕ НА НАТПИСИ

Започнувањето на масовно поставување натписи се совпаѓа со промените во историјата на дадената област. Значи се додека спонтано или организирано не се реализирал општествен живот, за натписи немало публика. Муниципијално организирани заедници, потоа *Canabae* со консолидирано жителство или рударските дистрикти со нивните тела на закупци управувачи кои поттикнувале впечаток на трајност масовно поставувале натписи, додека кај логорите со привремено гарнизонски трупи, особено кога логорот имал само привремен и минлив карактер не постоела причина за поставување на натписи.⁷³

Целокупниот сепулкрален материјал со натписи може да се подели на:

а) Натписи на ветерани кои се дојдени во Скупи преку дедукција, и група ветерани дојдени не многу подоцна од првите. Тие можат да се датираат од 80 - 130 година од н.е. Тие ја содржат трибата (*tribus*), филијацијата (*filiatio*) и потеклото (*origo*) на ветеранот. Кај нив не се употребувала консекративната формула *Dis Manibus*.

б) Поголем број на надгробни натписи, кои се од подоцнежното време, кај нив според критериумите, не е можно да се определи нивното точно датирање. Тие се натписи на цивилни лица и на војници. Кон оваа група припаѓаат натписи на кои е дадена консекративната формула (*D.M.*), и натписи со родовите имиња Флавиј (Flavii), Улпиј (Ulpii) и Аелиј (Aelii). Кај некои се јавува филијацијата, но трибата и потеклото не се воопшто дадени.

в) Најдоцната група од почетокот на 3 век од н.е е составена од мал број натписи, кај кои многу често се јавуваат лигатурите. Најчесто тоа се цивилни, семејни натписи.

⁷² Robert L. *Die epigraphik der klassischen welt*, Bonn 1970.

⁷³ Mócsy A, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970.

Во втората половина на 3 век натписите престануваат; доцно античките сосема фалат.⁷⁴

Најстариот епиграфски споменик, е надгробниот натпис од прилика од времето на владеењето на Нерон, датиран кон крајот на 70 години од н.е, најверојатно пред основањето на колонијата на ветеранот L. Valeris Galenus од легијата IIII Macedonica.⁷⁵ Изведбата на надгробната стела е зачудувачки груба и едноставна, и се издвојува од изведбите на останатите ветерански надгробни споменици. Ракописот е многу неспретен и буквите имаат значителен курзивен карактер. Најверојатно каменот бил изведен од некој обработувач на камен кој не бил навикнат да врежува натписи на истите, а тоа можеби кажува дека за време на поставувањето на овој надгробен споменик, во Скупи немало работилници за изработка на надгробни споменици. Помеѓу најстарите надгробни стели, од последната четвртина на 1 век од н.е спаѓаат стелите на: ветеранот T. Abudius Priscus од Legio VII Claudia (*IMS* VI, 48), на ветеранот G. Iulius Velox од Legio V Alauda (*IMS* VI, 41), на војникот и декурион M. Octavius Valens од Legio V Macedonica (*IMS* VI, 42), на ветеранот L. Apuleius Valens од Legio V Macedonica (*IMS* VI, 43), на Posis Flavius (*IMS* VI, 142).

Вотивните натписи во Скупи може да се поделат на 2 групи: оние кои припаѓаат на 2 век од н.е и почетокот на 3 век од н.е,⁷⁶ и оние кај кои поради различни причини, како општетеноста на споменикот, а со тоа и самиот натпис не може да се утврди нивното датирање. Значи, жителите на Скупи, како војската така и цивилното население натписите упатени до божествата ги поставувале, кога Скупи веќе одамна имал статус на римски град.

При поставувањето на натписите, треба да се земе предвид и друг фактор, особено при поставувањето на почесните натписи, кои на некој начин имале официјален карактер. Почесните натписи од Скупи до сега 4 на број⁷⁷ потекнуваат од првата половина на 3 век од н.е. Натпис подигнат во чест на Септимиј Север и неговиот наследник Марк Аврелиј Каракала (**бр. 145**), мал фрагмент од почесен натпис, на којшто само се читливи имињата на Септимиј Север и Каракала,⁷⁸ на императорот Галиен, кого жителите на Скупи го нарекуваат еднаков по душа и лик на боговите, (**бр.146**) се натписни изјави на лојалност или пак на додворување кон римската власт, но во секој случај прифаќање на истата од жителите на Скупи; на тој начин гледаме како натписите и римското владеење биле тесно поврзани.

Исто така, и милјоказите, кои во Скупи биле поставувани од 2 до 3 век од н.е немале приватен карактер. Покрај означувањето на милјите од едно до друго место, тие го славеле со разни епитети римскиот владетел; уште еден доказ за прифаќањето на романизацијата.

⁷⁴ Исклучок прави фрагментот од христијански натпис на тула (*IMS* VI, br. 185, за кој Evans, (Researches, 128, 132, fig.88 = CIL, III, 8236) вели дека е единствениот христијански за кој што тој знае од Скупи.

⁷⁵ *IMS* VI, br. 39

⁷⁶ Исклучок прави вотивниот натпис датиран во последната четврт на 1 век, бр. 15, опишан кај декурионите.

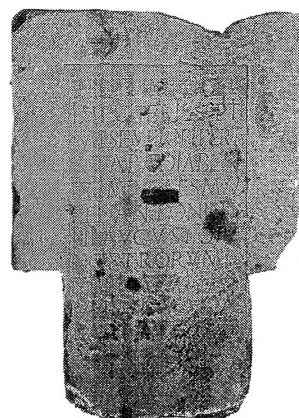
⁷⁷ 3 на владетели, 1 цивилен

⁷⁸ *IMS* VI, 22

ПОЧЕСНИ НАТПИСИ

Бр. 145 (*IMS VI* br. 21 со постарата литература) базата (**сл.145**) направена од мермер со димензии 126 x 87 x 76 см, била пронајдена во 1932 година во Бардовци. Датирана е во почетокот на 3 век од н.е, во годините од 201-209. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. број 433).

[[P. Septimio Se]]
 Imp(eratoris) Caes(aris) L. Septi-
 mi Severi Pi(i) Pert(inacis)
 Arab(ici) Adiab(en)ici
 5 et Imp(eratoris) Caes(aris) M.Au-
 reli Antonini
 Pii Augustor(um)
 nostrorum
 [[et fratris no-
 10 bilissimi Cae-
 saris [---]]
 [---]

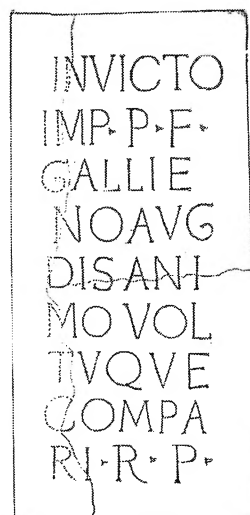

сл. 145

(За сѝас) на имѣератѣорѣи Кајсар, Л. Сейтѣимѣ Север, ѣобожен, сѣѣраен, арајски, Ади-
 јабеник и на имѣератѣорѣи Кајсар М. Аврелиј Анѣонин од нашиѣе Авѣусѣи, и на нај-
 блаѣородниѣи браѣи Кајсар...

Бр. 146 (*IMS VI*, br. 23 со постарата литература). База (**сл. 146**) од бел мермер била пронајдена на Давина, на местото Царевец, потоа исчезнала. Датирана е во 3 век од н.е, веројатно од 260-268 година.

[I]nvicto
 [I]mp(eratori) P(io) F(elici)
 [G]allie-
 no Aug(usto)
 5 dis ani-
 mo vol-
 [t]uque
 compa-
 [r]i r(es) p(ublica).

сл. 146

На нейобедливиѣи имѣератѣор, ѣобожен и срекен Галиен Авѣусѣи, на еднаквиѣи ѣо
 душа и лик со боѣовиѣе. Локалнаѣи заедница.

МЕСТНИ ГРАНИЦИ НА ЕПИГРАФСКОТО ПРЕДАВАЊЕ НА ТЕРИТОРИЈАТА НА СКУПИ

На територијата на римската колонија Скупи, можеме да разликуваме централна и периферна област. Централниот дел го претставува самиот град Скупи. Топографијата на градот Скупи е определена уште одамна⁷⁹. Градот е со четвртеста основа со должина 2.500 римски стапки (738 м.) и ширина 2000 стапки (590 м.), ориентиран во правецот јз-си, североисточниот крај му е искачен на платото на Зајчев рид, и неговата површина изнесува нешто повеќе од 40 ха. Од сите страни на градот лежат неговите стари гробишта. На север, покрај северниот пат, денес овој пат води за Визбегово, Западната некропола, покрај денешниот пат за Бардовци, потоа, јужно од градот, на тесниот простор до Вардар и до античкиот мост се наоѓа малата јужна некропола, и источната некропола, со површина од околу 30 - 50 ха, која на југо запад се протега под денешното село Злокуќани.

Натписите не се подеднакво распоредени по територијата (Сл. VIII). Најголемиот број натписи ги има во градот, односно централната област, на местото на денешното Бардовци и Злокуќани. Тој центар се одликува со густина на наоѓалишта на натписите, и ги содржи сите видови на натписи, надгробни, вотивни, почесни и натписи на милјокази. Во I век од н.е по изградбата на колонијата натписите биле поставени во центарот, каде што најверојатно биле сместени првите каменорезачки работилници. Надвор од централната област, кон периферните делови густината на наоѓалишта на натписен материјал се намалува.

Во селото Визбегово, кое лежи во централната област, на локалитетот, кој денес се нарекува Кавгалија, кој претставува пространа и лесно пристапна рамнина и од каде се отвара убав поглед кон Зајчев рид, еден натпис (бр. 147) ни потврдува дека тука постоело селото Кавадин (Viculus Cavadinus) кој во првата половина на 2 век од н.е бил под јурисдикција на Скупи, кој тогаш веќе имал статус на римски град. Жители на ова село биле Annaea Clementilla на која што ова село, поради некоја заслуга и го подига споменикот; потоа C. Iulius Rufus, со своето семејство (бр. 148).

Од западната некропола потекнуваат 3 надгробни натписи, пронајдени, во онаа положба која биле поставени, in situ (сл. A). На едниот е спомнат Genius Macelli, (бр. 149) другиот се однесува на светилиштето на Херкул (бр. 150), третиот натпис датиран во 2 век од н.е го содржи гентилното име на Valerii (бр. 151).

Од источната некропола, од голема важност е надгробниот натпис на Timonius Dassus,⁸⁰ декурионот на II Aurelia Dardanorum, кој бил убиен од Костобоките, и кој содржи податоци за историските случувања кои се однесуваат на Скупи и на регионот, за време на Маркоманските војни, и индиректно помага во датирањето на првото камено утврдување на Скупи, т.е 170 година од н.е, откако Костобоките извршиле инвазија на провинцијата. Од атарот на оваа некропола потекнува надгробната стела на Јулија Олимпија, со грчки натпис, од крајот на 1 век од н.е.⁸¹

Во периферните области на територијата на Скупи се јавуваат мал број на натписи, и тоа мали олтари, со едноставна правоаголна форма, како бр. 175, бр. 53, бр. 173, бр. 47, бр. 176, (и тој од Зелениково), и два милјоказа од Катланово, или воопшто не се среќаваат натписи во јужната и делумно западна периферна област, која е планинска, со Сува планина и Карадица. Најверојатно тука биле поставувани мали споменици, кои можеле да издржат транспорт на кола, од централната област каде што

⁷⁹ И. Микулчиќ, Скупи од I-VII век, *Скопје со околните њивдини*, Скопје, 1982, 41.

⁸⁰ Овој натпис, бр. 62 е преведен кај Декурионите.

⁸¹ Бр. 162, види стр. 116-117.

биле обработувани во каменорезачките работилници или пак биле изведувани од локални, не специјализирани каменоресци, а во планинските области тешко пристапни, отсутствувале секаков вид на натписи.

Бр. 149 Надгробна стела (сл. 149) од мермер (216 x 82 x 22 см) со петоаголен фронтон на врвот украсен со борова шишарка делумно откршена, од страните акротерии во форма на полупалмети, а во средина розета во релјеф со четири листа.⁸²

D(is) M(anibus)
C.Iul(ius) Arteas
vixit ann(is) XLV
sodales
5 a genio ma-
celii curan-
te gene(ro) For-
tunato.

сл. 149

На бо̀говииѐ Мани. Гај Јулиј Аретјас живееше 45 години. Здружението (другариите) од заштитничкој на пазарот со заложба на зетот Фортунај (го поди́гнаа сѐменикој).

Бр. 150 Надгробна стела (сл. 150) од мермер (210 x 83 x 20 см) со полукружен фронтон во горниот дел украсен со борова шишарка, во средина украсена со розета.⁸³

D(is) M(anibus)
Smaragdus
vix(it) ann(is) XXXX
h(ic) s(itius) e(st).
5 cultorens (!)
templi Her-
culis id est
Val(erii) Saturia-
ni sub aedili-
10 cio Val(erii) Eutyche-
tis et qvestura
Laevi Iuliani
f(aciendum) c(uraverunt).

сл. 150

На бо̀говииѐ Мани. Смарагд живееше 40 години. Тука е положен. Почитувачието од храмот на Херкул, то ест под едилство на Валериј Сапуријан и Валериј Евтихей, и под квестура на Лаевиј Јулијан, се подрижија да се направи сѐменикој.

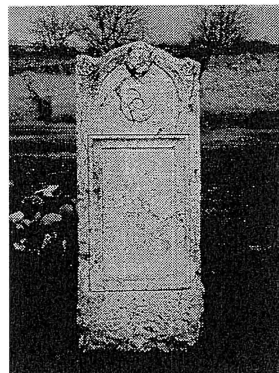
⁸² Стелата е објавена: L. Jovanova, Scupi from the 1st to the 3rd century according to new archaeological and epigraphic discoveries, *Römische städte und festungen an der Donau*, akten der regionalen konferenz, Beograd 16-19 Oktober, 2003, 159.

⁸³ Ibid. str. 160

Бр. 151 Надгробната стела (сл. 151) од мермер (214 x 84 x 21 см) со заокружен фронтон, во горниот дел украсен со борова шишарка а од страните со акротерии во форма на полупалмети, во средината стилизирана розета. Откриена е во 1990 година. Датирана е во 2 век од н.е.⁸⁴

D(is) M(anibus)
Val(eria) D(or)is
vix(it) ann(is) XXV
h(ic) s(ita) e(st).

5 C. Val(erius) Paties
sorori
bene merenti
f(aciendum) c(uravit).

сл. 151

сл. А

На бо̀говиѝе Мани, Валерија Дори(с) живееше 25 години. Тука е положена. Г. Валериј Паиѝеј на добро заслужнаѝа сесѝра се по̀брижи да го наѝрави сѝоменикоѝ.

Бр. 147 (IMS VI, br. 86 со постарата литература) надгробната стела (сл. 147) е направена од варовник, со димензии 212 x 65 x 25-32 см, со полукружен фронтон, во горниот дел откришен и украсен со розета. Пронајдена е во 1966 година, во село Визбегово, на локалитетот Кавгалија, секундарно употребена за конструкција на гроб. Сега се чува во Музеј на град Скопје. Датирана е во почетокот или средината на 2 век од н.е.

D(is) M(anibus)
Annaea Cle-
mentilla vix(it)
ann(is) XL h(ic) s(ita) e(st).

5 Vicus Cava-
dinus
f(aciendum) c(uravit).

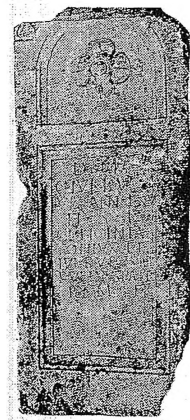
сл. 147

На бо̀говиѝе Мани, Анаеја Клеменѝила живееше 40 години. Тука е положена. Селоѝо Кавадин се по̀брижи да го наѝрави сѝоменикоѝ.

⁸⁴ Стелата е објавена: Л. Јованова, Скупи- западна некропола, МАА 13 Скопје 1993, 195-196.

Бр. 148 (*IMS VI*, br. 128, со постарата литература) надгробната стела (**сл. 148**) 210 x 90 x 24 см е од варовник, со полукружен забат, откриен во горниот дел, во средина има розета, а од едната страна остаток од акротерија. Датирана е во првата четвртина или најдоцна од средината на 2 век од н.е. Сега се чува во Музеј на град Скопје.

D(is) M(anibus)
C. Iul(ius) Rufus
vix(it) ann(is) LXV
h(ic) s(itus) e(st)
5 Cl(audia) Licinia
coniux et
Iul(ii) Rufus et
Rufinus patri
b(ene) m(erenti) f(ecerunt).

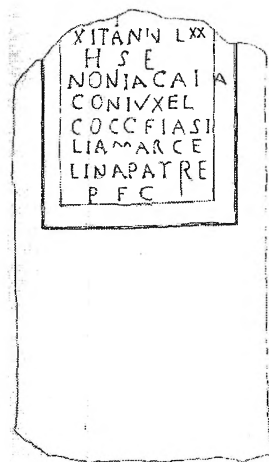

сл. 148

На божесѣваѣа Мани. Г. Јулиј Руф живееше 65 години, ѿука е ѿложен. Клавдија Ликинија соѿругаѣа, Руф Јулиј и Руфин Јулиј на добро заслужниоѣ ѿаѣко го наѣравија сѣоменикоѣ.

Бр. 152 надгробната стела (**сл. 152**) е пронајдена во јужниот дел на источната некропола, во мај 1981 година, секундарно употребена, во гроб (бр.233) од 4 век од н.е, недостасува нејзиниот горен дел, датирана е на преминот од 2 во 3 век од н.е. Не се знае каде се наоѓа.⁸⁵

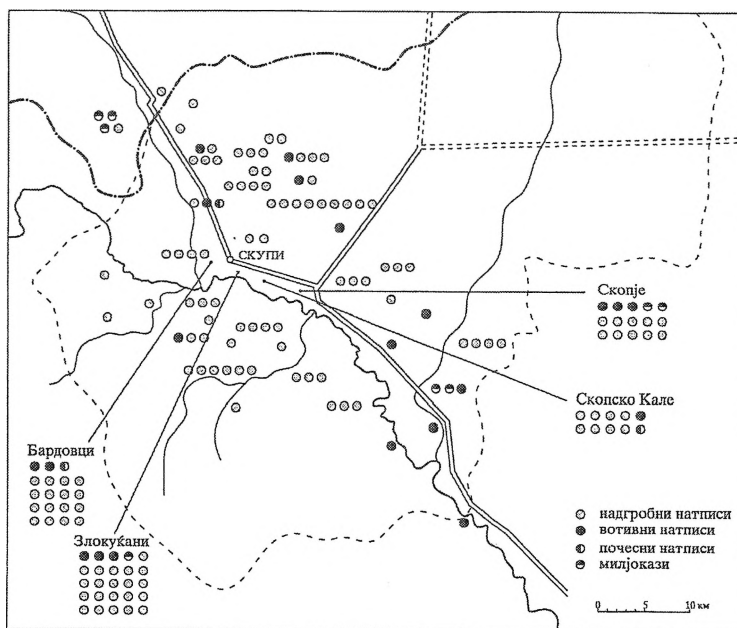
vi]xit ann(is) LXX
h(ic) s(itus) e(st).
Nonia Caia
coniux et
5 Cocceia Si-
lia Marce-
lina patri
p(ie) f(aciendum) c(uraverunt).

сл. 152

... живееше 70 години, ѿука е ѿложен. Нонија Каја соѿругаѣа, Кокеја Силија и Маркелина, на ѿаѣкоѣо, ѿбожно се ѿгорижија да се наѣрави сѣоменикоѣ.

⁸⁵ Стелата е објавена кај: М. Ивановски, Ж. Винчиќ, Скупи - источна некропола, 1981, *МАН* 9, 1988, 165-174.

Сл. VIII Шемајски приказ на распространетост на најчистиот материјал

СОЦИЈАЛНИ ГРАНИЦИ НА ПРЕДАВАЊЕ НА ЕПИГРАФСКИОТ МАТЕРИЈАЛ

Поставувањето на натписите се објаснува и со социјалните причини, почетокот на натписите е поврзан со востановен општествен живот според римски начин.

Границите на натписниот материјал се објаснуваат во најголема мера со социјалните причини, односно почетокот на поставувањето натписи е поврзан со востановен општествен живот според римски начин. Натписите ги оставиле извесни слоеви на општеството, а типовите на гробните споменици ја покажуваат социјалната положба на покојниците.

За епиграфски опфатливиот слој на населението во Скупи покарактеристични се надгробните натписи отколку вотивните натписи.

Ветераните на легиите во Скупи оставиле забележителен број на натписи. Нивните имиња ги оставиле само на надгробни натписи. Тие сите припаѓале на ист среден социјален слој, тоа ни го покажуваат оставените споменици, скоро сите направени од скроман материјал - варовник, дури и извесна унифицираност во обработката - скоро сите претставени со триаголен фронтон и слична декорација.

Декурионите оставиле надгробни натписи но се јавуваат и како дедиканти на посвети на божества. Тие му припаѓале на високиот богат слој во Скупи за што сведочи погребувањето во саркофаг, квалитетно направените од мермер стели и убаво украсените плочи.

Сенаторските семејства припаѓале на горните социјални слоеви, но до сега за нив дознаваме преку натписите кои ги оставиле нивните робови.

Надгробните споменици кои ги оставиле августалите и сефир августалите укажуваат на тоа дека и тие припаѓале на повисоките социјални слоеви.

Скромно направените надгробни споменици од поевтин матерјал ја потврдуваат ниската социјална припадност на робовите. За разлика од нив ослободениците припаѓаат на повисок ранг.

Бенефикијарите во Скупи имаат поставено олтари, а воопшто не се појавуваат на надгробни споменици.

Автохтоните перегрини оставиле надгробни споменици од скап мермер и од скромен варовник; но убавата декорација на нивните споменици укажува дека тие ја претставувале средно богатата класа на Скупи.

Различните надгробни споменици од скромни до побогато исклесани со внимателно врежани букви кај обичното- романизирано население, а тука се вбројуваат и оние кои носеле царски гентилни имиња, укажуваат на мешовита социјална положба; и кај нив може да се зборува за постоење на една средна класа. До сега од нив ни се познати само шест вотивни натписи.

2. ШИРЕЊЕ НА ЛАТИНСКИОТ ЈАЗИК И ПИСМО

Спомениците со врежани натписи на латински јазик, можат да ни послужат како извор за проучување на ширењето на латинскиот говор и писмо, ако претпоставиме дека оние кои ги изработувале натписите биле со големи јазични и писмени способности.

Изработката на натписите се вршела во неколку фази. Откако каменот ќе се отсече, се измазнува и дотерува. Потоа се врши уредување на текстот со обележување на самиот камен со четкица натоена со боја, или пак со јаглен или креда или со плитко врежување според однапред дадениот концепт, а означените букви се вдлабуваат со длето. Во оваа постапка учествувале неколку лица, оној кој го нарачува натписот, оној кој го уредува и клесарот кој ги прави, ги вдлабува и ги обликува буквите. Затоа често на натписите се јавуваат грешки, кои на некој начин ни ги покажуваат јазичните познавања на населението во определена област.

Ординацијата на натписите понекогаш ја вршело приучено лице, па некои букви на натписите настанале само со просто зголемување на буквите од обичното писмо од концептот. Овие натписи го покажувале писмото кое било во употреба во секојдневниот живот, буквите во натписите покажуваат курзивен карактер. Примерите од овој вид на територијата на Скупи, се надгробниот натпис на Катинија Феста (**бр. 98**), надгробниот натпис на ветеранот Лукиј Валериј Гален (**бр. 31**), и тој на Местула (**бр. 83**).

Грешка при ординацијата е направена кога со поплитко врежување било означено E, па потоа поравено во F, $M(arc)i\ e = M(arc)i\ f(ilius)$ на надгробниот натпис на ветеранот М. Петрониј Север (**бр. 24**).

Грешка на ординаторот на натписот или на клесарот, направена е кога K е врежано наместо R, кај скратената форма E.Q.K која означува E(q)ues R(omanus) (**бр. 50**).

Кај натписот на покојната Јулија Маркелина (**бр. 143**), се забележува грешка на ординаторот или на клесарот, кој како да заборавил да го вреже и другиот покојник Г. Јулиј Кајан, па откако го завршил натписот го вметнал неговото име со помали букви.

ФОРМИ СВОЈСТВЕНИ НА ВУЛГАРНИОТ ЛАТИНСКИ УПОТРЕБУВАНИ НА НАТПИСИТЕ

Голем број од натписите покажуваат извесно отстапување од класичниот латинитет. Тие содржат форми својствени на вулгарниот латински јазик, тоа бил говорниот јазик на средните и ниски слоеви на римскиот народ, на римските војници и трговци.

Следните примери го потврдуваат тоа:

1. Колебањето помеѓу АЕ и Е. Начинот на пишување се колеба не само во еден правец, каде АЕ е претставено со Е, туку и наместо Е е напишано АЕ. Отклонот доаѓа од разликата помеѓу говорот и ортографскиот чин на пишувањето на зборовите:

1. diis deabusquae наместо diis deabusque, (бр. 15)
2. legionis III Flaviae наместо Flaviae, (бр. 37)
3. questor наместо quaestor, (бр. 17)
4. а) filie piissime наместо filiae piissimae, (бр. 119)
б) piissime наместо piissimae, (бр. 119)
5. Corneficie Primitibe vive наместо Corneficiae Primitivae vivae, (бр. 120)
6. liberte bone наместо libertae bonae, (бр. 99)

2. Постојат и примери за испуштање на п пред i :

1. coiux наместо coniux, coiugi наместо coniugi, (бр. 45)
2. coiugi наместо coniugi, (бр. 73)
3. coiugi наместо coniugi, (бр. 112)
4. coiugi наместо coniugi, (бр. 184)
5. coiux наместо coniux, (бр. 86)
6. coiugi наместо coniugi, (бр. 89, бр. 27)
7. coiugi претставено како: χωειονυι, (бр. 165)

и отпаѓањето на п пред s, кај прекарите:

1. Pudes наместо Pudens, (бр. 45)
2. Clemes наместо Clemens, но начинот на пишување во еден ист натпис е колебаиво, па имаме и Valens (бр. 124)
3. Vales, Clemes (бр. 129)
4. Vales (бр. 132)
5. Vales (бр. 138)

На некои натписи се забележува етимолошка ортографија, така се јавува п наместо m, пред p:

1. ob inmunitatem = immunitatem (бр. 177)
2. patri inconparabili = patri incomparabili (бр. 57); coniugi inconparabili = coniugi incomparabili (бр. 183),
3. immunis = immunis (бр. 63),

Етимолошката графика сама по себе бара ученост, па оваа појава на натписите се смета дека е дело на полуобразуван ординатор, кој со истакнување на етимолошките форми имал најверојатно желба да го покаже своето граматичко знаење.

Отфрлањето на почетното H, е честа појава:

1. e(res), eris наместо heres, (**бр. 31, бр. 29**)
2. onores наместо honores (**бр. 65**)
3. Ostilius вулгарна форма на името Хостилиј (Hostilius) (**бр. 129**).
4. Графијата без аспират одговарала на изговорот на името, како кај: Името Bithus (од тракиско потекло) се јавува како Bitus (**бр. 86**), Antiocus наместо Antiochus (**бр. 38**), Crysis наместо Chrysis – Хрисис, (**бр. 95**).
На погрешно место се пишува кај името Euhelpris наместо Euelpis- Евелпид (**бр. 80**).

Отпаѓањето на u :

- Кај когноменот Seclaris наместо Secularis (**бр. 113**), Valeris наместо Valerius (**бр. 31**). Кај прекарот Maxumus наместо Maximus, u = i (**бр. 26**).
O наместо U: vivos fecit sibi = vivus fecit sibi (**бр. 64**),
U наместо O: Cesunis наместо Cesonis (**бр. 99**)

Отпаѓање на i :

- Restuta наместо Restituta (**бр. 139**)
E = I, и I = E, : Pudinti наместо Pudenti (**бр. 66**); eris наместо heres (**бр. 29**); етничкиот Apeunenses наместо Apeunensis (**бр. 86**), прекарот Vitales наместо Vitalis (**бр. 158**); comunes наместо communis (**бр. 104**); vive наместо vivi (**бр. 136**).

V наместо B, и обратно:

- Primitibe наместо Primitivae (**бр. 120**); Vivius наместо Vibius (**бр. 183**); Vivia наместо Vibia (**бр. 137**).

T наместо D: quot наместо quod (**бр. 29**); at = ad (**бр. 159**).

- Вулгарниот облик cod petierat de filia sua наместо quod petiverat de filia sua (**бр. 153**); suam наместо quam (**бр. 158**); qī наместо quae (**бр. 183**)
Kar(issimo) наместо carissimo (**бр. 85**).

Во употребата на падежите, постојат форми кои припаѓаат на вулгарно латинскиот јазик:

- Употребен е акузатив наместо аблатив: Stobos наместо Stobis (**бр. 65**)
(Од Стоби);
Номинатив наместо датив: deductus наместо deducto (**бр. 64**);
Датив наместо номинатив: filio наместо filius (**бр. 65**);
Акузатив наместо датив: filios acerbos наместо filiis acerbis (**бр. 84**).
Акузатив множина наместо номинатив еднина: vivos наместо vivus (**бр. 39**).
Filis наместо filiis дативната форма, (**бр. 159**),

Некоректна употреба на апсолутен аблатив:

Se vivo sibi (бр. 73);

Viva se sibi (бр. 74);

Se vivis sibi (бр. 79);

Vivo se наместо se vivis (бр. 144).

Бр. 153 (IMS VI, br. 106 со постарата литература) надгробната стела (сл. 153) со димензии: 155 x 73 x 22 см е направена од син мермер, со полукружен фронтон украсен со две гирланди кои се спојуваат на врвот и голема спирална розета во средината, натписното поле е поделено на два дела. Пронајдена е во Рашче. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 137).

а) D(is) M(anibus)

Cocce-

ia Mar-

celina (!) v-

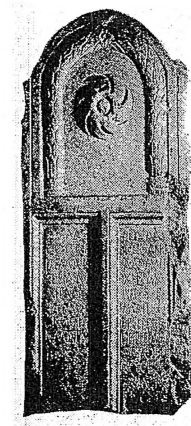
5 ixit an(n)i(s)

LX h(ic) s(ita) e(st).

Cl(audia) Octavi-

a matri

pi(entissimae) p(osuit).

сл. 153

На божесѣваѣа Мани. Кокеја Маркелина живееше 60 години. Тука е положена. Клавдија Окѣавија на многу љубожнаѣа мајка љосѣави (сѣоменик).

б) D(is) M(anibus)

Tib. Cl(audius) Aeli-

anus vi-

xit an(n)i(s) XXX

5 h(ic) s(itus) e(st).

Mater co-

d (!) petierat

de (!) filia sua

SVBIADETI

10 NO Cl(audia) Oc-

tavia fra-

tri pi(entissimo) p(osuit).

За скратената форма: SVBIADE·TI /·NO H. Вулиќ дава можна реконструкција: sub(lato) a(nte) d(iem) et i(unori) n(ato) или / et n(ato) o(bi)to).

На божесѣваѣа Мани. Тибериј Клавдиј Аелијан живееше 30 години, тука е положен. Бидејќи мајкаѣа ѣоа го ѣобара од својаѣа ќерка, а ѣоради ѣоа ѣѣо ѣомладиоѣ син и беѣше ѣредвреме одземен / а ѣоради ѣоа ѣѣо синоѣ ѣредвреме и ѣочина, Клавдија Окѣавија му ѣосѣави (сѣоменик) на многу ѣубожниоѣ браѣи.

НАТПИСИ СО НЕОБИЧНА СОДРЖИНА

Текстовите на натписите во Скупи според својата содржина се едноставни. Обичните, често употребувани формули ги употребувало и војската и цивилното население, нивната содржина е шематизирана, сведена на соопштување на скоро исти податоци за личноста која се спомнувала на натписот. Оние кои ги нарачувале натписите често пати на клесарот му го препуштале и изборот на определениот, едноставен текст со исти формули. Исклучок од овие претставуваат следните натписи (**бр. 154, бр. 155, бр. 156, бр. 157, бр. 158, бр. 159**) со поинаков текст од вообичаениот.

Бр. 154 (*IMS VI, br.164*) надгробната плоча (**сл. 154**) со димензии 45 x 84 x 10cm направена од варовник, и откриена од сите страни била пронајдена во Скопје, на Партизанска улица. Сега се наоѓа во Музеј на град Скопје (инв. бр. 2764).

[---]PLV primo abortavi(t) masculum inf[antem]
 [---]SEDEM luce dedita som[no---]
 [---]itatis concepe[rat---]
 [---]ma]trem vicensimo(!) nat[o---]
 5 [---]T sedul[a---]
 [---]

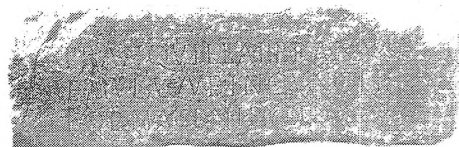

сл. 154

...ѿрво роди ѿредвреме машко деѿе, ...се ѿредаде на соноѿ...

Бр. 155 (*IMS VI, br.165* со постарата литература) надгробниот споменик (**сл. 155**) со димензии: 30 x 95 x 57 cm е направен од сивкаст мермер, откриен е хоризонтално. Бил пронајден во Скопје, сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 438).

---] tranquilla per annos
 aemulaque in cunctis
 forma seni Pylio

сл. 155

... сѿокојна низ ѿодиниѿе и ревниѿелка во се, со лик на сѿарецоѿ Пилиј...

Бр. 156 (*IMS VI, br.186* со постарата литература) фрагмент од мозаичен под (**сл. 156**) во геометриски стил делумно бил откриен во ров откопан недозволено преку центарот на локалитетот Скупи, за довод на вода во 1971 година и веднаш бил покриен.

Utere f[elix]!

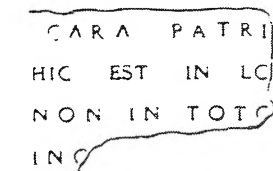
сл. 156

Биди среќен!

Бр. 157 (*IMS VI*, br.169 со постарата литература) фрагмент со надгробен натпис бил пронајден во Љубанци. Постои само препис од фрагментот (**сл. 157**).

Cara patri
hic est in lo[co]
non in toto [ext]-
inc[ta].

сл. 157

...Овде, во месѝово се наоѓа милаѝа на ѝаѝѝко, ненаѝолно умрена...

Бр. 158 (*IMS VI*, 110 со постарата литература) надгробната стела (**сл. 158**) со димензии: 270 x 87 x 22 см е направена од варовник со петоаголен фронтон во кој се претставени бисти на маж и на жена, на лево чешел и сандали, на десно сад и клинец, на рамката од десно предмет во форма на срп и ascia; епиграфското поле е поделено на два дела. Пронајдена е во Скопје, на локалитетот Рокомија секундарно употребена во гроб од 4 век. Датирана е на крајот од 2 или почетокот на 3 век од н.е. Сега се наоѓа во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 558).

D(is) M(anibus)

Cornifi-	L. Seius
cia Vale-	Matern-
ria vix(it) an(nis)	us vix(it) an(nis)
5 XXIII h(ic) s(ita) e(st).	20 XXVIII h(ic) s(itus) e(st).
L. Cornifi-	L. Cornifi-
cus Vita-	cus Vita-
les (!) Iulia	les (!) Iulia Va-
Valentina	lentina ge-
10 filiae p(iissimae) p(osuerunt).	25 nero
Hoc tu n-	piis-
obis face-	imo
re debui-	b(ene) m(erenti) p(osuerunt).
sti filia	
15 cuam (!) nos	
tibi.	

сл. 158

Корнификија Валерија живееше 23 години. Тука е положена. Л. Корнификиј Виѝѝал, Јулија Валениѝина на многу ѝобожнаѝа ќерка и ѝосѝѝавија (сѝоменик). Ќерко, ова ѝѝѝо ние за ѝебе го наѝравивме, ѝѝѝ ѝребаше за нас да го наѝравим.

Л. Сеј Маѝерно живееше 28 години. Тука е положен. Л. Корнефикиј Виѝѝал, Јулија Валениѝина на многу ѝобожниѝѝ, добро заслужен зеѝѝ му ѝосѝѝавија (сѝоменик).

Бр. 159 (*IMS* VI, 152 со постарата литература) надгробна плоча (сл. 159) со димензии: 127 x 180 x 9 см направена од мермер, пронајдена е во 1967 година, за време на конзервацијата на Манастирот Св. Пантелејмон, взидаана е во централната купола на црквата.

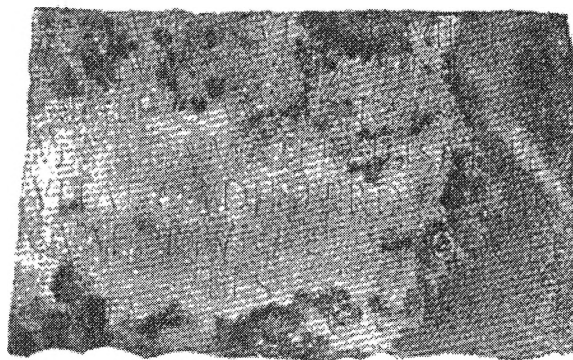
C. Val(erius) Valens vix(it) an(nis) XVII et C. Val(erius)
Maximus vix(it) an(nis) XVIII h(ic) s(iti) s(unt).

C. Val(erius) Lucius pater et Caelia

Veneria mater filis (!) at (!) spem

5 vitae studiis perductis ini-
qua fortuna et fato decep-
tis

f(aciendum) c(uraverunt).

сл. 159

Г. Валериј Валентиј живееше 17 години и Г. Валериј Максим живееше 18 години. Тука се положени. Г. Валериј Лукиј мајкојо и Каелија Венерија мајкајоа се појрижија да се направи (овој сиоменик) на синовијте, кои иако поведени за надеж кон животи, беа измамени од нејправеднајта судбина.

ВЛИЈАНИЕ НА ГРЧКИОТ ЈАЗИК

На натписите од Скупи се забележува и грчкото влијание. Натписите на грчки јазик претставуваат исклучоци во еден латински град. Надгробниот натпис на П. Аелиј Посидонијан (**бр. 171**) завршува со грчка реченица, можеби дедикантот- неговата баба или клесарот го знаеле и грчкиот јазик. Двојазичен е и фрагментот од надгробен споменик со епиграм (**бр. 166**), кој соопштува дека причината за смртта е жестока завист.

Оние кои поставувале споменици со грчки натписи, најверојатно го владееле повеќе грчкиот јазик и писмо, и на грчки можеле подобро да се изразат како на: вотивните натписи (**бр. 169, бр. 170**), на надгробните (**бр. 161, бр. 162, бр. 163, бр. 164**), на фрагментот со поздрав до Галатјаните (**бр. 167**) кој би можел да претставува сведоштво за присуство на заедница на Галатјани во Скупи, и на фрагментот со името на мајсторот (**бр. 168**).

Натписот од Средно Коњаре (**бр. 168**) е мешавина од грчки и латински букви. Можеби оној кој го наредил натписот разбирал латински ама знаел да пишува само грчки, или пак како аналфabet му го диктирал латинскиот текст на некој којшто пишувал само грчки, а можеби граfiјата со грешки се објаснува и со фактот што овој натпис потекнува од поодалечено место, на границата со Македонија.

Бр. 160 (*IMS VI*, br. 61 со постарата литература). Надгробната плоча од бел мермер (110 x 92 x 15 cm) била пронајдена во Бардовци, но исчезнала. Од натписот е сочуван мал дел во препис.

... ΔΙ... καὶ μῆνες πέντε
καὶ Μάρκῳ Φαβείῳ Ἰουλιανῷ
προτοτόκῳ (!) τέκνῳ ΖΕ καὶ Μάρκῳ
Φαβείῳ Καλπουρνιανῷ στρατιώτῃ
5 στρατευσαμένῳ ἔτη ἐνέα (!)
καὶ ζήσαντι ἔτη τριάκοντα τέταρα (!)
ἐκ τῶν [ἐκείνων] ΟΠΩΝ μνείας χάριν.

... и 5 месеци, и на Марк Фабиј Јулијан ѓвродородено деѓе, и на војникоѓ Марк Фабиј
Калѓурнијан кој војуваѓе 9 ѓодини а живеѓе 34 ѓодини. Заради сѓомен.

Бр. 161 (*IMS VI*, br. 179 со постарата литература). Надгробната стела (**сл. 161**) е направена од порозен варовник (106 x 92 x 18 cm) откриена е во долниот дел, во петоаголниот фронтон претставени се четири бисти, во горниот дел маж и жена, во долниот две деца. Пронајдена е во Бардовци, сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 291).

Ἀτίᾱ Κλεονείκῃ καὶ Μάρ-
κῳ Φαβείῳ Ἰουλιαν[ῷ]
[---]
συ[μ]-
βίῳ
5 [---ἔζησα] ἔτη γι' καὶ [---]

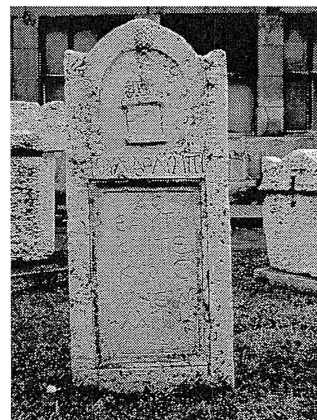
сл. 161

Атија Клеоника, и на Марк Фабиј Јулијан, ... на сопругот, ... живеѓе 13 години и...

Бр. 162 (*IMS VI*, br. 180 со постарата литература). Надгробната стела (**сл. 162**) е направена од порозен варовник (210 x 64 x 20 cm). Во фронтонот кој завршува полукружно со борова шишарка во горниот дел и полупалмети од страните има ниша. Во нишата претставени се: жртвеник со лампа, жртвеник и змија свиткана околу мал столб, и друга змија испружена по целата ширина на нишата.

Пронајдена е во 1974 година, за време на уредувањето на брегот на Вардар, во близина на биолошката лабораторија на Охис. Датирана е на крајот од 1 век. од н.е. Сега се чува во музеј на град Скопје (инв. бр. 2618).

^ Ιουλία Ὀλυμπι-
 ἄς
 ἐαυτῇ
 καὶ τέ-
 5 κνοῖς
 μνείας χάριν.

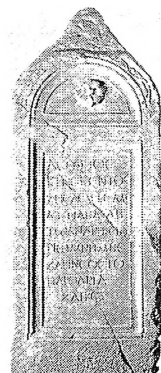

сл. 162

Јулија Олимпија за себе и за децата, во сѿомен.

Бр. 163 (*IMS VI, br.181* со постарата литература). Надгробната стела (**сл. 163**) е направена од мермер (210 x 67 x 20 см) со полукружен фронтон опкружен со релјеф во форма на гранка, со акротерии во форма на полупалмети, а во средина розета. Пронајдена е во Долно Водно, во дворот на семејството Јовановиќ, секундарно употребена во ранохристијански гроб. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 182).

Λούκιος
 Κρήσκεντος
 ζῆσα(ς) ἔτη μ'
 ^Αττία Κάλη
 5 τῷ ἀνδρὶ κε κυ-
 ρίῳ μνήμης
 χάριν ἔθετο
 Παροδῖτα χαῖρε.

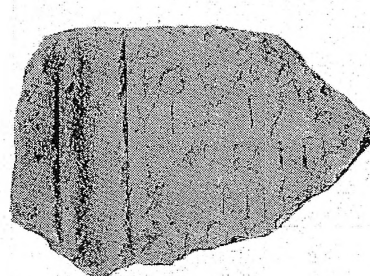

сл. 163

Лукиј (син) на Крескениј живееше 40 ῥодини. Αῖψιја Κала на мажοῖ и ῥοσιῥοдар во сѿомен ῥο ἱοσιῖαβι (сѿοмениκοῖ). Здраво минувачу!

Бр. 164 (*IMS VI, br.182*) Фрагментот од надгробен споменик (**сл. 164**) од варовник, бил пронајден во 1967 година, за време на ископувањата на Кале, потоа исчезнала.

---] Ἀλ[έξα]ν[δ]-
 ρος [τῷ?]
 υῖῳ Γλ[αυ]-
 κίῳ μνή[μης]
 5 χάριν
 Διο[---]
 [---]

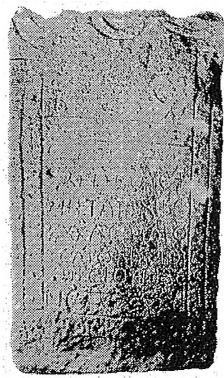

сл. 164

Александар во сѿомен на синоῖ Главкиј, Дио...

Бр. 165 (*IMS VI*, br.178 со постарата литература). Надгробната плоча (**сл. 165**) е направена од варовник (131 x 76 x 12 см). Во горниот дел е откришена, и видливи се три врежани полукругови, а натписното поле е врамено со врежани паралелни линии. Пронајдена е во Средно Коњаре, сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 190).

D(is) M(anibus)
Οὐλπία [Δο]-
μιτία ΟΥΕΙ
υιχιτ annic(!)
5 XXX Αὐρήλιο-
υς Διονύσιους
χωείουγι βε-
νεμερεντι.

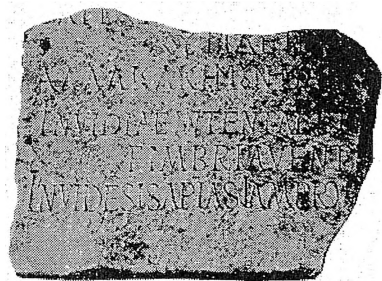

сл. 165

На божесѣваѣа Мани. Улѣија Домиѣија живееше 30 љодини. Аврелиј Дионисиј на добро заслужнаѣа соѣруѣа.

Бр. 166 (*IMS VI*, br.177) фрагментот од надгробен споменик (**сл. 166**) е направен од син мермер (36 x 43 x 44 см). Пронајден е во 1958 година, во Волково, на местото Црк-виште, во близина на реката Лепенец, во нивата на Сокол Најдовски. Не е познато каде се наоѓа.

[---
οὐτι δε πασ[---
ἀλλὰ κακῇ μοῦνῃ βασκ[---
Invidiae intenta est h[---
fimbria vent[---
Invide si sapias, iam pro[---

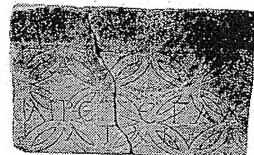
сл. 166

*...и љодлеѣна на омразаѣа...
...кадриѣи од коса,...
...завидливче, ако имаш ум,...*

Бр. 167 (*IMS VI*, br.187 со постарата литература). Плочата (**сл. 167**) е од бел мермер (со димензии 49 x 79 x 16 см) откришена е на две парчиња и била пронајдена во Нерези. Не е познато каде се наоѓа. Не е јасен ниту карактерот на плочата.

X?)αίρετε Γαλ-
άται.

Здраво Галаѣијани!

сл. 167

Бр. 168 (*IMS VI, br.188*) фрагментот (сл. 168) е направен од бел мермер, со димензии 3,5 x 20 x 13 см. Бил пронајден во 1976 година во Злокуќани, секундарно употребен како капак на канал. Сега се чува во музеј на град Скопје.

[Πρ]ωτογένης ἐ[ποίησεν

сл. 168

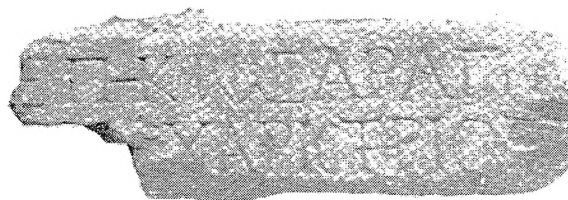

Προίσοген најрави.

Бр. 169 (*IMS VI, br.19*) Фрагмент (сл. 169) од база од варовник (со димензии 6,5 x 22 x 16 см), бил пронајден во јули 1974 година, во Злокуќани за време на ископувањата на зидот бр. 6 од Базиликата 2. Сега се наоѓа во Музеј на град Скопје.

Θεῶ] ἐπὶκῶω Σαράπ
[δι εὐ]χαριστήρι[ο].

сл. 169

На божиј Серапид, кој услишува, заради благодарност.

Бр. 170 (*IMS VI, br. 20*) Фрагментот од жртвеникот (сл. 170) бил пронајден во Скопје, во местото “Балабан” во дворот на турскиот шејк, но потоа исчезнал. Веројатно фрагментот формирал дел од олтар посветен на Зевс, поради претставата на орел од едната страна.

---] ιπποϛ
εὐχὴν
Γερόντιος ἐποίησε(ν).

сл. 170

...заради завети, Геронтиј најрави (сиоменик).

Бр. 171 (*IMS VI, br. 81* со постарата литература) надгробната стела (сл. 171) (225 x 72 x 24 см) е направена од бел мермер, со петоаголен фронтон, откриен во горниот дел, во кој е претставен тракиски коњаник, кој држи копје, со кое треба да убие дива свиња, а коњот е претставен на десна страна, со предната десна нога подигната на ара. Пред коњаникот има дрво со змија, а под коњот претставени се куче и дива свиња. Пронајден е во Добри Дол, во 1951 година, секундарно употребен во гроб од 4 век. Датирани се кон

крајот на 2 или почеток на 3 век од н.е. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 524).

P.Aelius P.
 fil(ius) Posido-
 nianus v-
 ix(it) an(nos) XVI
 5 men(ses) VIII
 dies VIII
 h(ic) s(itus) e(st).
 Antonia
 Saturnina
 10 avia memor
 brevis pieta-
 tis f(aciendum) c(uravit).
 Ὅν οἱ θεοὶ φιλοῦ-
 σιν οὗτος ἀποθνή-
 15 σκει νέος.

сл. 171

П. Ајлиј Посидонијан, син на П. живееше 16 години, 9 месеци, 9 дена. Тука е положен. Антонија Сатурнина баба ѝ се погрижи за правење (на споменикот), секавајќи се на крајниот (живот), заради родителска љубов. Којо љубав боговиите умира млад.

Јазични грешки на натписите кои се должат на недостатокот на јазичната писменост: грешки на наредателот, грешки при ординирање, грешки при врежување се малку на број. Судејќи по нив, може да се заклучи дека само мал процент од населението не го владеело латинскиот јазик. Вулгарниот латински јазик употребуван на натписите не би требало да се смета за неписменост, тоа бил јазикот на војската.

Романизацијата, односно латинскиот јазик го прифатила градската муниципијална аристократија; потоа легиите, за време на долгогодишното служење го научиле латинскиот, макар и во најнизок степен; потоа членовите во административното уредување кои го зборувале латинскиот јазик а исто така морале да го пишуваат, и обичното население кое се изразуvalo и пишувало на латински јазик.

3. ВЛИЈАНИЕ НА РИМСКОТО ПРАВО

Влијанието на Римското владеење е поврзано со Римското право, според чии закони и норми се уредувало владеењето, а чијашто терминологија се употребувала на натписи.

Означувањето на надгробните натписи со изразите коишто припаѓаат на правната терминологија, како:

Heres faciendum curavit – наследникот се погрижи за подигање на споменикот,
Heres ex testamento– наследник според тестамент,

Hoc monumentum heredem non sequetur, овој споменик (гроб), не останува на наследник,

Testamento fieri iussit, според тестаментот заповеда да се направи, покажува во која мера населението ги прифатило римските норми за семејно наследно право.

Во Скупи надгробни натписи со правна терминологија се 14 на број:

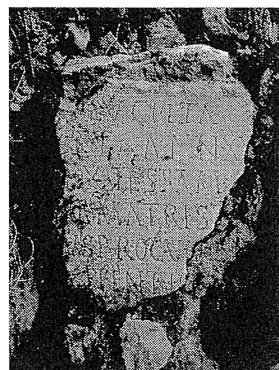
1. Ослободеникот Симфор, според тестаментот на Валериј Криспин, му подига споменик на ветеранот Мариј (бр. 41)
2. На ветеранот на IV Македонска легија Л. Валериј Гален, неговиот наследник чиешто име не е дадено, се погрижил да му направи споменик (бр. 31)
3. На Г. Јулиј Велок ветеран на V легија Алауда, наследникот Г. Јулиј Валент му направил споменик (бр. 34)
4. На ветеранот на V Македонска легија, Л. Апулеј Валент, ќерката Максима и сопругата Хесперида, исто така и негова ослободеничка како негови наследници му поставуваат споменик (бр. 40);
5. Слугинката и наследничка Партенопа на корникуларот од VII Клавдиева легија, Т. Диндиј Маркел му подигнала споменик, бидејќи тој однапред така наредил во тестаментот (бр. 29),
6. Гробот на декурионот Г. Корнелиј Магно од VII Клавдиева легија, според оставениот тестамент не останува на наследник, а за правење на неговиот споменик са погрижила неговата жена Публикија Секунда која е назначена како негов наследник (бр. 63).
7. На ветеранот од VII Клавдиева легија, Л. Ауфидиј Келер, неговиот син Капито е негов наследник (бр. 58),
8. На П. Каетениј Клемент ветеранот на VII Клавдиева легија, ослободеникот П. Каетениј Феликијан истовремено е и негов наследник кој му подига споменик (бр. 20),
9. Ослободениците Фортуната и Рој како наследници на ветеранот на VII Клавдиева легија, чиешто име поради оштетеноста на натписот не е сочувано, само неговиот прекар *Махитус*, му направиле споменик (бр. 26),
10. Флавиј Антиох наследник на војникот во оставка Јулиј Ванод од коњичката чета Флавиева, му подигнал споменик (бр. 38),
11. На августалот Мар Елиј Фојб, наследниците Сур, Јануариј и Н(.ер.)еј се погрижиле за подигање на споменикот (бр. 67),

Натписи на цивилни лица со правна терминологија:

1. На Кесу(н) Македо(н), синот Бит(о) се јавува како негов наследник (бр. 86);
2. Сеј Прокул на својата мајка, според тестамент и подига споменик (бр. 172)
3. На Марија Максима М. Мариј Бликитиеј, ослободеникот според нејзиниот тестамент се погрижи да постави (споменик), и Валериј Сабинијан и Валериј Максимијан синовите на добро заслужната родителка го направија споменикот (бр. 101)

Бр. 172 (*IMS* VI, br. 129 со постарата литература) надгробна плоча (**сл. 172**) со димензии: 51 x 40 x 18 см, откриена од сите страни, се наоѓа созидаана во Дрвениот мост, пред Турската порта, откриена е во 1967 година, за време на архитектонско- конзерваторските работи на тврдината Кале. Датирана е во втората половина на 2 век или во почетокот на 3 век од н.е.

[·] Lucilia
[vix]it ann(is) XX[..
ex testam(ento) [fec]-
it matri Se[i]-
5 us Procu[lus]
pientis[sime].

сл. 172

...Лукилија живееше 2..., 2 години. Сјоред шесттамениоџ, Сеј Прокул на многу љубожнаџа мајка најрави (сјоменик).

Интересот за наследни правни норми, и за негово означување на натписите, во Скупи бил најголем кај војската, односно кај ветераните. Земјопоседниците на колонијата значи, особено го почитувале наследното право, додека кај цивилното население најверојатно не било неопходно крвно сродните природни наследници и правно да ги регулираат.

Во Скупи скоро на севкупниот број на надгробни натписи, *pater*, *filius*, *coniux*, *uxor*, *peros*, означуваат обични роднински врски, без да им се даде на тие зборови и правна содржина. многу ретко се случува жена, деца или други роднини да наведат дека се тие истовремено наследници на починатиот. Веројатно дека членовите на едно семејство, кои поставувале надгробен споменик, со самото тоа биле наследници, па поради тоа тие не потенцирале, односно го забележувале тоа на натписите дека го поставуваат споменикот во својство на наследници. Само кај мал број членови, кај семејството на починатиот сметале дека е важно да се наведе и имотно правниот однос со починатиот, затоа што на тие односи им придавале посебна важност.

4. РОМАНИЗАЦИЈА И РЕЛИГИЈА

Натписите посветени на римските божества ја претставуваат романизацијата во култниот живот и религијата на територијата на Скупи. Застапени се божества од Римскиот пантеон, а многу поретко и божества од источните религии (египетската, сиријската, итн.).

На вотивните натписи најмногу споменуван е Јупитер, кој е *optimus et maximus*, најдобар и најголем, претставен сам или во заедница со други божества. Нему му посветува натпис декурионот Г. Касиј Келер (**бр. 53**) и му подига жртвеник (**бр. 16**) бенефицијарот Т. Флавиј Фелик. Претставен е заедно со Јунона (**бр. 182**, **бр. 176**), заедно со Јунона, Минерва и останатите богови и божици (**бр. 15**).

Божицата Дијана била почитувана сама (бр. 49) и заедно со богот Аполон (бр. 173). Божицата на војната Bellona, му се јавила на сон на декурионот Г. Јулиј Лонгин, па поради тоа тој и направил жртвеник (бр. 55). Потврдени се и култовите кон сите богови и божици (бр. 75), и заедно со Јупитер, Небото, Земјата и Морето (бр. 52), култот кон Фортуна (бр. 174), Немеса (бр. 54), Силван (бр. 179) и кон богот Либер наречен уште и татко кого го повикувале за плодност на земјата (бр. 11). Во Скупи бил почитуван и Херкул (бр. 175), а постоел и негов храм потврден на натпис од западната некропола (бр. 150).

На вотивните натписи се потврдува источното влијание: натпис на грчки, посветен заради благодарност до египетското божество Серапид кое подоцна го примиле и Грците и Римјаните (бр. 169), натпис посветен на божицата Сирија (бр. 180) која имала и свој храм на територијата на Скупи (бр. 15).

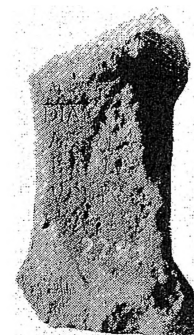
Божества кои не припаѓале на класичниот свет на боговите се малку на број, тоа е богот Збелтиурд (бр. 181) со тракиско потекло, култот кон Квадривиите, божествата на раскрсниците кои потекнуваат од подунавските земји и култот на Дракон и Дракена кој се смета за локален (бр. 47).

Религиозната определеност и верувања најмногу се отсликува во вотивните натписи кои се наоѓаат на жртвеници и вотивни плочи.

Во однос на надгробните натписи, вотивните натписи од овој период се пронајдени во многу помал број.

Бр. 173 (IMS VI, br. 2 со постарата литература). Жртвеникот (сл. 173) е направен од мермер со димензии 67 x 27 x 28 см. Пронајден е во околината на Катланово. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв.бр. 380).

Dian[ae et]
Apoll[ini]
P. Luciliu[s]
Verecu[n(dus)]
5 po[s]uit a(ram).

сл. 173

На Дијана и на Ајолон, П. Лукилиј Верекунд ѝостави жртвеник.

Бр. 174 (IMS VI, br. 4 со постарата литература) Жртвеникот (сл. 174) го забележал А. Еванс во село Барово. Жртвеникот е исчезнат, останат е само препис од натписот.

Fortunae
sacrum
Betuv(i)a
Respecta

сл. 174

Посвешено на Форџуна, Беџувија Ресџекџа.

Бр. 175 (*IMS VI*, br. 5 со постарата литература). А. Еванс го видел жртвеникот (сл. 175) на турските гробишта, во селото Миладиновци (тогашно Хаџалар). Скоро сосема уништен, направен од варовник со димензии 150 x 50 x 60 см. Сега не се знае каде се наоѓа споменикот.

Herculi co[nserv]at[o]ri

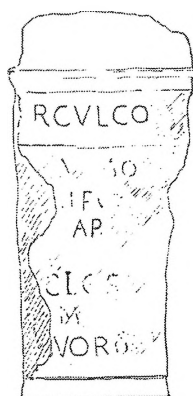
... o

... ie

... a

5 ... cl

[ex] v[o]t[o] pos[ui]t[ur].

сл. 175

На Херкул сѝасиѝелоиѝ, ... ѝоради заветѝ љо ѝосѝави.

Бр. 176 (*IMS VI*, br. 8 со постарата литература) Жртвеникот (сл. 176) е направен од варовник, со димензии 95 x 43 x 42 см. Пронајден е во село Црешево, во 1961 година, во нивата на П. Јаневски. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 548).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

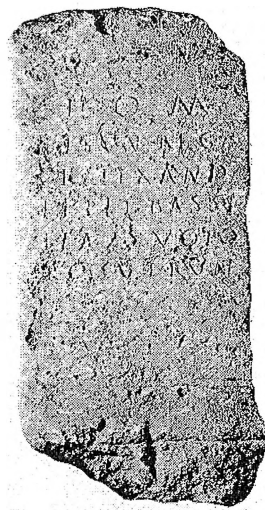
et Iun(oni) Reg(inae)

Cl(audius) Alexand(er)

et Pet() Bassi-

5 lla ex voto

posuerunt.

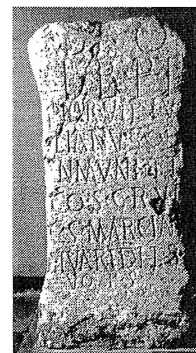

сл. 176

На Јуѝиѝер најдобриоиѝ и највеликиоиѝ и на Јунона љосѝодаркаиѝа, Клавдиј Алексан-дар и Пеѝ() Басила, ѝоради заветѝ љо ѝосѝавиѝа.

Бр. 177 (*IMS VI*, br. 11 со постарата литература). Жртвеникот (сл. 177) од порозен варовник со димензии 88 x 38 x 36 см, бил пронајден при реконструкција на црквата во село Љуботен. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр. 390).

- D(e)o
L(i)b(ero) p(a)t(ri)
Mar(cus) Ulp(ius) Iu-
lianus ob
5 immunit(a)t(em) (!)
co(n)s(e)cr(a)vi(t)
co(n)s(acranorum) Marciani
et Varidi l(i)b(ertorum?)
vo(tum) p(o)s(uit).

сл. 177

На бо̀го̀т Либер ѿа̀тѿко, Марк Улѿиј Јулијан ѿо ѿосвѿѿи заради ослободување заедно со ослободенициѿе Маркијан и Варид, ѿочиѿувачиѿе на кулѿѿѿ на бо̀го̀т Либер. Да̀де за̀вѿѿ.

Бр. 178 (IMS VI, br. 13 со постарата литература). Жртвеникот (сл. 178) од бел мермер (со димензии 61 x 35 x 27 см) го забележал Н. Вулиќ (Споменик 71, бр. 540) во дворот на некоја куќа во село Бардовци. Потоа исчезнал.

- Quadr(ivii?) sa[crum]
...Valens
... ..
v(otum) [s(olvit) l(ibens) m(erito)].

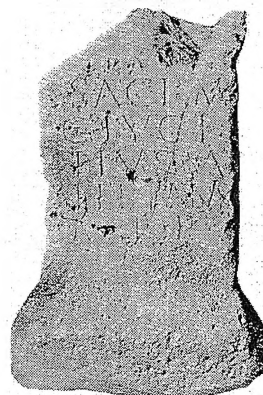
Q V A D R S A
... V A L E N S ...
... V . N V S
... V

сл. 178

Посвѿѿено на Ква̀дривиѿѿе (раскрсниѿѿѿе), Валенѿ со за̀доволсѿѿво ѿо исѿѿлни својѿѿ за̀вѿѿ.

Бр. 179 (IMS VI, br. 14 со постарата литература). Жртвеникот (сл. 179) направен од мермер (со димензии 75 x 36 x 33 см) бил забележан од А. Еванс во Скопје, во близина на Мустафа паша џамија. Сега се чува во Археолошкиот музеј на Скопје (инв. бр.404).

- [S]ilv[ano]
sacrum
C. Luci-
lius Va-
5 lerianus
a(ram) l(ibens) p(osuit).

сл. 179

Посвѿѿено на Силван. Г. Лукилиј Валеријан со за̀доволсѿѿво ѿосѿѿѿѿѿи жрѿѿѿѿѿѿѿ.

Бр. 180 (*IMS VI*, br. 17) фрагментот од мермерна плоча (**сл. 180**) е откриен во јужниот бедем во 1967 година. За време на археолошките ископувања на Кале, во јули 2007 повторно е документиран заедно со фрагментот од мермер со почесен натпис (*IMS VI*, n. 25).⁸⁶ Двата фрагмента се наоѓаат сеуште вградени во јужниот бедем.

S]anct[issimae]
[D]eae [Syriae (?)---

сл. 180

На ѿресвѣтѣиѣа божѣица сирииска... (Сирија?)

Бр. 181 (*IMS VI*, br. 18 со постарата литература). Жртвеникот (**сл. 181**) го забележал А. Еванс во селото Љубанци. Жртвеникот е исчезнат, постои само препис од натписот.

Deo Zb[el-
t]iurd[o]
[S]ex(tus) Fl(avius) F[la]-
mina[lis]
5 [v(otum)] l(ibens) [p(osuit)] .

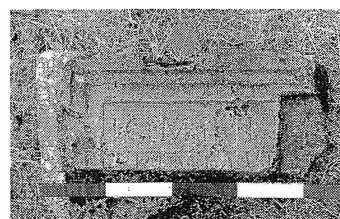

сл. 181

*На боџоѿ Збелѿиурд, Сексѿ Флавиј Фламинал, со задоволсѿво го ѿосѿави заве-
шѿоѿ.*

Бр. 182 Фрагментот од жртвеник (**сл. 182**) од травертин со димензии 20 x 40 см, бил пронајден за време на археолошките ископувања на Давина кула во ноември 1998 година, во наосот на Базилика 2, покрај северниот ѕид. Најверојатно фрагментот бил секундарно употребен како стилобат во олтарната преграда на Базиликата. Датиран е во 3 век од н.е.⁸⁷

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) [et] Iun(oni)
pro salut[e]...

сл. 182

На Јуѿиѿер, најдобриоѿ и највеликиоѿ и на Јунона за здравје...

⁸⁶ Благодарност до археолог Л. Поповска, која ме извести за фрагментите.

⁸⁷ Натписот е објавен: М. Басотова, Давина кула Чучер, Латински натписи *М.Н.* бр. 8, Скопје 1998, 79-82.

V. Резиме или заклучни согледувања

Епиграфските артефакти откриени на територијата на римската колонија Скупи, од минатиот век се до денес, сведочат за историската улога и развојот на областа во рано-римскиот период од 1 до 3 век од н.е. Епиграфскиот материјал преведен и обработен во овој труд ги потврдува границите на територијата, веќе утврдени со крајпатните кастели и стражи и подвижниот архелошки материјал, како и пишаните историски документи (*Claudii Ptolomaei Geographia*, vol I, cap. IX). Ја потврдува и местоположбата на патната мрежа во Скупската област.

Распространетоста на стелите од скупски тип, артефактите кои сведочат за управните и почесните функции на воените старешини и граѓаните на скупската колонија, се основа за одредување на границите и обемот на истата. Скупската колонија се протегала во котлината на реката Вардар - денешната Скопска котлина - заедно со сливот на Маркова река и долниот тек на реката Пчиња. Западно од Вардар природна граница е планинскиот венец на Караџица, кој се надоврзува со масивите на Сува Планина, Осој и Жеден и ја дели територијата на Скупи од регионот на Полозите, кој припаѓал на Македонската провинција.

За развиеноста и географско-стратешкото значење на Скупската област, сведочат и пронајдените милјокази кои ни даваат информации за патната мрежа во регионот во тој период. Доаѓајќи од Улпијана, овој римски пат минувал низ денешната Качаничка клисура, го следел текот на реката Лепенец, минувал близу денешното село Генерал Јанковиќ, продолжувал под големата тврдина на Давина, потоа патот го поминувал Вардар на 2 км источно од градот Скупи. Следните 20 км патот водел по должината на југозападниот раб на Скопското поле, за да кај Таор ја премине по втор пат реката Вардар. Последните 7 км

патот го допирал *castrum praesidium* кај Бадар. Потоа, на југ од Бадар го минувал устието на Пчиња покрај граничната тврдина кај Кожле, продолжувајќи до Сопот, каде се наоѓала границата помеѓу Горна Мезија и Македонија.

Од времето на Хадријан, па се до владеењето на византискиот цар Константин, овој римски скупски пат живеел низ различни периоди, а бил возобновуван два пати: за време на владеењето на Антониј Пиј и за време на заедничкото владеење на Марк Аврелиј и Лукиј Вер.

Создавањето на Скупската колонија е откриено и потврдено исклучително преку откривањето и толкувањето на епиграфскиот материјал. Тоа се потврдува и при мерењата на локалитетот реализирани од И. Микулчиќ, кој открива димензии на градот во форма на каструм - римски легиски логор.⁸⁸

Од натписите заклучуваме дека со доаѓањето на војската започнува колонизација на ветераните, кои по отслужениот воен рок се населувале во оваа област, при што отпочнува и процесот на романизација на оваа територија, со што се јавуваат и првите форми на цивилна управна организација типична за римското општество во тој период.

Ако ги проучиме откритијата од скупските некрополи, заклучуваме дека Скупи бил економски активен и развиен во првите денцении од нашата ера и одржувал економски врски со Рим и со Ориентот. Во епиграфските споменици Скупската колонија се јавува под три имиња: *col(onia) Fl(avia) Fel(ix) Dar(danorum)*, *col. F. F. D*; *col(onia) Fl(avia) Scupinorum*; *col(onia) Scupinorum*. Колонијата била основана од поранешни војници - воени ветерани, припадници на Седмата Клавдиева легија. Најверојатно колонијата била основана за време на Веспасијан Флавиј. Потеклото на ветераните-основатели на Скупи, го дознаваме од нивните епитафи кои детално се обработени во овој труд. Покрај ветерани од Клавдиевата Седма легија, исто така во Скупи се населиле и живееле со своите фамилии и ветерани од Четвртата

⁸⁸ I. Mikulčić, *Teritorija Skupa* ŽA 21, Skopje 1971, 463-484.

Македонска легија, Првата Италска легија, Петата Алауда легија, Петтата Македонска легија, Третата легија Августа, Четвртата Флавија и Четиринаесеттата легија Гемина.

Колонизираниите ветерани во Скупи ја донеле официјалната власт и општественото уредување од Римската Империја.

Всушност, Скупи настанал како конгломерат од малубројното староседелско население и доселените воени ветерани и нивните семејства, и опстанал благодарение на својата стратешка местоположба и римското општествено уредување кое го зајакнал и неговиот економски и културен развој.

Во тој период во Скупи среќаваме припадници од сенаторскиот и витешкиот staleж, како и декуриони, августали и севир-августали, peregrini и робови. Сенаторите во Скупи имале исклучително важна улога за политичкиот и за економскиот живот на Скупските жители. Тие биле donatori, patroni и велепоседници кои на скупските жители им овозможувале заштита и вработување, а ја иницирале и помагале изградбата на градските објекти и давале финансиска помош за градот. Што се однесува до витезите пак, според епиграфските наоди во Скупи, имаме сознанија за двајца припадници на витешкиот staleж - римски коњаници. После сенаторите и витезите, декурионите биле третиот привилегиран staleж во Скупи, кои припаѓале на типот настанат од deducirani ветерани. Декурионите биле сконцентрирани во градот и со оглед на функцијата којашто ја вршеле во управниот апарат на колонијата, припаѓале на горниот имотен слој, бидејќи само оние што биле богати можеле да бидат бирани за градски управници. Тоа го потврдуваат нивните богато изработени и украсени надгробни споменици.

Августалите биле свештеници - носители на муниципијалниот царски култ, што припаѓал претежно на ослободениците, кои стоеле над муниципјалниот плебс, а под власта на декурионите. Во Скупи, за сега се откриени четири надгробни споменици на августали. Севир-августалиите пак, биле во служба на некои аспекти од царскиот култ и религиозните манифестации поврзани со истиот, а се откриени пет

натписи во Скупи кои сведочат за нивното присуство во Скупската колонија.

Што се однесува до социјалната структура на населението во Скупи, од епиграфскиот материјал, заклучуваме дека станува збор за типична римска колонија во рамките на рано-римската провинција Горна Мезија. Најголем број пронајдени натписи во Скупи се со латинска ономастика. Имињата кои се среќаваат во овие натписи се гентилни имиња кои не се специфични само за Скупи или регионот на Горна Мезија, туку се среќаваат на територијата на целата империја. Разликуваме два вида на гентилни имиња: оние кои припаѓаат на царската лоза и оние кои немаат царски гентилиции.

Натписите од Скупи, на кои се јавуваат peregrini е затворена епиграфска група поради романизацијата која допринела до рано напуштање на домашните имиња и присвојување на римската ономастика. Етничката припадност на домородните имиња кои се среќаваат на натписите во областа на сливот на Маркова река носи свои оригинални автохтони обележја.

Натписите со робови и ослободеници се нерамномерно распределени на територијата на Скупи. Од ослободените робови една група припаѓале на августалите. Голем број на либертини - ослободени робови, припаѓале на Седмата Клавдиева легија. Меѓу ослободениците - либертини имало и голем број дадилки со грчко потекло.

Спомениците со врежани натписи на латински јазик, кои ги среќаваме во Скупи, ни говорат за ширењето на латинскиот говор и писмо. Романизацијата, односно латинскиот јазик го прифатила градската муниципијалана аристократија; потоа легионерите, за време на долгогодишната воена служба го научиле латинскиот јазик, макар и во најнизок, вулгарен степен; потоа членовите во администрацијата кои го зборуваа латинскиот, исто така морале да научат и да го пишуваат. И на крај и целокупното население на колонијата се изразуваало и пишувало на латински јазик, се разбира користејќи се со вулгарниот, поедноставен латински јазик.

На натписите од Скупи се среќава и грчкото влијание. Тоа се мали исклучоци во еден латински град како Скупи. Оние жители кои поставувале споменици со грчки натписи најверојатно го владееле повеќе грчкиот јазик и писмо и на грчки можеле подобро да се изразат.

Наследните правни норми и нивната појава на натписите во Скупи бил најчест кај војската, односно кај воените ветерани. Тие најчесто на надгробните епитафи ги потенцирале и оние коишто се нивни наследници. Додека пак, кај цивилното население не било неопходно крвно-сродните наследници и правно да се регулираат.

Од вотивните натписи доаѓаме до заклучок дека во Скупи, со романизацијата се распространува паганскиот култ на Римскиот пантеон, наспроти источните религиозни влијанија. Во овие натписи најчесто се споменуваат римските божества Јупитер, Јунона, Минерва, Дијана, но се среќава и култот кон Херкул, Фортуна, Немеса и Силван. Во однос на надгробните епитафи, вотивните натписи од овој период се среќаваат во многу помал број.

Во трудот се опфатени сите видови на натписи на стели и надгробни плочи, натписи на саркофази, натписи на милјокази, почесни натписи, вотивни натписи на жртвеници и на вотивни плочи, кои се типични за рано-римскиот период.

Во трудот, заради поголема прегледност и можност за директно проследување на обработените натписи и нивните преводи, во секоја тематска целина, прво е даден текст со потребните објаснувања и заклучоци, а по него, како посебна целина, следат натписите со фотографски материјал и превод за секој од нив соодветно, според темата и типот.

Преводот на натписите е направен според класичниот латински изговор.

Освен научната димензија од областа на епиграфиката, сметаме дека трудот ќе послужи како практичен прирачник, збирка на натписи, корисно помагало во понатамошните истражувања од областа на архелогитата и историјата од овој период на Римското Царство.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Basotova M., A new veteran of the legion VII Claudia from the colonia Flavia Scupi, *Arheološki vestnik* 58, 2007, 415-419.
- Басотова М., Давина Кула Чучер, Латински натписи М.Н бр.8 1998 Скопје, 79-82.
- Bousquet J., Une épigramme funéraire grecque de Dardanie, *Ž.A* 24(1-2) Skopje 1974, 255-257.
- Бузалковска-Алексова М., Името Сурус во старобалканската антропонимија, *Ж.А* 34, Скопје 1984, 199-204.
- Cagnat R., *Cours d' épigraphie Latine*, Paris 1914.
- Цермановиќ-Кузмановиќ А., Култ и споменици трачког хероса у Балканским земљама, *ЗБФФ књ.6*, Београд 1962, 71-91.
- Darembert C.H. et Saglio E., *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris.
- Димитров Д., Надгробните плочи од римско време во Северна Бугарија, Софија 1942.
- Δήμιτσα Μ., Η Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις καὶ μνημείοις σωζόμενοις, Αθήνα, 1896.
- Dužanić S., Moesia and Pannonia in Domitian's last war on the Danube, *Ž.A* 33 Skopje 1983, 13-21.
- Душаниќ М., *Fimbria Ventris*, *Ž.A* 34, Skopje 1984, 205-208.
- Evans A., *Antiquarian researches in Illyricum*, parts III-IV, *Archaeologia* 49, Westminster 1885.
- Exhlale D., *Plastika dekorative dhe figurative e gurit në Dardani gjatë kohës romake, sepulkrale dhe e kultit*, Prishtinë 2003. (Камена декоративна и фигуративна скулптура во Дарданија за време на римскиот период, Приштина 2003.)
- Гарашанин М., Кораќевиќ Д., Археолошки ископувања во Скупи од 1978-1981 година, *М.А.А* 7-8, Скопје 1987.
- Грбић М., Археолошки наоѓалишта во Македонија, Скопје 1954.
- Grandgent C., *An introduction to vulgar latin*, New York 1962.
- Irmscher J., *Lexicon der Antike*, Leipzig 1987.
- Ивановски М., Милјоказ на императорот Филип I Арабјанин, Гласник на Историскиот музеј, Скопје III, 1974 53-55.
- Ивановски М. Винчиќ Ж., Скупи - источна некропола 1981, *М.А.А* 9, 1988, 165-174.
- Josifovska B., *Inscriptions de la Mésie Supérieure vol.VI Scupi et la région de Kumanovo*, Beograd 1982.
- Titulus ineditus Scupis repertus, *Ž.A.5*, Skopje 1955, 402.
 - Dva latinska natpisa iz Kavgalije-Skupi, *Ž.A.16*, Skopje 1966, 263-268.
 - Dve rimske sepulkralne stele iz Skopja, *Ž.A. 21*, Skopje 1971, 231-240.
 - Add. ad Spomenik, LXXI, 557 Albanopolis, *Ž A, 21*, Skopje 1971, 513-521.
 - Add. ad CIL III 8212- Scupis, *Ž.A. 23*, Skopje 1973, 291-294.
 - Dva neobjavljena latinska natpisa iz Radišana kod Skoplja, *Ž.A. 24*, Skopje 1974, 241-249.
 - Epigrafski prilozi iz Radišana kod Skopja, *Ž.A. 27*, Skopje 1977, 449-466.
 - Žrtvenik iz sela Pčinje, posvećen kapitolском тројству, *Arheološki vestnik* 31, Ljubljana 1980, 179-181.
- Јосифовска Б., Една римска гробница од Рокомија, *ГЗБФФ кн.12*, Скоје 1960, 197-212.

- Један необјављени епиграфски споменик из Сопишта, ГЗБФФ кн.16, Скопје 1964, 139-148.
- Један латински натпис из Скупа, ГЗБФФ кн. 22, Скопје 1970, 319-323.
- Један војнички натпис из Скупа, ГЗБФФ кн. 23, Скопје 1971, 265-267.
- Неколку неиздадени грчки и латински натписи од Македонија, Ж.А. 3, Скопје 1953, 241-244.
- Три непублицирани латински натписи од Македонија, Ж.А. 4, Скопје 1954, 194-199.
- Еден нов натпис од Scupi, Ж.А 4, Скопје 1954, 366-368.
- Две позноримске гробнице из Драчева, Ж.А. 6, Скопје 1956, 277-292.
- Неколку необјављених надгробних споменика из Македоније, Ж.А. 13-14, Скопје 1964, 157-165.
- Један нови војнички натпис из Коњуха, Ж.А 13-14, Скопје 1964, 166-170.
- Три необјављена латинска натписа из Скупа, Ж.А. 18, Скопје 1968, 73-80.
- Један заветни жртвеник из Скупа, Ж.А 20, Скопје 1970, 153-157.
- Жртвеник од SKUPI, посветен на божицата BELLONA, Ж.А. 31, Скопје 1981, 181-185.
- Неколку необјавени надгробни споменици од Македонија, Ж.А 15, Скопје 1966, 409-411.
- Надгробен споменик на L.Apuleius Valens, ветеран од V Македонска легија, Зборник на АМС I, 1956, 78-88.
- Jovanova L., Scupi from the 1st to the 3rd century according to new archaeological and epigraphic discoveries, Römische städte und festungen an der Donau, akten der regionalen konferenz, Beograd 16-19 Oktober, 2003, 153-166.
- New data on the citizens of Scupi and their beliefs, Folia archaeologica Balkanika I 2006, Skopje 313- 324.
- Colonia Flavia Scupinorum- western necropolis grave forms and rituals, Histria Antiqua, 8/2002, 193-206.
- Јованова Л., Скупи-западна некропола, МАА 13, Скопје 1993,191-200.
- Два латински натписи од Кучевишка бара - Скопје, М.Н бр. 24, 2005, 69- 84.
- Кога било изградено првото камено утврдување во Скупи, МАА бр. 17 Скопје 2006, 163-178.
- Нов milliarium од времето на Марк Аврелиј во Скупи, Зборник на музејот на Македонија Археологија 2, Скопје 2005, 149-154.
- Јованова Л. Михаилова Д., Скупи-источна некропола - истражувања 1994 г. МАА бр.15 Скопје 1996-1997, 203-258.
- Kajanto I., The Latin cognomina, Helsinki Helsingfors 1965.
- Katičić R., Zur frage der Keltischen und Pannonischen namengebiete im Römischen Dalmatien, godišnjak CBI 3, Sarajevo 1965, 53-76.
- Die einheimische namengebung von Ig, godišnjak CBI 6, Sarajevo 1968, 61-120.
- Керамитчиев А., Една доцноримска гробница од с. Побужје Скопско, Ж.А 13-14, Скопје 1964, 143-148.
- Нови надгробни споменици од Скупи, Ж.А. 13-14, Скопје 1964, 149-155.
- Неколку необјавени епиграфски споменици од Скопје и неговата околина, ЗбАМС IV-V Скопје 1961-1966,61-64.
- Koračević D., Nadgrobna ploča posvećena veteranu Legije Claudia ŽA 33, 1983 215-218.
- Коракевиќ Д., Античко Скупи, резултати од досегашните археолошки истражувања, Скопје 1984.
- Состојбата на археолошките ископувања на античко Скупи, МАА 3, Прилеп 1977, 143-177.

- Један интересантан налаз са источне некрополе Скупа, Ж.А 27, Скопје 1977, 193-198.
- Скупи градска територија, Скопје 2002.
- Лилчиќ В., Античка патна мрежа Археолошка карта на република Македонија, том I 112-118, Скопје 1994.
- Давина Кула Чучер, пролегомена кон хронологијата, М.Н. бр.8 1998, 23-44.
- Мариќ Р., Антички култови у нашој земљи, Београд 1933.
- Машкин Н. А., Историја на стариот Рим, Скопје 1995.
- Mihăescu H., *Limba lătină în provinciile dunărene ale imperiului Roman*, Romine 1960.
- Mikulčić I., *Teritorija Skupa*, Ж.А. 21, Скопје 1971, 463-484.
- Antičko staklo iz Skupi-a i ostali makedonski nalazi, *Arheološki vestnik XXV*, Ljubljana 1976, 191-210.
- Scupi-istočna nekropola i gradski bedem, *Arheološki pregled 12*, Beograd 1970, 124-130.
- Scupi-istočna nekropola, *Arheološki pregled 13*, Beograd 1971, 43-47.
- Микулчиќ И., Скопје со околните тврдини, Скопје 1982
- Антички градови во Македонија, Скопје 1999.
- Кон проблемот на предримското население во Скопската котлина, *Историја год VII-2*, Скопје 1971, 166-173.
- Споменик на еден praefectus castrorum од Скупи, Ж.А. 21, Скопје 1971, 663-667.
- За местоположбата на античкото Скопје, *Историја год. IX*, Скопје 1973, 262-272.
- Неилирски елементи меѓу скупским налазима на прелазу из предримског у римско доба. (Отисак из публикације: Сахрањивање код Илира, САНУ књ. 8, Београд 1979, 245-258.
- Доцноримски гробови од Скупи, ГЗБФФ, кн.26, Скопје 1974, 109-143.
- , Раноримски скелетни гробови из Скупа (посебни отисак из Старицара) књ. XXIV-XXV, Београд, 1973-1974, 89-102.
- Римски луцерни од Скупи, ГЗБФФ кн.27, Скопје 1975, 127-151.
- Mirković M., *Rimski gradovi na Dunavu u gornjoj Meziji*, Beograd 1968.
- *Inscriptions de la Mésie Supérieure, vol.II Viminacium et Margum*, Beograd 1986.
- Mirković M. et Dušanić S., *Inscriptions de la Mésie Supérieure, vol.I Singidunum et le nord-ouest de la province*, Beograd 1976.
- Мирковиќ М., Римски пут, NAISSUS-SCUPI и станице AD FINES Ж.А 10, Скопје 1960, 249-257.
- Нови натписи из области римског лимеса у горњој Мезији, Ж.А 15 Скопје 1966, 381-393.
- Mócsy A., *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970.
- *Dissertationes Pannonicae, Nomenclator, Series III. volumen 1. Budapestini*, MCMLXXXIII.
- *Dissertationes Pannonicae, Beiträge zur namenstatistik, Series III. volumen 3., Budapestini*, MCMLXXXIII.
- *Vorarbeiten zu einem Onomasticon von Moesia superior*, *Godišnjak knjiga VIII*, Centar za Balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1970. (139- 180).
- Mommsen Th., *Corpus inscriptionum latinarum* (Consilio et auctoritate academiae litterarum regiae Borussicae, voluminis tertii pars prior, pars secunda, Moesia superior Berolini, MDCCCLXXIII.
- Müller J., *Abreviationes vetustorum monumentorum in ordinem alphabeticum digestae*, München-Pullach 1968.
- Papazoglu F., *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969.
- *Sur quelques noms “ thraces” en Illyrie*, *godišnjak CBI 12*, Sarajevo 1974, 59-73.

- Sur la monnaie illyrienne au nom de PHAON, *Ž.A* 24 Skopje, 1974 258-260.
- Dearum nomina hominibus imposita, *ZbFF XIV-I*, Beograd 1979, 7-16.
- Папазоглу Ф., Македонски градови у римско доба, *Ж.А* (посебна издања, књ. I, Скопје 1957.
- Дарданска ономастика, *ЗбФФ*, књ.8, Београд 1964, 49-73.
- Pape W.- Benseler G., *Wörterbuch der Griechischen eigennamen*, Graz 1959.
- Pauly A.- G.Wissowa, *Realenciklopädie der Altertumswissenschaft*, Stuttgart 1894.
- Petrović P., *Inscriptions de la Mésie supérieure*, v. IV, Naissus-Remesiana-Horreum Margi, Beograd 1979.
- Петровић П., Палеографија Римских натписа у Горњој Мезији, Београд 1975.
- Проева Н., Нови и ревидирани натписи од Полог и Кичевско, *Ж.А* 39 1989 77-84.
- Rendić-Miočević D., *Ilirske onomastičke studije (I)* *Ž.A* 10, Skopje 1960, 163-171.
- *Ilirske onomastičke studije (II)* *Ž.A* 13-14, Skopje 1964, 101-109.
- *Ilirske onomastičke studije (IV)* *Ž.A* 21, Skopje 1971, 381-397.
- Ritterling E., *RE*, Legio XII, 1924.
- Robert L., *Die epigraphik der klassischen welt*, Bonn 1970.
- Ростовцев М., Историја старог света, Нови Сад 1990.
- Ruggiero E. De, *Dizionario epigrafico di antichità romane*;
 vol. IV. fasc 7, Roma 1945.
 vol.IV. fasc 8, Roma 1941.
 vol.IV. fasc 9, Roma 1941.
 vol IV. fasc 16, Roma 1948.
 vol IV. fasc 17, Roma 1946.
 vol.IV fasc 18, Roma 1949.
 vol IV fasc 19, Roma 1949.
- Schulze W., *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen*, Berlin Zürich Dublin, 1966.
- Skok P., *Pojave vulgarno latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, Zagreb, 1915.
- Solin H. et Salomies O., *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim Zürich - New York 1988.
- Спасовска Г., Надгробен натпис на М. Valerius Marinus decurion на колонијата Scupi, Историја IX-2 Скопје 1973, 273-276.
- Еден надгробен натпис од територијата на Скопје, Историја X-2, Скопје 1974.
- Заштитно ископување на римската некропола на улица Партизанска Скопје, *МАА* 12, Скопје 1991, 221-232.
- Трифоновски Ј., Слив Маркове реке, антропогеографска проматрања, Скопје 1958.
- Трухелка К., Дарданци, *ГСНД* књ.5, Скопје 1929, 65-69.
- SCUPI = СКОПЉЕ, *ГСНД* књ.5, Скопје 1929, 69-75.
- COLONIA FLAVIA AELIA SCUPI, *ГСНД* књ.5, Скопје 1929, 75-78.
- Саркофаг центуриона из Бардоваца, *ГСНД* књ.5, Скопје 1929, 80-82.
- Надгробна стела Марка Петронија, *ГСНД* књ.5, Скопје 1929, 82. Римски миљоказ, *ГСНД* књ.5, Скопје 1929, 84-85.
- Вулић Н., Споменик на САН LXXI, Београд 1931.
- Споменик на САН LXXV, Београд 1933.
- Споменик на САН XCVIII, Београд 1941-48.
- Географија јужне Србије у античко доба *ГСНД* .19, Скопје 1938, 1- 15.
- Римско позориште код Скопља, САН књ. 39, Београд 1961, 3-23.
- Вучковиќ- Тодоровиќ Д., Римски двојни гроб из Доброг дола код Скопља, *Старинар* књ. 7-8 Београд 1956-1957, 289-297.

Čerškov Emil, Municipium DD kod Sočanice, Priština Beograd 1970.

Warmington E.H., Remains of old latin, London MCMXL.

Wilkes J., The Roman army, Cambridge 1972.

– Boundary stones in roman Dalmatia, Arheološki vestnik 25, Ljubljana 1974, 258-271.

Šašel A.et J., Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, Ljubljana 1978, (Situla 19).

– Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, Ljubljana 1986, (Situla 25).

Šašel J., Opera selecta, Ljubljana 1992, (Situla 30).

Šašel Kos M., The roman inscriptions in the national museum of Slovenia, Ljubljana 1997.

– Aspects of the sevirate and augustalitas in the northeastern Adriatic area, Histria Antiqua, 5 1999, 173-181.

Антички извори

Claudii Ptolemaei Geographia, ed.C.Mullerus,vol I,Parisiis 1883.

Hieroclis synecdemus, rec.A Burckhardt, Lipsiae 1893(655,8).

Trebelli Pollionis, Tyranni triginta 9(Regilianus) ed.Ernestus Hohl V.II, Lipsiae MCMXXVII.

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ

AV: Arheološki vestnik

CIL: Corpus inscriptionum Latinarum

IMS: Inscriptions de la Mésie Supérieure

MAA: Macedoniae acta archaeologica

Ž.A: Živa antika

RE: Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus-Ziegler, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.

M.H: Македонско наследство

СОДРЖИНА

ВОВЕД	2
Историјат на евидентирање на епиграфските споменици од Скупи	3
I ИСТОРИСКА ГЕОГРАФИЈА НА СКУПИ	6
Граници	6
Епиграфските податоци за границите на територијата	7
Патна мрежа	11
Римскиот пат низ Скупската област	11
Натписите на патот	12
II ПОЧЕТОЦИ НА КОЛОНИЈАТА - ВЕТЕРАНИТЕ ВО СКУПИ	20
За основањето и организацијата на Скупската колонија преку следење на процесот на населувањето на ветераните	20
За легиите од кои потекнуваат ветераните (основатели на Скупи)	22
Потекло на прекарот (cognomen) на легиите	22
Воени титули на ветераните	23
Социјален живот - за семејствата на ветераните	24
III ОПШТЕСТВОТО ВО СКУПИ	40
Сенатори и витези	40
Декуриони	46
Августали	56
Римски граѓани	63
Перегрини	81
Ропство	93
IV. ЗА НЕКОИ ФОРМИ НА РОМАНИЗАЦИЈАТА	101
1. Натписи и романизација	101
Временски граници на натписниот материјал во Скупи – почеток и траење на поставување на натписи	101
Почесни натписи	103
Местни граници на епиграфското предавање на територијата на Скупи	104
Социјални граници на предавање на епиграфскиот материјал	108
2. Ширење на латинскиот јазик и писмо	109
Форми својствени на вулгарниот латински употребувани на натписите	110
Натписи со необична содржина	113
Влијание на грчкиот јазик	115
3. Влијание на Римското право	120
4. Романизација и религија	122
V. РЕЗИМЕ ИЛИ ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА	127
Корисџена мийерайџура	129
Лисџа на крајџенки	133